KA MARIANG HA U KHASI BAD KI PURINAM PURISKAM

Da

K. Dhirendro Ramsiej, MA, M Phil

KA MARIANG HA U KHASI

BAD

Ki Purinam-Puriskam

DA

K. Dhirendro Ramsiej, M.A., M. Phil.

Lecturer

Department of Philosophy

SHILLONG COLLEGE

Shillong - 3.

Published by Smti. I. Mylliem Nongpathaw
B.P.O. Diengiei, East Khasi Hills.

Ha

I Mei Baieit jong nga,
Smt. Sabon Ramsiej, Iba la
pynsan pynrangbah bad ba la kyrshan
Skul ia nga.

JINGKDEW

Lynnong			Page
	Ka Jingkynthoh	...	(i)
	Shikyntien	...	(iii)
	Jinglamphrang	...	1
Lynnong - I	Ka Kolshor bad ka Mariang	..	13
Lynnong - II	Ka Mariang ha ka rukom pyrkhat u Khasi	...	49
Lynnong - III	Ka Mariang ha u Hume Rigveda bad ki Khasi	...	87
Lynnong IV	Ka. Jingpynshongnia	...	122
Lynnong V	Ki Purinam - Puriskam	...	135
	1. Ka Lyngdoh Marshilong bad u Tyngriang		
	2. U Mawlieng		
	3. Ka Tyut, u Shrieh bad u Myrsiang.		
	4. Ka Kriah Sapja		

Ka Jingkynthoh

U Nongthoh ha kane ka kot u pynnoh ia la ka bhah sha ka lympung ka thoh ka tar khasi ka ban kyrsiew sa shisien pat ia ki nongpule ba u khasi um shym duna ei ei ha ka pyrkhat pyrdain bad ka rukom pynshongnia shaphang ka Mariang. Kumba ka paw hangne i kumba u khasi u kham iadei kur jan bad ka mariang ban ia kiwei kiwei pat ki jaitbynriew.

Ngi iohi ia u nongthoh hangne kum uwei na ki riewieit mariang namar ba la pynsan pynheh ia u hapneh ka Mei Mariang. Imat dei ka jingiohlad jong u ban iasyllok bad ka Mariang kaba ktik ia ka pyrkhat jong u ban kdew ia kine ki jingshisha kiba kordor shibun eh. Lada uno uno uba ong ba u ieit ia la ka kolshor (Culture) u dei ban don ka jingiasyllok bad ka mariang (Nature). Ha kane ka kot ngi iohi ia u saiiong saisaw hapdeng ka kolshor bad ka mariang (Culture and Nature). Ka jingstad science jong u khasi shaphang ka mariang ka paw tyngkrein hangne. Kane ka pynpeit mat ia kane ka juk mynta ioh ba ngi niewbein ne lyndet ia ka science jong u khasi mynshuwa. Ngi iohi ia u scientist khasi ba ka jingiathuhlypa ia ka jinghap slap kam dei tang ka presumption (ka jingshup daw), hynrei ka don la ki jingshisha. Kat kum ki dak ba paw ha ka mariang. Ka jingialong kur bad ka mariang ka don la ki jingmyntoi kiba iarap ia ki briew. Haba ngi iohi ia kine ki jingshisha ha kane ka kot ngim dei ban tep eitmasi noh ia ki mawkordor jingstad bad jingstad bad jingshemphang jong ka jaitbynriew jong ngi.

Ka iit khmih jong u nongthoh ka long kaba kordor shi katdei, haba u iit bniah ia kiwei pat ki stad pyrkhat jong ki jaitbynriew ba pher ba pher. Kane ka long ban kham ai umphniang ia ka shalyntem jingpuson jong u kaba la pyn!ah ia u ban thir bad thain haduh katne ryngkat bad ka tarajur ba thew ba woh ia ki rukom pyrkhat jong kiwei bad ka jong u khasi.

Kane ka thup kaba la suit rong ruh da ki khana puriskam ka kylla long khasi literature. Ki nongpule, khamtam kito kiba dang bat ha la ka kti ia u lyng ka ba nep ki donkam ban pule bniah ia kane ka kot katba ki dang tih jylliew ia la ka nan umpohliew jingstad jong ki.

Nga kyrmen ba u nongthoh un nang sei shuh shuh ia la ki sap ban pynmyntoi shuh shuh ia la ka jaitbynriew.

Mawlangwir
The 13rd August 1992.

S. S. Khongkliam M.A.
Lecturer in Philosophy
S.S.M. College, Mawkyrwat

Shi Kyntien

La kha la nga ha ka snem 1958 ha ka nongrit ba khot ka Sakwang kaba don ha West Khasi Hills. Ia ka kyrteng jong nga la jer ha u klong bad u skaw da i Mei, i Kong Sabon Ramsiej bad i Pa, I Bah Klikshon Jahrin iba la iehnoh ia ka pyrthei haba nga dang 8 snem ei ei. Ha kata ka por ngam pat da sngewthuh bha ia ka jingieh khunswet i Pa bad ngam pat da nang bha ia ka Kot A. Ka jingduk ka la shon ia ka iing jong ngi ha kaba I Mei marwei i la dei ban bsa ia ngi ki hynriew ngut ki khun. I hynmen jong nga. I Kong Meris ha kata ka por i la dap 15 snem ha kaba i la nang ban iarap bad bud trei ia i Mei. Arngut ki hynmen shynrang ki lèit ap masi sha lum. Ma nga pat nga shetja ha iing bad peit ia ki arngut pat ki para shynrang jong nga.

Ki sngi ka jinglong khynnah jong nga ki her stet. Mynsngi nga leit ap masi sha lum bad mynstep pat nga leit skul. Ngam lah ban klet ha ka jingim jong nga ia ki sngi ba nga sharai masi namar teng teng ki long ki sngi basngewtriem ban ngam ha ki khlaw bad shah ha u 'lapbah 'lapiong jong ka Lyiur ryngkat bad ka jingtieng nongshohnoh. Ki Saw Aiom ki Saw Samoi ki long ki diengpyngkiang ba ngi dei ban kiew shaphrang. Teng teng nga sngew sheptieng ialade ban pyrkhat ia ki krem ba ngi ryngkoh bad ki khlaw ba-ngiew ba ngi ngam ki riat baphieng ba ngi par.

Haduh kine ki sngi nga ju phohsniew ia ka por ba sngewsyier haba nga dang long tang u *Cowboy*. Katno nga sngewsih bym lah ban batai haba jah ka blang ne ka masi lane haba ki jingri jong nga ki leit bam ia ki symbai jingthung ha ki lyngkha jong ki briew. Nga ju iam haba ki jingri ki hap ha krem ne ki iap la kum la ki para mynsiem. Ngi ju leit bha ia ki jingri ba ngi sharai. Ngim ju kwah ba ki jingri jong ngi kin iaid sakma ne shah pyniap. Ngi tur ia ki

shiah, ngi iuh la ki speh traw hynrei ki kjat jong ngi pat ki long kiba eh bad shrang bha.

Ka por sharai masi kam long kaba dum suda hynrei ka don ka dor kaba sngewtynnad eh ha ka jingim. Ka jingim ha kane ka por ka long kaba shisur, mynstep ngi niah ia ki masi ban sharai ia ki ha ki lum bad ki them, ki khlaw ki btap bad ki krem ki kroh, bad janmiet pat ngi wan niah ia ki sha la sem ha ka jingphuhmat bad ka jingkmen. Ka long kaba sngewbang ban kynmaw haba ngi iohi ba ki masi ki sngaid ki kdang bha bad ki ju ialum lang para ma ki ha ka por shiteng sngi ynda ki la sngewkdang, ba ngi ju khot ba ki masi ki 'ialum iew.' Ha kum ka ta ka por pat ngi iasdang sa ka tangohle, phawar bad put sla byrhap ha kiba bun ki sur ryngkat bad ka siaw ka rwai hajrong ki maw bad ki diengbah. Ngi ioh ruh ka lad ban iamareh kai ialympat para khynnah ap-masi (Cowboys), teng teng ngi khwai doh:hli mar kylliang kylliang bad ka la kheit tit kaba ngi sngewtynnad eh ban leit rah sha la iing. Ka por Synrai ka long ka aiom basngewtynnad eh ha ka ri jong ngi. Ngi ju kynmaw ia ka khamtam eh ha ka por jong u lapbah uba da ki bun sngi bun taiew ngim ju iohi sngi. Tang shu poi ka Synrai ngi la don ka jingsngewkmen ka bym lah thew shuh. Ngi sngewtynnad ban lajngi ha ki thwei bad katno ka mynsiem ka kmen haba ngi pynphai la ki khmat sha ki hali ba u kba ba byrtem u khaweh la u soh bad ki sla da ka jingbeh hir hir jong ka lyer Synrai. Nangta ngi sdang sa ka iariam khli. Katno ngi ia kmen ia rkhie ha ka por ba ngi iabam sohlang, sohlyngkait bad khwai thambah na ki wah dult bapyngngad. Janmiet pat ngi sdang sa ka leit riam khnai ha ki khlaw bad ki dymmiew. Haba nga kynmaw ia kito ki sngi kumba ong u Babu Soso Tham, "Sa shisien pat nga kwah ban long u khynnah." Ki sngi sharai masi ki kut noh tang hadien ba nga la pass la ka Class-III ha ka snem 1971. Hadien kane nga ju leit iarap apmasi teng teng ia ki para ha ki por ba lait shuti na skul.

Ka jingsdang leit skul jong nga ka long kaba artatien bad duh jingkyrmen. Naduh ba nga dang rit nga don ka jingangnud ban leit skul. Ki ummat jong nga ki jaw haba nga pyrkhat ba ngam ioh leit skul. Ynda nga la pass ia ka Class-III, i mei bad ki hynmen ki la ong ia nga ba nga dei ban leit trei lyngkha noh namar ba kim lah ban kyrshan skul ia nga bad ia i hynmen jong nga, I Bah Deng Kolendro Ramsiej, namar ba im da don ka met kaba khlain naduh ba i dang rit. I pa ruh i la ong shwa ban khlad na ka pyrthei ba la kumno kumno dei ban buh skul ia I namar ba im lah trei lyngkha bad i long ruh iba tipsngi Kumta baroh shi iing la ia ong ia nga ba nga dei ban pep skul noh namar ka jingban jong ka jingduk ia ka iing ka sem. Ha kata ka miet ngam shym la pynpaw ei ei bad ngam sngewthuh kumno ka miet ka iaid stet khlem da iohthiah bad ka kut noh ha ka jingsngewdiaw.

Hadien katto katne sngi nga la pynpaw ia ka mynsiem ba nga thrang ban leit pule Class IV noh ha ka San Balang M E. School, Jakrem. Ki hynmen jong nga ki pynpaw ia ki jingeh ha kaba kyrshan skul ia nga bad ia i Bah Deng. Nga la kyrpad da kaba jawummat ba kin sngewbha ban ialeh shitom ban phah ia nga tang mynta shisnem. Nga la kular ba nga dei ban trei shitom naduh ba sdang haduh bakut jong ka snem, da kaba noan iarap trei ki kam iing kam kper ha ka por mynstep bad janmiet, ha ki por shuti pat ngan leit sha lyngkha kumba ki para nongrep ki leit trei. Hadien nangta pat ynda ki la iohi ia ka jingthrang jur jong nga, I mei bad I hynmen balai jong nga I Dralen ki la pynkmen ia nga da kaba ki ong ba ki ruh ki sngewbha shibun ban ia khun iap bad ban kham trei shitom shuh shuh.

Naduh basdang jong ka snem haduh bakut ngam shym pynlehnohei wat tang shisngi ruh. Shwa ban mih ka sngi, nga la khreh shet ja, tong um bad khreh kot; ynda ka sngi ka la syaid bha nga sa leit trei

sha kper bad leit lum sboh eit masi. Kumta ki iaid ki sngi jong ka snem bad ynda ki la iohi ia nga ba nga trei smat ki la ai jingmut ba nga dei ban pynlut kham bun ka por ha kaba pule kot. Ha ka examin kutsnem nga la pass bha kham ha khmat ban ia ki para khynnah na shnong. I mei bad ki hynmen jong nga ynda ki la tip ia ka result ki la nang kham sngewtynnad bad ki la ong ia nga ba nga dei ban leit skul biang sa katno katne snem.

Ynda nga la pass ia ka Class-VI, nga la kham long samla rit bad nga la lah ban leit bylla kitnong sha Hat Mawdon, Hat Rangku ha ka por ioh shuti Tlang. Shisien ma nga bad I Bah P. Sohphoh, ngi da ia-leit kitnong nyngkong na Hat Mawdon sha Lawbah. Nga, nga kit da u ktung, ma i pat da u kwai im. Ka jingthngan ka lap kynsan kynsan ha thiep Maw-don bad la kum ban iap tyrsaw. Kumta ngi la sdang ban bam ktung im bad ka kiew thiep ia iaid arted lynti. Ynda ngi la sngewjlep ka bam ktung ngi ia bam sa da u kwai im haduh ba ngin da poi ha Lawbah.

Nga bad I Bah Deng ngi la wan pule skul miet noh ha Mawkhar Christian High School, Shillong na-mar ha ka snem 1974 ka don ka jingkyrduh ha ling kumjuh ruh ha ka Ri Khasi baroh kawei, ha kaba niar eh ki briew kin ioh bam ja. kiba bun ki ia bam da u atta. Ngi leit skul janmiet bad mynsngi pat ngi leit thoh-dieng na sha lyndet Mawtawar, Mawdiang-diang bad khlaw Umsaw bad wan die pat ha lewduh. Ki paralok ki nang pyndie ia ki dienglap jong ngi bad ynda la wai skul pat ngi sa wan iadie lang. Nga teng teng nga ju rah ia u star bad ka ratap shapoh Class hynrei ki nonghikai jong ngi kim ju kren ei ei. Ha kato kajuh ka snem 1974 la pynkylla noh ia ka por long Class na ka janmiet sha ka mynstep. Ynda la kylla ka por long skul ka jingbylla jong ngi ruh ka dei ban kylla. Ha ka jaka ba ngi dei ban leit thoh dienglap, ngi la dei ban shu bylla khalasi noh hapoh Sor. Katto katne sngi ngi latrei surok, la tih painkhana, la niad-

rong bad teng teng pat ngi ia bylla dai. Ka snem ka la kut noh ha kaba i Bah Deng i la ioh pang noh shwa ka por eksamin kutsnem bad nga pat nga la ioh pyndep ia ka eksamin kutsnem bad nga la pass bha ia ka Class-VII.

Hadien kata, ngi la iakut ban leit phai noh sha la shnong bad ban ia leit pule noh ha Maharam High School, Mawkyrwat. Namar kane ka jingim kyndoi jakpoh ka la palat pud, la kum kito kiba bsa khunrei. Ngam shym la pynlehnohei ia ki snem baroh bad nga la pyndep ia ka H. S. L. C. ha ka snem 1978 bad nga la pass tang ha ka Third Division. Kiba ha iing ki la sngewtynnad eh ia ka jingpass Matric jong nga namar ym pat ju don ba pass Matric na ka Shnong baroh kawei. Ki don kiwei pat kiba la pass Matric tangba kim shym la shong ha shnong, ki la shong ha Sor bad sha kiwei pat ki Thain.

Kiba ha iing jong nga ki la dap da ka jingphuhmat bad ki la buh skul ia nga ha Union Christian College da ka jingai jingmut i Rev. F. N. R. Tiewsoh ban pynbit de artad ha ki kam niam. Nga ruh ha ka jingpyrkhat khynnah nga la mut ban pyntbit ialade ha ka niam. Te nga la leit sah hapoh U. C. C. ha Khwan naduh u bnai July ka snem 1978. Ka jingleit pule jong nga sha Khwan ka long kum ka jingphalang jingshai ia ka jingim jong nga. Nga wan na ka iing baduk bad ka Shnong ba dang sah dien. te bun klei klei kiba pynjew jingmut ia nga ha ki sngi basdang ha ka College. Ka kren phareng ruh ka long kawei ka jingduna jong ngi ki khynnah Nongkyndong. Teng teng ngam ioh bat ia ki jingpynbna hapoh Iingmane (Chapel). Nga hap kylli na ki paralok hadien ka jingiaseng. Ka riam ka beit lei lei ynnai da la kren namar nga long tang u kup kumbor bad tapmoh khlieh da ka jainsem. Ha kata ka por ki para Class kiba bun eh dei ki Mizo ki ju ia rkhie sin ia nga namar ka kren phareng jong nga ka long kum u Moina bym pat pait shkor. Hynrei kine ki jingrkhie

bein ki la iarap ia nga ban da pyrkhat bha kumno ba nga dei ban leh bad kumno ba nga dei ban duriap ia la ka jingpule. Ki paralok Tripura kiba ia sah lang ha ka High Hall Hostel ki ju iarap ia nga ban kham roi ha ka ktien ka thylliej bad ki ju iarap ia nga da kaba ai present da ki sopti bad blanket.

Ynda nga la pass ia ka Promotion nga la kham bit (improve) shibun bad nga la jan iakot rynieng bad kiwei pat ki khynnah. Nga la iashim bynta ha ki NCC, Choir bad ha ki jingialehkai Sports. Nga la pyndep ia ka Pre - University (Arts) ha ka second Division.

Ka jingim hapoh UCC ka long kaba pynsah jingkynmaw bad kaba kordor eh ia nga Nalor ba nga san ha Nongkyndong ha pneh jong ka Mei Mariang, ki Ranab Lum jong ka UCC ki long ka mat sam a ia nga ba ngan peit sha ka Pung Umiam bad ki rud jong ka. Katno ka mynsiem jong nga ka kyndeh haba nga iaid ha ki ranab lum ha ka por janmiet bad teng teng ngi ialeit khwai bad tong shalynnai Katno ka long kaba sngewbang ban pule kot ha kllar jong ki lum ha syrngiew jong ki dieng Ka Kolej ka long kum ka iing ka sem kaba heh ha kaba ki Nonghikai bad ki khynnah skul ki don ka jingiadei bajan eh. Lada don ba kylli ia nga shaphang ka jinglong jingim khynnah skul ba paka ngan shu ong beit khie leit sha UCC bad mad ia ka jingim khynnah skul kaba shisha. Dei hangne ba nga ioh-lad ban pule ia ka Logic bad ka Philosophy kaba la ialam ianga sha ka jingthrang ban pule ia ka. Dei hangne kaba la pynshlur ia nga ban shim ia ka Philosophy (Honours) ha ka B. A. ha Shillong College, Shillong. Ha kajuh ka por haba nga shong shathie sha Khwan nga ju leit bylla thohdieng-iap bad trei lyngkha bad i Bah Toberson Marbaniang, Assistant Librarian ka UCC iba la long u Kni jong i Lok jong nga mynta. Ha kato ka por ka jingthmu jongnga ka long la kumno kumno nga dei ban pass M. A. bad ban ioh kam Lecturer ha College.

Nga la pule noh ha Shillong College, 'namar 'ha 'U.C.C ym pat don Honours ha ka Philosophy. Hangne ruh nga la shim bynta ha ka N.C.C. bad ki jingialehkai sport kum 'ha ki jingiamareh jngai (long distance). Hangne nga mad sa la ka jingim kaba thymmai ha Sor Shillong. Nga ioh ban'sah 'ha Meghalaya Government Hostel, Laitumkhrah ha iwei i kamra rit. Donbok ba ha ka B.A. (Hons.) ha ka Philosophy, nga don tang marwei ha kato ka snem 1980-82. 'Nga ioh ia ka kabu ban la ithuh ithaw bha bad ki nonghikai Philosophy bad ma ki ruh ki pynpaw ka jingsngewieit la nga Ki ju khot ia nga sha ling bad ki ju ia kren ia nga haba ki iakynduh ia nga shane shatai. Te nga la pyndep ia ka B.A. (Hons.) ha ka Second Class 'ha ka snem '1982. Ka jingthmu ba kongsan jong nga ha kata ka por ka long kumno ba ngan ioh pyndep sa ia ka M. A. ha ka Philosophy. Tang shu mar iakut ka Examin Final nga la leit bylla thohdieng pen bad puh-kper. Kiba ha iing jong nga ruh ki la shem jingeh ban lai 'buh skul ia nga hynrei wat la katta ruh ki la iakut jingmut lang ban la kyrshan ialap iaim ia nga. Kumta ki lad 'ki lynti ki la plie ia nga ba nga dei ban pyndep ia kane ka jingthmu.

Kumta ha ka Department jong ka Philosophy, NEHU Shillong kaba la nangai jingshai ia nga shaphang ka subject ba nga dei ban ieit la ka jingstad bad ba ka jingai mynsiem la nga ba ngan trei minot bad tur shaphrang. Ki nonghikai ruh ha ka University ki long kiba kloi ban iarap la kano 'kano ka jingshem jingeh, kim ju tyngkai 'ne bynnud ia la ka bor ka buit. Katba ki don ki la ai ha ngi. Kumta nga la pyndep ia ka M. A. ha ka high Second Class ha ka snem 1984.

Nga pynpaw ka jingsngewnguh ia ki nonghikai jong nga kum u Professor Mrinal Miri, Dr. (Mrs.) Sujata Miri bad Dr. S. C. Daniel kiba la btien lynti ia nga ba nga dei ban pyndep sa ia ka M. Phil. Nga la ioh ia ka Junior Fellowship na ka Himalayan Eco-Development Project, NEHU, ba la peit da i 'Dr. (Mrs.

S. Miri hapoh ka Department jong ngi. Kumta hadien ha nga la pass ia ka Course Work Examination, nga sa thoh sa ka thesis kaba kyrteng "KHASI-PNAR CONCEPT OF NATURE" hapoh ka jingialam bad peit i Dr. (Mrs.) S. Miri ia kaba nga la ioh ia ka result ha u bnai May. 1987 ha ka First Class ne Grade 'A'.

Ha kajuh ka por katba nga dang ialeh ia ka M. Phil nga la leit aiti ialade ban shakri ia ka dong la jong ha Mawkyrwat ha kaba ma nga bad i Bah Rowell Lyngdoh, MLA ngi la ia shimti nyngkong ban pyntreikam bad ban sdang ia ka Sngapsing Syiem Memorial College, Mawkyrwat. Ha ka Public Meeting jong ka Thain Mawkyrwyt kaba la long ha ka 11 tarik January, 1985 la rai ba ngi dei ban sdang noh bad la jied ia i Bah Rowell Lyngdoh kum u President bad ia nga kum u Secretary jong ka College ha kaba i Dr. S.C. Laloo, Minister ka Pule-Puthi i la wan ban plie la ka

Hadien ba ka College ka la nang iaid, la jied ia nga kum u Principal banyngkong eh (Founder Principal). Nga la shimti ia katei ka kam naduh u bnai April 1985. Da ka jingiatrei lang ki Member ka Governing Body bad ki paidbah jong ka Dong, ka College ka la ioh Provisional Affiliation na ka NEHU ha u bnai July 1986. Da kane la plie lynti ba ka College kan nangiaid shaphrang. Ka Sorkar ruh ka la pynpaw ka jingiarap Grant naduh u bnai December, 1986 ter ter.

Da ka jingthmu ban nang pyndep ia la ka jingpule kata ka long ia ka Ph. D., nga la lehnoh ia ka kam Principal jong ka Sngapsing Syiem Memorial College, Mawkyrwat naduh ka 31 tarik u bnai July, 1987 bad nga la leit long noh tang kum u Lecturer jong ka Philosophy ha Shillong College, Shillong namar ba nga kham jied ruh ban hikai ban ia kaba trei office.

Kane ka long ka jingim kaba iadei bad ka jingshong skul jong nga kum u briew uba duna tam uba la wan na ka iing ka sem kaba duk.

Kaba tam ka long ka jingnguh ia la U Blei Nongbuh Nongthaw Uba la kyrkhu ia ka jingim baroh jong nga, bad ba Un nangiai btien haduh ka bakut ka jingim jong nga.

Jinglamphrang

Haba shu kren kyllum, ka ktien Mariang ka thew ia kiei kiei kiba long met jong ka pyrthei baiar kaba iamarpyrshah bad ka ktien 'Kolshor' ne kiei kiei kiba kynja mynsiem. Hynrei kane kam iahap satia bad ka jingmut jong ka Mariang ha ki Khasi bad ha kiwei pat ki 'riewlum ba shaphang Shatei Lam-Mihngi jong ka Ri India. Kan long lehse kaba donkam ban kylli bad ban jubab ia ka jingkylli ba la ka dei ne kam dei ha ka jingpyrkhat jong ki Khasi-Pnar shaphang kine kiei kiei bad ki jinglong bapher bapher ha ka Mariang ba ki long ar jait kiba iapyrshah. Nga la shem ba ym don jingiapher ei ei hapdeng ka pyrthei jong kiei kiei bad ka pyrthei jong ka Kolshor ha ki Khasi. Kawei pat kumba pynbud ia kajuh kata ka long ba ka Kolshor jong u Khasi ka dei ban batai ha ki jinglong bapaw jong ka Mariang. Ngim lah ban sngewthuh thikna ia ka jingmut jong ka Kolshor u Khasi khlem da sngewthuh ruh ia ka Mariang jong u. Namarkata, ka jingmut ba paka jong ka Mariang ha u Khasi ka long ka jingmut kyllum jong ki Khasi bad Pnar kiba shong ha Meghalaya shaphang ka pyrthei bah baroh kawei. Kan kynthup ruh ia ka jingpyrkhat jong ki shaphang u briew, U Blei bad ka Mariang.

Ha ka Lynnong ka banyngkong jong kane ka jingthoh jongnga, nga pyrshang ban

pynshai ia ka jingmut jong ki ktien 'Kolshor' bad 'Mariang'. Ia ka ktien Kolshor la batai kumne harum ha ka Encyclopaedia jong ka Philosophy. Ka Kolshor ka mut: (1) ka jinglong kyllum ne ka jingpynmlien ia ka jingmut jingpyrkhat bad kaba don ka jingiadei kaba jan bad ka jingmut jong ka jinglong briew kaba janai. (2) ka jinglong kyllum jong ka jingroi bashemphang (stad) bad ba hok ha ka imlang sahlang baroh kawei. (3) Ka met bah jong ka jingstad kaba iadei bad ka pyrkhat pyrdain bad ka trei ka ktah. Bad (4) baroh ka rukom im kaba iadei bad kaba long met, bapyrkhat bad ba kynja mynsiem jong kano kano ka imlang sahlang; ka Kolshor ka long kumba ka imlang sahlang ka long, ka long ka jingim kaba kynthup ia ka jingtip, ka jingngeit, ka jingstad, ka jinglonghok, ki rukom ki dustur bad ki ain ba iadei lang, ka pyrkhat pyrdain, ki jingmlien, ki jingthmu bad ka thong jong ka jingim, ka niam ki rukom leh bad rukom bud na ka imlang sahlang bad kiwei kiwei de. Ki riewstad jong ka imlang sahlang haba ki ruidlain ia ka phang jong ka Kolshor katkum ka jingsngewthuh jong ki teng teng ki batai ia ka Kolshor ba ka long ka kynja met bad teng teng pat kaba kynja mynsiem bad kumta ter ter. Ka Kolshor ha kane ka rukom, ka plie ia ka phang ka baiar jong ka jingim kaba don la ka jingthmu bad jingmut bakongsan.

Ha kawei pat ka liang, ka Mariang ka ieng na ka bynta ka jingkhein lang ia kiei

kiei kiba paw ha ka pyrthei bah. Ka kynthup ia baroh ki kynja met kum ki Lum Rit, ki Lum Bah, ki Wah, ki Dieng-ki Siej, Met Bneng bad kiwei kiwei de. Ka Mariang ka long kum ka met ba im bad ba san kaba iaroi lang lem bad ka jingim bad ka bor pyrkhat. Katto katne ki ong ba ka Mariang ka long ka Kor ka Bor banylla kaba la pyniaid da ka jingstad Blei. Kawei pat ka jingbatai ka long ba ka Mariang kam long ba pynmih da ka jingmut lymne ka long ka bor ha ka kti u nongpyniaid, hynrei ka long ma ka hi ka met ba la buh ryntih ia kiei kiei baroh. khamtam kaba iadei bad ka por, kaba ia ka jingroi jong ka la sngewthuh lyngba ki jingiasyriem jong ka jingsan jong ki jingthung jingtep bad ka histori jong ki briew.

Halor katei ka jingbatai haneng, ka jingkylli ba lah ban mih mynta ka long la u briew u long ka bynta barit jong ka Mariang ne um dei. Ban buh ia u briew ha pyrshah ia ka Mariang ka long ban batai shai ia ka jingiapher jong u kum ka bor sngewthuh, ka rukom treikam bad ka mon laitluid, ha kaba ka Mariang ka duna ia kine ki jinglong. Ban niew ia u briew kum ka bynta jong ka Mariang ka long ban iai bishar ia ka jingbteng bad jingroi jong ki briew, ki mrad, kiei kiei kiba long met bad ki bym long met, bad ka ai jingmut ia ka rukom im jong u briew ka lah ban ialam sha ka jingwad bniah ia kiei kiei kiwei pat ki bynta jong ka Mariang. Kaba sngewtynnad ha kaba ka jingmut jong ka Mariang

ka kynthup ruh ia u briew, nangta ka long kaba iapyrshah ia ki bor ba na jrong. Ka jingmut jong ki bor ba na lyndet ka wan paw na ki jingjia kiba phylla, kiba long palat ia ki bor pyrkhat briew bad ha lyndet ka Mariang. Hangne la shim pyrkhat ia U Blei U ba long ka bor na lyndet kum Uba long hajrong ka Mariang bad Uba long ruh bad ka Mariang.

Ki khraw pyrkhat bapher bapher lyngba ki juk bapher ki la pyrshang ban shim pyrkhat ia ka jingeh hapdeng ka jingiadei jong u briew bad ka Mariang kum ki jong u Aristotle, u Confucious bad Spinoza ha kawei ka kynhun, bad ki jong u Galileo, J.S. Mill bad Paul Sears ha kawei pat. Ngan pyrshang ban batai lyngkot ia ki ha kane ka jingthoh.

Ha ka lynnong ka ba-ar, nga la pyrshang ia ka jingpharia ia ka jingngeit u Khasi shaphang kiei kiei kiba long met (objects) jong ka Mariang ryngkat bad ki lad ban wad jingtip shaphang jong ka. Nga shem ba ha ki Khasi ym don ar jait ki kyrdan kiba iapher hapdeng ka Kolshor bad ka Mariang. Ki puriskam jong ngi ki pynjan ia ka jing'aphylliew jingmut hapdeng u briew bad ki sawdong sawkun jong ka Mariang. Ka jingiadei jong ki ka long kawei da kaba ia ai bad da kaba iashim bad kaei kaba iadei ia ka Mariang ka iadei ruh ia u briew. Ki Khasi ki niew burom ia ki lum, ki wah, ki Khlaw Kyntang ki Mawmot Mawbynna, bad kiwei kiwei de kum ki Ryng-

kew ki Basa ha kaba ki pyneh rngiew na ki ksuid ki khrei kiba sniew Ki jingthung bad ki mrad ki long ki nongiarap bad ki paralok ba donkam eh jong ki 'riewtymmen. Wat haduh kine ki sngi ba mynta ruh, ki Dieng, ki Siej, ki Mrad ki Mreng, ka Sngi u Bnai ki don la ki jong ki dor ba ki iai trei. Ki riewtymmen kum u Soso Tham, Victor Bareh bad kiwei kiwei ki sngewsih shibun ia kane ka jingduh noh ia ka jingiatylli hapdeng u Briew, U Blei bad ka Mariang. Ka Mariang, ha u Khasi kam long ka Kor ba lah ban trei hi kumba la batai da ki riewstad saian kum ki jong u Newton, Galileo bad kiwei pat hynrei ka kynthup ia baroh kiba long mynsiem bad don ka jinglong babha. La kumno kumno, ka jingdkut noh ka jingiadei hapdeng ka Kolshor bad ka Mariang ka la urlong khamtam eh ha ki jaka ba la long Sor jong ka Meghalaya. Kane ka long ka jingpynjot kulmar jong u briew ia kiei kiei ki jong ka Mariang. Kane ka la pynlong ia u Myllung jong ngi u Bah Victor Bareh ban iam sngewsih ha ka jingrwai jong u. "Ka Wah Umkhrah," kumne harum :

"Ki dieng ki siej ba kah syrngiew
Ki law-kah tngen ka ri dymmiew
Da kti u khun bynriew b'la ktah,
Narud jong pha mynta ki jah,
Te pha, ko Wah Umkhrah bapli
Pha stait katba nangiaid ki sngi. 1

.1 "Ka Wah Umkhrah" Bareh, Victor, Ki Poetry Khasi "Ka Wah Umkhrah"

Uno uno um lah ban sngewthuh ia ka jingmut jong u Khasi ia ka Mariang lymda kdew ruh ia ka Niam Khasi. Ka Niam Khasi ka long kaba ngeit tang ha uwei U Blei, don tang uwei hi U Blei Uba long U Nongbuh U Nongthaw ia ka pyrthei bad ia kiei kiei baroh. U long ka tynrai ia baroh bad dei ma U, Uba la buh ia ka jinglehniam leh rukom. Ka long ka Niam tip-briew t'p-Blei. Ka hikai ia ngi kumno ban tip ba ia ki parabriew bad ban burom ruh ia ki namar ngi long ki jingthaw ba iaryngkat dor. Ka hikai ruh ia ngi ym tang ban tip ia u parabriew hynrei khamtam eh ia U Blei Uba la thaw ia ngi bad ba ngi dei ban kohnguh bad bud ia ki hukum jong U. Namarkata, ngi dei ban ia ieit, burom bad iarap ia u para jingthaw katba ngi dang im ha kane ka pyrthei shongbasa.

Ia ka Niam Khasi la pynshong nongrim ha ki ar-bynta - kita ki long ka Nia bad ka Jutang. U Khasi um ju leit sha U Blei khlem ka Nia bad ba U Blei hi ruh un nym shahshkor ia u briew lymda u wan da ka nia ka daw kaba biang. Kano kano ka jinglehniam la pynshong nongrim ha ka nia ryngkat bad ka jutang ba U Blei U la buh. U briew u la wan sha kane ka pyrthei da ka bor U Blei bad U dei ban bud ia ki jutang jong U Blei, kata ka long ba u dei ban im hok, leh hok bad kamai ia ka hok katba dang m ha ka pyrthei khnang ban poi sha dwar U Blei.

U Khasi u im ha syndah jong ka Mei-Mariang bad ka ruh ka im ha u. Ka Mariang

ka ju ai mynsiem ia u ba u dei ban im ka jingim kaba jop bad kaba nangkiew shaphrang. Ka Mariang ka long kum ka Kot Pule bad ka Spah jong ki jingtip baroh Ka long ruh kum ka ting ka sem, ki dawai dashin bad kum ka Kalendar ban niew ia ki Sngi ki Bnai bad ki Snem. U briew bad ka Mariang kim lah ban ia khlad da lei lei ruh em.

Ha ka lynnong ka ba-lai, nga la pyrshang ban pyni ia ka jingiapher hapdeng artylli ki jingpyrkhat shaphang ka Mariang; kata ka long kaba katkum u David Hume, u philosopher jong ka ri Sepngi bad jong ka Rigveda, ka-wei na ki Kot Niam jong ka riam Hindu. U David Hume u la batai ia la ka jingmut jong ka Mariang ha ka kot kaba kyrteng ka "Dialogues Concerning Natural Religion. Ha ka ki rukom jong ka jingiatainia hapdeng ki lai ngut ki nongiashim bynta, kita ki long, u Philo, u Cleanthes bad u Demea; (ra kine ki laingut la long kaba eh ban bishar bad ban rai ba uno u dei u nongmih bajli ia u David Hume). U Cleanthes u pyni ba kane ka pyrthei ka long kum ka kor ka bakhraw kaba kynthup shibun ki kor kiba khamrit kiba iatrei lang ha la ki jong ki jong ki kam. Na kane lah ban ring jingmut ba ia kine ki kor la thaw-dur da u nongdro dur uba palat liam bad kham khraw ban ia ki jong ki briew, pyn-ban ha ka jinglong kam long kaba iapher na ka jong u briew.

U Cleanthes u ianujor ia ka pyrthei bad

ia ka kor kaba khraw. U kdew ba baroh naduh basdang haduh bakut ha ka Mariang ka don ka jingiasyriem ia ki jingthawbuit bad jingstad ba kynja briew. U tainia ba kumba ki jingmih ki iasyriem ia ki jingpynlong ne jingjia kumta ruh ki iasyriem iwei ia iwei pat. Nangne u ring jingmut bad pynkut ba u Nongshna ia ka Mariang u iajan syriem bad ka jingmut jong u briew. U Philo u tainia ba ka hukum, ka jingbuh ryntih ia kiei kiei baroh, kam long kano kano ka jingpynshisha jong ka jingdro dur, tang ka jingshem ka pynshisha ba ka nongrim baskhem jong ka jingbuhbeit ha ka jingmut ym dei ha kaba long met. Kum kane ka jingpynshongnia ka lah ban long kaba artatien, kam long kaba da janai. Ka jinglong jong ka jingmut jong u briew bad ka jinglong jong ka jingmut jong U Nongpynlong ki long kiba iapher bak-ly-bak. Lada ngi khmieh sawdong ia kane ka pyrthei bah, ngi lap ba don ka jingbymbiang bad bym shai naduh tynrai ha baroh ar la ha ki dak ki dur jong ka Mariang bad ha ka jinglong jong u Nongshna. Ban shu buh ha ki kyntien balyngkot ia ka jingmut jong kane ka jingpynshongnia ia kaba nga la pyrshang ka long ba tang na kiei kiei kiba paw shabar jong ka Mariang kumba ka long ngim lah ban pynshisha ia u Nongthaw bastad bad janai tam jong ka.

La kumno kumno ym shym la paw kano kano ka nia ha ki Khasi hyndai ban pynshisha ia ka jingdon ka jong U Blei ha ka

nongrim jong kiei kiei kiba paw ha ka Mariang. Ha ki ka don ka jingiadei kaba jan eh bapdeng u briew, U Blei bad ka Mariang kad kaei kaba la bat lang ia kine ha ka Niam Khasi ka long ka Hok ha kaba imat ka don ka jingiadei kaba buu bad ka Rita jong ka Rigveda.

Ngan kdew lyngkot katto katne ia ki blei jong ka jingrwai ha ka Rigveda tang ban pyni ia ka jing aiaid lang, jingiadei dur bad ka jingmut jong ki Khasi. Ka jingthmu jong nga ka long tang ia ka jingmut jong ka Rita. Ia ka Rita la pyni da ki Scholar ba ka dei kum ka ain jong ka Mariang bad jong ka jinglong hok. Ka long ba lyngba ka Rita, 'Ki Wah Ki Tuid,' 'Ka Step ka Mih' bad ka long ruh ha ka jingiasoh bad ka Rita ba U Blei bad u briew ki ioh ia ka Bor Blei jong ki.

Kumjuh ruh, ka Hok ka long ka jingshisha ba don hapoh, ka tynrai bad ka tyllong jong u briew bad ka Mariang ha ka jingpyrkhat u Khasi. Ka Hok kam dei tang ka ktien kaba don ha ka jingmut, ka long kaba don met, kaba donbor bad kaba shisha. U Khasi u ju ong, "Nga wan sha kane ka pyrthei ban kamai ia ka Hok." Hadien ba la ioh ia ka ngin sa leit sha dwar U Blei. Ka Hok ka long ka ain jong ka Mariang bad ka ain ba kynja mynsiem. Ka long ka ain ka Mariang namar ki sawdong sawkun ka Mariang ki tiei katkum ka Hok. Ka long ka ain Blei namar baroh ki briew ki kohnguh bad bud

ia ka. Ha kiwei pat ki ktien, ka Hok ka iasyriem ia ka Rita, kaba long ym dei tang ia ka hukum ba kynja mynsiem hynrei ka long ruh ka ain ba rynt h jong ka Mariang. Ki Ryngkew ki Basa ki dei ban kohnguh ia ka ain jong ka Hok. Bun ki riewtymmen ki iohi ia ka jingiasohlang hapdeng ka Hok bad ka hukum U Blei hynrei kim shym la pynrit ia ki kawei ia kawei pat. Ka hukum U Blei ka ia iaid lang bad ka Hok, ka lah ban khein ruh kum ka jingmih na ka hynrei ym lah ban pynrit sha ka. U Blei U ai jingmut ia u briew ba u dei ban leh hok kaba long ka jingiohi uwei pa uwei u briew, naba kumta un ioh rung sha ka iing U Blei hadien ka jingiap. La kumno kumno, lada ngim lah ban shim ia ka jingkohnguh sha ka hukum U Blei kumba ka lynti bakhuid, ngi lah ban ioh ia ka jingpynim da kaba ngi shu sumar ia ka jingkhuid bad ka jingkyntang jong ka Hok. Ka hukum jong U Blei ka long kaba donkam bha kumba ki briew ki thmu ban khlad na ka lynti ka Hok bad sangeh ban bud ia ki ain jong ka.

Ki jingbatai bapher bapher ia ka Kolshor ba nga la kdew ha ka lynnong banyngkong, nga ngeit ba ki long ki sakhi ia ka jingshisha ba ka rukom pyrkhat jong shibun na ki nongsepngi khamtam eh hadien jong u Galileo ka la paw ba u briew bad ka Kolshor jong u ki long kiba iapher na ka Mariang. Ia ka Kolshor la ju pyrkhat kum kaei kaei, kaba long tang ha ka jingmut

bad ha kiwei pat tang kum ka jingshisha ba dei ia ka imlang sahlang. Hynrei ka la long dangshen ba ka rukom pyrkhat ki nongsepngi ki la pyn asohlang ia ka jingmut u briew bad ka Mariang. (Ka jingtrei jong u Paul Sears ka long ka nuksa na ka bynta kane). Ka jingpaw kynsan jong kane ka jingpyrkhat thymmai ia ka jinglong briew ka pynlong ia u briew ba u iaroh ia ka jaka la jong ha ka Mariang. U Briew u long tang ka bynta jong ka Mariang, um lah ban khate ia lade na ka pyrthei bah khlem da ot noh na ka Mariang jong u.

Sngewlyngngoh, ba ia kane ka jingshisha la sngewthuh da ki Khasi naduh hyndai hynthai ha kaba ki iai ban kdup hapoh ka Hok ia u briew bad ka Mariang. Kane lehse ka long ka jingtynnian bakongsan jong nga ha ki lynnong baar bad ba lai.

Ki riewstad shaphang ki jingthaw baim (Ecologists mynta ki sngewsih shibun ia kane kaba ngi khot ka juk shai ha kaba u briew u la pynsniewdur bad bam duh ia ki sawdong sawkun kiba ker ia u. U pom pathar bad thang ia ki dieng ki siej kiba don ha ki ranab lum bad ki them U ot palat ia ki phlang bad pynjot ia ki pyntha phlang ba bsa ia la ki jingri. U pyniap ia ki shibun na ki mrad khlaw ka ryngkew bad shibun na ki dohkha bad kiwei kiwei ki mrad um.

Ha ka jingshisha, u Khasi mynta kumba nga la kdew ha khmat um da iapher ha ka

jingpynjot jong u ia ka Mariang na kiwei pat ki para jait bynriew. U la bakla ban sngewthuh ialade ba ka jingiaid shaphrang jong ka jingim bashai la ka long mynhyndai ne mynta ka shong eh ha ka jingdon jong kiei kiei ha ka Mariang. Shibun ki law kyntang jong ka kur ka jait ka shnong ka thaw, ka it ka hima ki la lyngkhuid lut lait tang sa katto katne kiba darg iai pynsah.

Lynnong I

Ka Kolshor bad ka Mariang

Ka jingmut tynrai jong ka "Mariang" la ju khein ba ka long pyrshah ia ka jingmut jong ka "Kolshor." Ka lympung jong ka Kolshor ka long ka pyntha ba la pynraw shynna ia ki kam ki jingleh jong u briew - kaba long shisha ka jingpynlong ba kyrpang jong u briew, katba ka pyntha jong ka Mariang pat, wat la khlem artatien ka iasnoh lang bad ka lympung jong ka kolshor hynrei dei ban sngewthuh ba ka long pyrshah ia ka kolshor. Ha shuwa ba ngan poi sha ka thong jong kane ka rukom pyrkhat, ka long kaba donkam ia nga ban tainia shuwa halor kane ka phang jong ka kolshor. Ia kane ka ktien ba la ju pyndonkam la kumno kumno, ka donkam ia nga ban batai shai bha ha kane ka jingthoh jong nga.

Kane ka ktien "Kolshor" ka wan nyngkong nongshap na ka ktien Latin, 'Cultura" kaba mut ban lur bad ban thung ban tep ha ka khyndew. Kane ka Kolshor (ka riti) ba kaba iadei bad ka imlang ka sahlang bad ha ka pyrkhat pyrdaiu la ju ring dur ia ka rukom im rukom long jong ki riew shemphang kumjuh ruh ia kito ki bym pat don ka jingtip jingshemphang. Haba shu ong noh da kawei pat, ka ktien kolshor (riti) ka long ka jingsain-

dur ialade da ka ain tipbriew tipblei. Haduh ka spah snem kaba 18th bad 19th la ju sngewthuh ia ka jingmut tynrai jong ka kolshor ha ki saw bynta. Ka Kolshor ka mut :- (1) Ka rukom jinglong ne jingmlien jong ka jingmut jingpyrkhat (mind) kaba iasnoh bad ka jinglong briew ba janai. (2) Ka kyrdan jinglong (state) jong ka jingtip jingshemphang kumno ban long tipbriew tipblei ha ka imlang ka sahlang. (3) Ka metbah jong ki kam kiba ni bad ba bniah (Arts) kaba ia iaid lang bad ka jingtrei kam ka jabieng bad (4) Ka shikyllum (Whole) jong ka jingim baroh kawei la ha kaba kynja doh ne kynja mynsiem jong ka imlang sahlang.

Kane ka jingnangkiew ba jyrwit jyrwat halor ka jingmut jong ka kolshor ka phalang sha ka jingpyrshang ban pyrkhat ha ki rukom kiba pher shaphang ka imlang sahlang, ka rukom pyntrei kam ia ki buit bapher bapher, ka rukom saindur ka jabieng ha ka ioh ka kot jong u briew ha kane ka juk jong ki jingkylla. Ka dei ka bynta jong ka jingainia pyrshah ia ka jingpyrkhat tang dep rukom, bad kumjuh ruh pyrshah ia kiei kiei kiba la ju long ha ka imlang sahlang, ha kane ka juk jong ka jingnangroi ha ki kam karkhana bad kiwei pat ki jingroi ba stet.

Halor kitei ki jingbatai shaphang ka kolshor lem bad ka jingiadei jong ka bad ki rukom im, ki briew ki la mih bluit ha la ki kynhun kynhun ban batai ia ka jingmut tyn-

rai jong kane ka ktien Kolshor. Ki riew-pyrkhat shaphang kiei kiei kiba kynsai tam ki kubur ba ka Kolshor ka long kata ka jingiai imsngi ia kaba bha tam kaba mut ba ka dei ban long ka "jingmut salonsar" ("Universal idea), Ka jingpyntreikam ia kane ka don ka jinglong tipbriew tipblei bad kaba kynja mynsiem kaba la pynpaw ia ka jingiadei lang ia u paitbhur Ka long ba ka kolshor ka dei ka jingpyniadait lang jong ki kam ki kti kiba ni lem bad ki jingtreikam jong ka jabieng. Ki kti bad ki kam ka jabieng bunsien kim lah ban pyniadei dur bad ka jinglong ba janai jong ka bor mynsiem kaba don ka jingiasnoh bad ki rukom batai bad ki dor jong ki pateng ba la leit. Kumta la i donkam ban pynshongdor hapdeng ka kolshor bad ka bor pyrkhat bad ka kolshor jong u paitbhur bad kumjuh ruh bad ka rukom pynshong dor ha ka spah snem kaba arphew: *Ha* kawei pat ka liang lada ngi niew ia ka kolshor kum ka jingtreibani bad ki jingtrei jong ka jabieng ka long kaba eh ban pdiang ia ka jingpyndonkam ia ki ktien kolshor da ki stad ba dei shaphang u briew bad shaphang ka imlang sahlang namar ba ia ka dor jong ka la pynshong lyngngeit tang ba ki bor jabieng. Ka nia kaba lai ka ong ba ka long ka bym shongnia bad kaba khun rmnab than ban pyniaphher ia ka jingmut tynrai jong ka kolshor bad ban iuhroit ia kiwei pat ki nia. Ka kdew halor kawei ka phang ba dei ban peit thuh ia ka imlang sahlang kaba thymmai baroh kawei, ha

ka rukom pynshongnia kaba thymmai ha ki hang bapher bapher.

Katkum u E.B. Taylor ka kolshor ka long ka shi kynhun jong ka rukom im u briew baroh kawei, u ong kumne "Ka Kolshor ne ka lympung longbriew manbriew ha ka jingmut ba iar jong ka ka dei kata ka jingiasyrdoh lang jong ka jingtip, ka jingngeit, ka art, ka ain, ki riti dustur bad kino kino ki rukom jingleh bad jingmlien jong u briew kum u dkhot jong ka imlang sahlang." [1] U Taylor u shim ba ka kolshor bad ka lympung longbriew manbriew ki ia long kumjuh. Kane ka jingbatai ka khun ranab sha ka jingim u briew bad kam shym pyniapher hapdeng ka seng bhalang bad ka seng ai kolshor. Kane ka mut ba ka kolshor ka kynthup ia baroh ki kam pynroi ia ka imlang sahlang ka longbriew manbriew, ki rukom pateng la pateng, ki niam ki rukom bad ki wei kiwei kiba iadei bad ki rukom im. Lane ha kiwei pat ki kyntien, ka kolshor ka long ka jingim na ka hi jong kano kano ka im lang sahlang ne ka kynhun jaitbriew.

Kat kum u Alfred Weber, ka kolshor bad ka jingroi ka longbriew manbriew kim long kajuh kumba pyrkhat u Taylor. Kat kum une u nongthoh ka jingroi ka longbriew manbriew (Civilization) ka dei ka jingmih jong ka Science bad ka Technology, ka long salonsar kaba ialumlang nyngkong eh bad ka mariang ban ha ka jingiadei bad u briew. Hynrei ka kolshor

pat ka long ka jingpynshongnia kaba pynphalang ia ki jingmut bad ia ki jingkordor ha ka philosophy, ka niam bad ka art ne ki jingthmu ha ka jingim bad ka imlang sahlang. Kane ka nia ka shim ia ka jingmut kolshor na ka shang jong ka philosophy (ka jingstad da kaba pynshongnia) na ki jingleh niam leh rukom, bad ki jingleh jingkam jong ka art kiba long ki sakhi satar jong ka longbriew manbriew.

U R.M Maciver u kam ba ka kolshor ka iadei bad ka thong ne jingkwah jong u briew, katba ka jingroi jong ka longbriew manbriew pat ka iadei bad ki kam ki jam. U batai ruh ba ka jingtbit ha ka treikam treijam ka kyrsoi na ka thymmei ka pyrkhat pyrdain shaphang ka kolshor. Kumta ka Kolshor ka kynthup ia ki skit ki sker jong ka jing'm u briew bad ka dei ka thong jong ka jingthmu jong ka jingim u briew. Kat kum ka nia u Karl Marx, ka kolshor ka kynthup eh ia ka jingim bad jingroi ba kynja doh bad kam lah ban shu snoh tang ha ka jingpynshongdor tang ha ka bor pyrkhat. Katto katne pat ki iai ban ba ka kolshor ka long ka shi lynglun jong ki jnit ki jnat baroh khoit. Wat la ki len ia ka tynrai jong ki bor pynroi ia ka ioh ka kot kiba don hapoh jongka. Ki bynta ka ioh ka kot bad ba kynja doh ki la kynthup ruh ia kito ki bor pynroi ia ka imlang sahlang kaba ong ka wei ka shi lynglun jong ki jnit ki jnat ka jingim.

Kat kum u Bronislaw Malinowski, ka Kolshor ka long ka jingiatylli lang ba biang ba bit, ba ryntih bad ba ioi trei kam bha, kaba ngi dei ban pyniabynta ha ki bynta treikam ba ia pher, ha ka jingiadei uwei bad uwei pat, ha ka jingiadei bad ka jingthmu bad jingkwah u briew, bad ruh ha ka jingiadei bad ki sawdong sawkun jong ka jingim la ki jong ka mariang ne jingthaw stad u briew. Kat kum ka nia jong une u briew ka Kolshor ka long ka nongkynti hiar pateng jong u briew, kaba kynthup ia ki sap ki phong ba hiar pateng, ki mar ki mata, ki buit shna jingshna, ki jingmlien ba kynsai bad kiei kiei kiba kordor. U kubur ba ka Kolshor ka long ka jingshisha ba tang maka hi bad ka long ka metbah jong ka jingthaw dur jong u briew bad jong ka imlang sahlang. Ki briew ki donkam ia ka bam ka dih, ki jingpynroi parum pareh ka jaka shong jaka sah, ki pynlong ia la ki jingmlien, ki riti ki dustur, ki pynlong ia ka iing ka sem, ka jait ka kynja, ki pyndonkam ia ka ktien ka thylliej kum ka lad ban ia sngewthuh parabriew; ki don la ka jingpynshongnia shaphang ka jingpynmih ia ki mar ki mata, ka jingshalan bad ka jingpyndonkam ia ki.

Halor kitei ki jingbatai haneng, ar kynhun ki stad pyrkhat shaphang ka kolshor ki mih madan ha America ha ka jingbatai jong ki shaphang u briew bad shaphang ka imlang sahlang: kawei ka kynhun pyrkhat ka ong ba ka kolshor ka long ka sap ka phong jong

ka imlang sahlang, bad ki don kiwei pat ki ba ong ba ka long ka jingpynlong jong ka imlang ka sahlang.

Katkum u A.L. Kreober bad u Clyde Kluckhohn. ka kolshor ka don la ki jong ki sap ki phong.

"Ka Kolshor ka kynthup ia ki sap ki phong kiba paw bad kiba rieh na ka bynta ka jinglong ba ia pynlong bad ba la pynphriang da ki dak ba paw, kiba kynthup ia ki kambah bapaw jong ki kynhun briew bad kiba kynthup ia ki dak ki shin jong ki. Ka tyllong ba kongsan jong ka kolshor ka kynthup ia ki jingtip ba hiar pateng (kane ka mut ha kito kiba shu shim na ki history) bad khamtam ch ia ki jingkordor kiba iadei bad ki; ka dur ka dar jong ka kolshor ha kawei pat ka liang, lah ban ong ba ka long kaba mih na ki kam ne ki jingleh, ha kawei pat ka liang ka long kum ka bor kaba lah ban pynjia long ia ki jingleh jingkam ki ban dangwan."

"Ka kolshor kam dei ka jinglong lane ka jinghishar sani ia ka jinglong, ha ka dur kaba janai bad ba paw shynna. Ka bynta jong ka kolshor ka kynthup ia ki kyndon bad ia ki jingthew jingwoh ia ka jinglong. Kawei pat ka bynta ka kynthup ia ki rukom pynshongnia ia ki katto katne ki jait jinglong ba kongsan. Khatduh iawai, kawei pa kawei ka kolshor ka kynthup ia ki rongrim ba salonsar jong ki jing ied bad jingpynbeit ryntih. "Ka

jingpynlong ba hakhlieh tam eh." halor ki daw ba ki sap ki thong jong ka bad na ka bynta jong ka jinglong ha ki jaka bad ki riti ki dustur ba iapher jong ka kolshor la shu pynkut nia noh tang shiteng shiliang." [2]

Kat kum kane ka jingainia, ka kolshor ka don ha ki dur ki dur ha ki imlang sahlang bad ki jingleh jingkam. Ka kolshor kam shym mut tang ka longbriew manbriew hynrei ka dei ka thup jong ki rukom im baroh. Kat kum u Kreober bad u Klukhohn, ka sap ka phong ba salonsr jong ka history u briew ym pat shym la lap thikna hynrei lah ban lap suki suki lyngba ka jingwad bad ka jingbishar bniah lyngba ki history naduh ki por barim bajah lyngba ki dak ki shin kiba paw ha kito ki riewhynndai. Kane ka nia ka kubur ba ka kolshor ka mih na ki briew bad na ki kynhun briew kiba ki ia kynduh para maki bad kumjuh ruh bad kiei kiei kiba ker sawdong ia ki bad kiba iadei ia ki rukom im bad rukom pyrkhat pyrlain. Ka kolshor ka long ka jingpynithap tar lang u khun bynriew lem bad ki sawdong sawkun ha ki sla pyrthei.

U Radcliffe u batai ba ka kolshor ka dei ka jingpynlong jong ka imlang sahlang. U batai ba ka jingpynlong ia ka imlang sahlang ka long ka jingiathuin lang jong ka jingiadei parabriew kaba kynthup ia ki kynhun jaitbriew bad ki rukom jinglong ba iapher ha la ki rukom rukom. Kat kum

ka nia jong u, ka jingstad ba 'batei shaphang ki dur ki dar bad ki jingsdang jong kiei kiei ka jingiadei shaphang ka jingbishar bniah bad ka jingpyniabynta ia ki rukom ba pher jong ka jingpynlong ia ka imlang sahlang bad ka metbah jong ka imlang sahlang. Ban pynshisha ia kane ka Hypothesis (ka jingshvantad), ki dur ba paw jong ka imlang sahlang, kum ka jinglong tipbriew tipblei, ka ain, ka akor, ka niam, ka synshar ka khaddar, ka ioh ka kot, ka jingnang jingstad, ka kt'en ka thylliej ki bym da dei eh ban da bishar syrtap ha ka jong ka phang hynrei ban da bishar beit ia ka jing'adei jong ki bad ka jingthaw dur jong ka society ne ki briew. Katto katne ki stad shaphang ka jong briew manbriew ki pyndonkam ia ka ktien jingpynlong ia ka imlang sahlang bad ka don ka jingiadei tang bad ka kynhun jaitbriew kum ka kynhun jaitbriew bad ki jait ki khong kiba bat ia la ki niam ki rukom bad ki riti ki dustur, wat la ki ia don ki jingkylla ha ki jinglong dkhot jong ki. Hynrei ka jingpynlong baroh kawei jong ka imlang sahlang ka kynthup ia baroh ki jait jingiadei para briew bad para marjan marpa. Kata ka mut ba ka jingiadei doh dei snam ka kynthup ia ki jingiadei bapdeng u kpa bad u khun lane bapdeng u kni bad u pyrsa. Kumta ka jingstad shaphang ka jingpynlong ia ka imlang sahlang ka kynthup ia ki dur ki dar jong ka society kum ki dor jong ka jinglong tipbriew tipblei, ki niam ki rukom

ki ain ki kanun jong ki bor pyniaid ba hakhlieh bad ki bor kiba kyrshan ia ka pule ka puthi, kiba long ki bynta jong ka bor ba ia syrdoh lang ha kaba ia ka jingpynlong ia ka imlang sahlang ka im bad ka iatrei kam.

Kumta ka kolshor ka don la ka jingpynlong kumba, kano kano ka jingtei ka don la ka jong ka jingkyrshan jong ka. Ki bynta jong ka jingpynlong ia ka imlang sahlang dei ki briew, ka jingiaibteng jong ka imlang sahlang ka shong lyngngeit ha ka bor ka pynlong ia ka jingiaibteng, kum ban shu ai nuksa ka jaitbynriew, ka kynhun jaitbriew, ka skulbah, ka Balang, ki lah ban iaineh bad iaisah kum u kynjri ba tehsong ia ki briew wat lada iapher ki dkhot lane ki kylla katba nangiaid ki por. Te kumta ha ka imlang sahlang don ki ain ki kanun kiba la buh beit buh ryntih kiba u khun bynriew u dei ban bud. Ka jingpynlong jong ka imlang sahlang ka long ka jingbuh beit ia ki briew ba la synshar da ki bor pyniaid kum ka jingiadei hapdeng u Syem bad ki khun ki hajar jong u, lane ka jingiadei hapdeng u tnga bad ka tnga bad kumta ter ter.

Kat kum ka jingpakhang na kitei ki jingbatai haneng, ka la shai kdar ba don ki soh kyrdot ha ka rukom pynshong nia ia ka kolshor haduh ba ia ka kolshor lah ban pyrkhat ba ka long ka jingmaian bad kumjuh ruh ka jingshisha. Kumta ngi lah ban jer kyrteng ia ki jait kolshor kum kine: ka kol-

shor ba kyrja doh, ka kolshar ba ia dei bad ka imlang sahlang, ka kolshor jong ka jingmut jingpyrkhat, ka kolshor ba kynja mynsiem, ka kolshor jingtip, ka kolshor jinglong jingim, katto katne ki kolshor kiba shu paw lang ki dak bad kiwei kiwei. Ka kolshor, namarkata, kumba ka paw hangne ka phalang sha ki skit ki sker bad ki jnit ki jnat jong ka jingim lem bad ka thymmei jingpyrkhat ne rukom jingngeit. Napdeng ki jingpynphalang ia kitei ki nia kiba pher bapher bad ki jingbatai shaphang ka kolshor a kumno kumno, don ka jingiamynjur lang hapdeng ki lai tylli ki met ba kongsan kiba pynlong ia ka kolshor Kita ki long kaba kynja jingmut jingpyrkhat, kaba pynpaw ha ki jingleh jingkam bad ba kynja jingtbit ban shna ia ki tiar ki tar. La kumno kumno don hi ki jingiapher ha ka jingiapynshongnia a ki. Ki stad shaphang ka longbyrriew buh byrriew jong ka America, ki khunranab ia ka jingmut jongka sha kaba sdang jong ka jingpyniong, ki dak ki shin kiba paw ki don ki jingmut lem bad ki dur ki dar ba paw kiba don la ki jingmut, kum ki bor ba saindur ia ka rukom im rukom long u khunbynriew. Mar pyrshah ia ki jingbatai jong kito kiba pynshongnia ia ka kolshor halor ki rukom im rukom long. U Leslie White pat de u khunranap sha ka jingstad ban thaw ia ki tiar ki tar ha ka jingpharia ia ka jingbatai shaphang ka kolshor bad ka jingroi jong ka. U pynshai ba ka jingtbit ban shna ia ki tiar

ki tar ka don ka bor ban kyrshan ia ka jingim.

U Marvin Harris u iahap jingmut bad ka rukom pynshongnia ba kynja doh ha ka jingbatai ba ka kolshor ka mih na ki jingdonkam ba kynja doh. Kat kum ka nia jong u, u ong ba ka bor ba pynlong ia ka kolshor ka donkam ia ka jingiatreilang jong ki lai tylli ki bor ba paw: kita ki long, ka jingtbit ban shna ia ki tiar ki tar, ka ioh ka kot, bad ki sawdong sawkun. Kumba la batai na ki jingleh kiba paw, kane ka jinghikai jong ka bor jingpynmih bad jingpynroi, kumba la ong da u Harris, ka kam ba ki juh ki rukom kiba treikam ha ki sawdong sawkun jong ka mariang lah ruh ban pyniadei bad ki sawdong sawkun jong ki jingjabynta ia ka imlang sahlang kiba ia iaid ryngkat bad ki jingpynshongdor bad ki jingngeit. Na ka bynta jong kito kiba snoh ha ka bor jabieng, mar khongpong ia ka rukom im, ka jingpyndonkam ia ka kolshor da ka jingiatrei lang, ka lait noh na ka kolshor ba kynja doh.

U Linton u ong ba don ka jingshisha ha ka kolshor ba da ka jingiatrei lang bad ka kolshor ba kynja met pat ka sah hi kum ka bynta jong ki sawdong sawkun ba kynja met.

Ki riewstad shaphang u briew ha kane la juk ki pyrshang ban ring nia ba ka kolshor ka kynthup lut ia baroh, kynthup lang ia ka akor ka burom, ka ioh ka kot bad ki

rukom pyrkhat pyrdain. U Osgood kum ka nuksa, u batai ba ka kolshor ka mut ki jingpuson ba la pynioh da u stad pyrkhat shaphang u briew, nyngkong eh shaphang kiei kiei kiba shabar kiba paw ha ki kam jong u briew (Kolshor ba kynia doh); kaba ar, shaphang ka imlang sahlang jong ki briew hi (ka kolshor ba dei ia ka imlang sahlang); bad kaba lai pat, shaphang ka jingpuson jingpyrkhat ba la iarap da ki jingiatreilang jong ki katto katne ki riewstad (Ka kolshor jabieng.)

Ki riewstad shaphang ka imlang sahlang ki pyrkhat shaphang ki kolshor ba iapher kiba phalang na ki briew ba iapher bad na ki jaka ba ia pher. Kawei pa kawei na kine ki jaka ba iapher ki pynpaw tyngkrein ia ki riti ki dustur jong kito ki briew kiba im ha kito ki jaka. U Herokovites u ong ba ki briew ba ia shong marjan ki kham ioh ka lad ban ia shim kylliang na kiwei pat ia ka rukom im jong ki briew ban ia kio kiba iashong jngai. Dei na kane ka daw ba haba shu peit pyrman ia ki kolshor i kumba ki ia dait lang syrtap syrtap da kaba iakhleh lang ha kato ka rukom ba ngi lah ban buh dak ha ka map. Te ka jaka ha kaba lah ban shem ia ka kolshor ba ia syriem lah ban ong ba ka dei ka lympung kolshor

Ka Mariang, ha ka jingmut ba iar jong ka, ka lah ban mut ia kiei kiei baroh ha ka pyrthei, kynthup lang ia kiba lah ban iohi bad shem ha ka haw haw. Ka Mariang (nature)

ka kynthup lut ia baroh ki phngit ne tynrai jingpynlong jong kiei kiei baroh bad ka mut ruh ia ki lum ki wah, ki dieng bad kiwei kiwei. Ngi lah ban thwet ia ki daw tynra kiba iadei bad ka kolshor bad ngi lah ban kylli : kiei kiba ia pyrshah ia ka mariang ne kiba shu long hi)? ka jubab kaba beit ka long ba ka mariang ka ia pyrshah ia kiei kiei kiba shu thaw nang thaw stad da u khun bynriew (artificial). Ka mariang ka lah ban thew tang ia ki kynja ba long met, kum ki lum ki wah, ki maw ki dieng, ki phlang ki kynbat, ki syntiew ki skud bad kiwei kiwei. Katba kito pat kiba la shu thaw nang thaw stad ka mut ia kito kiba la pynialong na ki daw kiba shabar, kata ka mut, ki shap ki phong jong ka rukom jinglong ba pher. Kata kaba shu long hi (natural) ka long ka bym pat biang bad ka long tang kum kaba la shu pynkhreh bad ka donkam ban dang pynbiang bad pynjanai da ka jingthawnang thaw stad da kiwei pat. Ka Mariang ka long kum ka kynja jingthaw ba im ha kaba don lang ka jingim bad ka bor jingshemphang, katto katne ki ong ba ka mariang ka long tang ka machine (ka kor) ba la pyniaid da ka bor jingstad ba kynja blei. Kawei pat ka nia ka ong ba ka mariang kam long kata kaba lah ban sam lyngba da ki bor jabieng lane kam dei ruh ka machine ha ka kti u nongpyniaid machine (Machanic), hynrei ka jingbuh ryntih jong ka por ha kaba ia ki jingnangroi jong ka lah ban tip lyngba ka jingkylla na ka por sha ka por. Ka mariang (nature) ka long ka jingshong syr-

tap lang jong kiei kiei baroh kiba lah ban shem ha ka pyrthei mariang (Universe) baroh kawei.

Ha ki katto katne ki khep u briew u ia pyrshah bad ka mariang, bad ha ki katto katne pat ki khep lah ban ong u long shi bynta na ka mariang. Ka jingiapher kam long tang ha ki rukom jingiapher ki ktien. Ban ong ba u briew u ia pyrshah ia ka mariang ka mut ban iai ban ia ka jinglong bapher jong u kum ka bor pynshongnia (rationality), ka bor thaw ne saindur (Creativity) bad ka jinglaitluid, katba ka mariang pat ka duna ia kine ki jinglong Ban niew ba u briew u long shi bynta na ka mariang ka iai ban ia ka jingiaibteng jong ka jinglong briew, ka jinglong mrad bad kiwei ki jingthaw ba long met bad ka thew ia ka rukom im u briew kaba lah ban pule ne bishar bniah kumba leh ha kiwei pat ki tnad jong ka mariang.

Don sa kawei shuh shuh ka phang ba lada ka mariang ka kynthup ia u briew, te kan sa long ia pyrshah bad ka bor ba maian. Kane ka phang jong ka bor ba maian ka wan mih na kita kiba ki ong ki jingjia ba maian (miraculous events), kiba ki bor jong ka mariang kim lah ban pynmih ne pynjia long. Kam long kaba eh ban pyniapher hapdeng ka mariang bad ka bor ba maian (super nature) Ka jingiapher ba kongsan eh ka shong hapdeng ki bor jinglah jong ka mariang bad ki bor ba sha lyndet jong ka. Ka jingtip jongngi ia ki bor bad ki ain jong ka mariang

la shim na ka jingshem jingmad jongngi ia ki jingjia. Kaei kaba ngi bishar kaba lah ban long, ka shong ha ka jingpynshongnia jongngi ia kaei kaba jia bad kaba la jia. Ngim lah ban pyniakhleh khaw lang bad kito kiba ngi shem ba ki long ki jingjia ba maian, k ba ngi shem jingeh ban mad ne sngewthuh. Ban iaid lait noh na ki jingjia kiba ngim tip ka mut ba ngi la tip lypa kiba kumno ki bor jong ka mariang, ba don ka nongrim ha shuwa ka jingshem jongngi ba nei lah ban batai ia ki jingit bniah jongngi. Hynrei ban nym iaidlait pat ia ki ruh ka pyniakynduh mawsiang la ngi ban niew ia ki ba hadien kum ki jingjia ba maian shabar na ki ain mariang.

Da shisha kam long kaba shongnia ban ringnia ia ka jingong, "Ia kane ka jingjia ym lah ban batai katkum ka jingtip na ka ain ka mariang" sha ka jingong, "Kane ka jingjia ka mih na ka bor ba maian." U stad saian um lah ban dawa ba u lah ban batai lut ia ki jait jingjia baroh khoit. Ha ka jingshisha u dei ban pynbiang shuh ialade da kaba bsut shuh shuh ha ka jirgtip jong u ia kine kiei kiei. Namarkata ym shym la pynbor ia ngi ban pynkut nia ba ka jingjia ka don ki tyllong ne kynja bor ba maian halor ki nongrim ba kan long kaba lah ban batai ne ba ki long kiba khyllah kiba ym lah ban batai da ka jingstad saian kat kum kane ka juk. Da shisha ka long lyngba ka jingiarap jong ki katto katne ki jait jingngeit shaphang

u Blei ba u briew u lah ban batai ia kano kano ka jingjia ba maian.

Wat la, la kdew haneng ba U Blei u long shabar na ka mariang kane ka lah ban dei tang lada u Blei u long uba palat liam ban ia baroh bad um dei ban long hapoh jongno jongno. Kat kum ka jingbikai ba U Blei u kynthup ia baroh kiei kiei kane ka jingpyniapher ia U Blei na ka mariang, ka dei tang ka rukom pynshongnia ia ka juh ka jingshisha.

Ka phang halor kane ka jingtainia ia ka mariang ka shong ha ka jubab ia kane ka jingkylli. Hato ia ki dor ba shisha (values) lah ban ioh na ki jingbatai ia ka mariang? Ka Philosophy shaphang kaba bha bad kaba sniew (Moral philosophy) ka la thir ksai bha halor ka phang la ki jingiashah sha ka mariang ki don ki dor ia kaba bha kaba sniew ne ia ka jingtbit (artistic) ba thaw stad. Ki nia pat na ki stad pyrkhat ia ka akor long briew man briew kat kum ka mariang ki pynmih ia ki jubab bapher bapher. Ha kawei pat ka liang ka mariang ka paw kum ka jingthain sohkyrdot, ka lympung ha kaba ym dei tang shisur jong ka bor pyrthei, hynrei ki bor kiba laiphew jait, bad lada kine ki bor ki pynmih ia ka bor jabieng (mind) ym shym la ialam da ka bor jingshempbang, kumta don tang khyndiat eh kaba dei kaba la ring nia na ka mariang sha ka 'jingtha' lane ka kamram ba dei ban leh. Ha kawei pat ka liang, haba ia ka mariang la niew ba

la pynlong da ka kynja bor blei ba bha tam, ba stad bad ba donbor baroh, ban long kaba kynja mariang ka dei ka bynta ba hakhmat eh, kaba la dei hok shisha ban da pynlong da kumta kata ka bor blei.

Don artylli ki nia kiba kham pawkhmat ha ka jingiadei u briew bad ka mariang. Ka wei ka nia ka niew ba ka mariang ka kynthup lang ia u briew ruh, kawei pat ka n'a ka ban ba u briew um don bynta ha ka mariang. U Aristotle (384-322 B.C.) u pyrkhat ba ka mariang ka dei ka kynja metbah ha kaba u briew ruh u kynthup lang "Ka mariang kam shym leh thurmur lymne kam ju leh kai." Kat kum u Confercius 661-479 B.C.) ka ain tip briew tipblei bad ki ain mariang ki dei kiba ia trei lang ha kajuh ka rukom. Kiwei pat ki stad pyrkhat jong ka mariang kum u Lao-Tzu & u Epictetus, ki pyrkhat ba ka mariang ka ialang lok bad u briew bad kumta ki ai jingmut ba u briew uba stad u dei ban pyniadei bad ka mariang U Galileo (1564-1642) u khein ba ka mariang ka long ka bor ba iaid beit kumto khlem don jingiadei badno badno lait noh ba don ha ka ka jingbun bad jingkhia lem bad ka jingkhih. Nangta shuh shuh kat kum u Rene Descartes (1596-1650), u ong ba ka mariang bad ka jingsngewthuh briew kim iadei, ka bor pyrkhat briew (mind) ka iapher na ka mariang. Ka mariang ka long ka jingbuh ryntih (system) bym don jingim ha kaba u briew um don bynta eiei ruh em. Hynrei u Spinoza

u ong ba u briew u iasoh lang bad ka mariang.

Kat kum ki stad pyrkhat barim bajah, ka pyrthei ka long ka tiar ia'ehkai jong ki blei thala bad ka jingkwahbrai ba laiphewjait jong ki kat kum ki jingsngewthuh jong ki hi. Ka pyrthei kaoa lah ban ia sngewthuh lang ka long kato ka pyrthei ba kaba kiei kiei baroh ki jia long kat kum ka ain. U Heraditus u ong:

"Kane ka pyrthei kam shym dei kaba la thaw na ki blei ne na u khunbynriew; hynrei ka la long, ka dang long bad kan danglailong kum ka ding ba iaineh junom la junom. Baroh kiei kiei ki ieng na ka bynta ka ding bad ka ding na ka bynta ia baroh, kumba ki mar ki mata ki mih bujli ia ka ksiar bad ka ksiar ka mih bujli ia ki mar ki mata." [3]

Katto katne ki ong kumba ong u J.S. Mill, ba ka jingtreikam jong ka mariang ka long hi kumjuh (Uniform). U Francis Baion u ai jingmut ba ka long ka jingkhyllew jong ka saian ba ka lah ban bishar bad iit bniah ia ka mariang da kaba suk, khlem da peit kynriang ne khlem da ka jingmutdur lypa.

U Aristotle u kubur ba ka mariang ka kynthup ia baroh kawei ka Universe (Ka pyrthei bad baroh ka haw haw) kaba long ka jingbuh ryntih ia kiei kiei kiba iaikylla; ki dieng ki siej, ki briew bad ki planet, ba ka-

wei pa kawei na ki jingthaw kin shakri ia la ki jingthmu bad ki jingkut jong ki jingthmu (ends) lem bad ki jingtrei jong ka mariang baroh kiba shah pynshongdor ha ka jin stad jong u briew. Ki jingstad bad jingtbit jong u briew ki shu pynwandur ia kaei kaba ka mariang ka thmu ban pyndep. Ban sngewthuh ia kaei kaei dei ban tip ia ka rukom jingiatreikam jong ka. U Aristotle u pynieng ia ka (theory) jingbatai jong ka daw jingpynlong (causation). Don saw tylli ki daw jingpynlong (causes) kat kum ma u (1) ka jingpynjialong ba khatduh haba u leh ia kano kano ; ba la khot ka daw kaba khatduh. (2) ka daw tynrai (material cause) ba kaba la mih kiei kiei. (3) ka daw kaba ju long (formal cause) kaba long ka dur ba kaba la shna dur ia ka jingpynlong bad (4) ka daw ba pura. (efficient cause) kaba ha pynjia long ba ka daw tynrai ka lah ban pynlongkam. U briew u long u jingthaw ba ha khlieh eh jong ka Meiramew namar ba u lah ban sngewthuh ia ka jingtrei jong ka mariang. Ki briew bad ka mariang ki dei ha kajuh ka jingbuh ryntih ba lah ban sngewthuh. Ka meiramew kam ju lehnohei lymne kam ju leh thurmur. Kumta ia kiei kiei baroh la pynlong da kano re kano ka daw lane ha kiwei pat ki ktien kano kano ka jingmih ka don jingiadei bad kano re kano ka daw, kum ka nuksa, u khiew khyndew u don jingiadei bad u nongthawkhiew. Ka mariang ka long kum kawei ka thup jong ki daw jingpynlong ia kaei re kaei. Kumta lah ban ong ba ka trei ia la ka kam kat kum ka jingdonkam

ba kongsan tam. Ka long ka jingtreikam da ka jingshemphang ban pyndep ia la ka jingthmu. Mynta kane ka jingtreikam da ka jingshemphang ka long na ka bynta kano re kano kaba kut jong ka jingthmu (end); namarkata, ka jing'ong jong kiei kiei baroh ki long ha kajuh ka rukom. Kum ban shu ai nuksa, lada ka ing ka long kata kaba la thaw pynlong da ka mariang, yn jin da la pynlong ia ka ha kajuh ka rukom kumba ka long mynta da ka buit bad lada ia kiei kiei ba ia thaw da ka mariang la pynlong ruh da ka buit, kin long kumta kumba leh da ka mariang. Namarkata, kine baroh ar ki long ki jingthaw jong u briew lane ki jingthaw jong ka mariang ki thew ia kajuh ka jingthmu. Kat kum u Aristotle, kam long kaba shongnia ban shu tharai ba ka jingthmu kam don ha ka mariang namar ngam shym bishar bniah ia klei kiei.

Kat kum u Confucious, ka ain tipbriew tipblei ka ia iaid ryngkat bad ki ain jong ka mariang. Kat kum ma u, ia ka ain tip briew tipblei lah ban shem hangno hangno ruh. Kane ka ain tipbriew tipblei ka don lut wat ha ki bneng shajrong ne ha ki um duriaw sharoh. Ka jinghikai jong u ka noh tarajur beit beit sha ka jinglong briew bad ka imlang sahlang ym sha ki ain khyllah ne sha ki ain ba kynja blei. Don katto katne ki nongbud jong u Confucius kiba ong ba ka meiramew ka long kaba la pyniaid da ka jingbuh beit buh ryntih. kaba iai iatreilang da kiwei pat ki bynta ba iadei lang. Ha ki ka

long kaba lah ia u briew ban wad ia kine ki jingshisha ba la buhrieh bad ban pynlut ia la ka por ha kata kaba ki khot ka jingthwet bniah (systematic study) ia baroh kiei kiei. U riewdon burom u long uta uba ai ia la ka bhah ha kaba lumlang ia ka jingtip ha ka thup treikam jong u.

Ka phang pdeng jong u Confucious ka long ka jingit bniah ialade (self cultivation) kaba ialam sha ka jingshemphang ialade bad ruh sha ka jingiaidbeit bad ka jingiatylli ha ka pyrthei. Ka don ka jingiatreilang hapdeng ka jingshemphang ialade lem bad ka meimariang baroh kawei. Kane ka phang ka iadei eh bad ka jingkhot sha ka jinglong nongialam ha ka liang ka sain hima sima bad ka riti ka dustur jong u briew kum u jingthaw ba halor baroh. Kat kum u Confucius, ia ki briew dei ban hikai namar ka long kaba eh ia ki ban ioh ia kane ka jingmlien ban iaiimti ban ithuh ne shemphang ialade. Ka long kaba shai ba tang kito ki heh ki hain ki lah ban leh ia kiei kiei kiba khraw ban pyniaid beit ia ka imlang sahlang. U Confucious u ong ba u briew ba ha ha khlieh eh u iaiimti ialade khnang ban pynioh ka jingsngewtynnad ia ki briew. U briew uba ha khlieh u dei ban kot shaduh ka jingithuh ialade tang ha ka jingshakri paitbah. Ka jingim jong u riew tip briew tipblei lane u briew uba ha khlieh ka long ka jingieng sakhi ia ka jinglong tipbriew tipblei, katba ka jingim jong u riewpaitbah ka long markhongpong bad ka jinglong tip-

briew tipblei salonsar. Ha kiwei pat ki kyntien, ia ka imlang sahlang lah ban pyniatylli bad ban buhbeit buhryntih tang haba ki briew ki lah ban kot shaduh ka'a ka kyrdan ban ithuh ialade ha ka kam shakri paidbah. Ban wanrah ia ka imlang sahlang kaba beit ba ryntih baroh kawei, ngi donkam ia ka jingbtin lynti jong u briew uba ha khlieh lyngba ka nuksa tipbriew tipblei bad ka jingnang jingtip.

U Blei u thaw ia ki jingthaw ba im kat kum ki jinglong jong ki. Kumta ia u dieng uba dap da ka jingim u nang pynheh pynsan shuh shuh, katba ia uto pat uba la jan kyllon u khet noh syndon. U ong ba ka jingai ia ki jingknia jingkhriam ia ka bneng ka khyndew ka mut ka jingshakri ia u Blei. Ha u Confucius tang kito kiba don ka jinglong ba janai ha kane ka pyrthei ki lah ban pynurlong ia la ka jingkwah ha ka pyrthei ; tang kito kiba lah ban pyntreikam ia la ka jingthmu ki lah ban pynurlong ia ka jingthmu kiwei pat, tang kito kiba lah ban pyntreikam ia ka jingthmu jong kiwei ki lah ban pyntreikam ia ka jinglong jong kiei kiei, tang kito kiba lah ban pyntreikam ia ka jinglong jong kiei kiei ki lah ban long ka jingiarap ia ka Meiramew (Mother Nature) ha kaba pynsan bad kyrshan ia ka jingim; tang kito kiba lah ban iarap ia ka Meiramew ha kaba pynsan bad kyrshan ia ka jingim ki long kiba iadei dor ha ka bneng bad ka pyrthei. Hangne ngi iohi ba don ka jingiadei ba jan hapdeng ka jinglongbriew bad ka Meiramew

baroh kawei. Ha kane ka rukom u khun bynriew u iarap ia ka Meiramew ban pynman bad kyrshan ia ki jingthaw baim ha ka pythei kaba long markhongpong ia ka jingthembor bad jingpynjot ia kiei kiei kiba don ha ka pyrthei. Ngi lah ban iarap ia ka Meiramew tang lada ngi la kot sha kata ka long ryntieng ban ithuh ialade.

U Confucius u ong, ha ka jingshisha ka long kaba sdang bad kaba kut jong ka jingim ha ka pyrthei. Ka jingshisha kam long tang ha ka jingdapbiang jong ka jingim jong ngi shimet, hynrei ka long kata kaba kiei kiei sawdong jong ngi ki im bad ki roi lang. Hynrei ka jingiapher ka long ha ka jingdapbiang jong ka jingim jong ngi ka thew ia ka jinglong tiphok tipsot, katba ka jingdapbiang jong kiei kiei sawdong jong ngi ka dei tang ka bor sngewthuh (intellect). Ka jingshisha ha kane ka rukom ka long ha kaba shapoh bad shabar kumjuh. Ha u, ka jingshisha ba ha khlieh duh kam ju duh shuh, ka long kaba bymjukut bad kaba iaineh bad iaileng hi, ka jingshisha ka long ruh ka bym lah ban thew kaba palat liam ha ka bor sngewthuh; bad ka long kum ka jingiar bad jingjylliew jong ka pyrthei kat ka jingshemphang ba palat liam jong ka bneng shajrong. Ka jinglong jong ka jingshisha ba ha khlieh duh ka long ban pynpaw ia lade khlem da lah ban iohi ban pynmih ia ka jingjia khlem da don ka jingiakhih bad ban pynurlong ia la ka jingthmu jongka khlem ka jingpynpaw ha ka jingleh.

Ka mariang ka bad ia la ka ain khlem bakla bad ha la ka lynti jingtreikam, ka pynmih laiphewjait kiei kiei kiba ym lah ban thew. Ki briew kim lah ban peiphang ia ki kyrmit kyrnat jong ki jingjia ha kane ka mariang.

U Confucius u ong :-

"Ka mariang ka long kaba iar, kaba jrong, kaba shemphang, ka bym lah ban thew bad ka bym kut shuh. Ka bneng kaba ngi iohi ka dei tang ka pyntha ba shai bad ba phyrnai, hynrei ha ka jingjlan bym lah ban thew jong ka, ka sngi, u bnai, ki khlur bad ki met bneng la shu sdien ha ka, bad baroh kiei kiei la kynthup lang hapoh jong ka. Ka pyrthei kaba ngi iohi ka dei tang kum shilli bam ka khyndew hynrei ha baroh ka jingiar bad jingjylliew jong ka ka kyrshan ia ki lumbah khlem da jakhaargew ia ka jingkhia jong ki; ki duriaw bad ki wah ki la lymbub ia ka khlem da pynlong ia ka ba kan poi. Ki lum ba ngi iohi ki long tang ka khyndew bad ki khlaw ki btap ki san ha ki, ki mrad bad ki sim ki dem ki ia im; bad ki jingkynshew jong ki mar poh khyndew ba kordor lah ban shem. Ka um ba ngi iohi ka long tang shiliang ka um; hynrei ha baroh ki jingjylliew bymlah thew, ki kynja mrad ba heh tam, ki iakiakor, ki dohkha bad ki dkar la pynmih ha ka bad baroh ki jingmih ba donkam ki don sawdong ia ki."[4]

Dei u Galileo, ha ka pyrthei sepngi, uba pyrkhat ba ka mariang ka long ka jingbuh-

beit-buh-ryntih kaba pynjia long ia ki laiphew-jait ki jingkylla kiba lah ban batai da ka Mathematics. Tang kito kiba lah ban niew bad ban thew ki long kiba lah ban sngewthuh bad kiba shai, lait nangta kiwei pat ki don shabar jong ka mariang. Kiei kiei ba kynja met ki don ki jingheh (size), ka dur ka dar (shape), ka number bad ka dor jong ka jingkhih kiba lah ban niew bad iohi; ki rong jongki, ka jingsawa, ka jingsma, bad da shisha, kito baroh kiba ka jabieng briew ka lah ban shemphang ki long kat kum ka jinglong (Qualitative) bad shapoh ka bor pyrkhat (subjective).

Kat kum ka jingstad saian U Galileo, ia ka Mariang dei ban pyniaid bad synshar. Kane ka jingpynbeit kaba u Galileo u buh halor ka mariang ka long kaba don ka dor ha kaba pynmih ia ka jingstad (science) ban iathuh lypa ia ki jingjia ha ka mariang. Kum ka nuksa, lada ia kano kano ka jingjia lah ban shem ia ka jingiadei hapdeng ka jingjngai jong ka jinghap jong kaei kaei bad ka jingshim por haba ka hap, kumta lah ban iathuh lypa ha kano kano ka por ban wan hangno kan sa hap. Lada kata kaei kaei kam hap thik kat kum ka jingiadei ia ki jingiapher lah ban batai da ki bor kiba pynwit kum kaba shu mutdur, kumta ka pynlah ban ioh ia ka jingiathuh lypa kaba kham beit kham biang. Lada ia ka jingjia ha ka mariang lah ban tip lypa kumta lah ban synshar halor jong ka.

Na katei ba la ong, ka kdew ba ia ka mariang baroh kawei ym lah ban shemphang lut da ki briew, lait tang kata kaba lah ban batai kat kum ka Mathematics. Ka Mariang, ka bym don jingkut, ka long kaei kaei kaba matlah ba khlem don jingim kaba ym lah ban pynshongdor. Kumta, ia u briew la niew kum u nongwei ha kane ka pyrthei, bad ka jingim jongka bor pyrkhat ka dei na kawei pat ka thup jong kiei kiei.

U Galileo u ong:-

"Kano kaba long met, haba ka wan iadei bad kawei pat ka bynta jong ka met jong nga ka pynmih ha nga ia ka jingsngewthuh ba ngi khot ka jingtba. Kane, wat la ka don ha ka met jong nga baroh kawei, i kumba ka shong eh ba ka sla kti bad ha ki shynriahti, da kiba ngi lah ban iohsngew ia ki jing iapher ha ka dur jong kaei kaei ia kaba ym lah ban sngewthuh da kiwei pat ki bynta jong ka met. Katto katne na kine ki jingsngew (sensation) ki kham sngewtynnad ban ia kiwei pat. Ka bor sngewthuh da ka jingtba ka kham long kaba kynja met ban ia kiwei pat ki bor sngewthuh, bad namar ba ka mih na ka jinglongmet jong kaei kaei, ka i kumba ka don jingiadei bad ki bynta ba kynja khyndew." "Lehse ka jingsdang ka don ha ka jingshisha ba don artylli ki kynja met kiba lah ban ia khleh lang suki ha ki lyngkhot barit bha, kiba katto katne na ki ki kham khia ban ia ka lyer bad ki hiar katba kiwei pat kiba kham

sting ki kiew sha jrong ... Ban pynjur ha ngi ia ka jingmad, ki jingsma, bad ki jingsawa, nga ngeit ba ym donkam ia kiwei ki met ba shabar lait tang ki dur ki dar, ki number bad ki jingkhih ba suki bad ba stet. Nga ngeit ba lada ia ki sakor, ki thylliej bad ia ki khmut ia pynkynriah noh, ki dur ki dar, ki number bad ki jingkhih kim don, hynrei ym ki jingsma lane jingmad lane jingsawa."[5]

U Spinoza u ieng pyrshah ia kane ka nia. Ha u, kaba bha tam ia u briew ka long ba u dei ban don ka jingtip ia ka jingdonbyn ta lang hapdeng ka bor pyrkhat jong u briew bad ka mariang baroh kawei. Ka long kaba kongsan ban sngewthuh kunta ia ka mariang khnang ban pynlah ia ngi ban poi sha katei ka jinglong ba la ong haneng.

Kat kum u Spinoza, ka mariang ka long ka jingshisha ba ha khlieh tam eh. Ka nia jong u Spinoza ka long kaba shu tylli beit kawei (monistic) ba ym don jaka ban pharia ha ki ar bynta (dualism) lane ha ki bun bynta (plurality) ha ka mariang. Baroh ki laiphew-jait laiphewskit ba la shem ha ka mariang ka dei na ka jingpynpaw jong kaba tang kawei ka jingshisha ha ki dur bapher bapher. Ka mariang ka kynthup ia baroh bad kam shym pyllait kawei ruh Ha kane ka rukom, u briew u long shibynta jong ka mariang lane u long u jingthaw ba la pynpaw da ka mariang. Ha u briew hi kano kano kaba jia ka ktah ia ka bor pyrkhat bad ka bor pyrkhat ka lah ruh ban

ktah ia ki jingjia. Kane ka pyni ba don kawei ka kynja met ba ia dei tang hapoh jong kine. Kata ka met (substance) kaba ha khlieh duh ka dei ban long kata laitluid bad kaba ieng halade. Kumta ka jingshisha kaba hakhlieh eh ka don tang kawei, lym kumta kam lah ban long kaba ha khlieh duh. U Spinoza u ong ba lada u substance um donkam jingkyrshan iano iano nawei pat, kum ka nuksa, lada U Blei ne ka mariang u ieng halor lade bad kiei kiei baroh ki shaniah ha u ka long kaba shai ba ym don uwei pat u substance shabar na U Blei ne ka Mariang. Kat kum u Spinoza ka jingngeit ba don bun ki substance ka dei na ka jingpyrkhat bad namarkata, ka long ha ka jingshisha kaba iohi bakla ki khmat lane ka shu long tang ki dur ba paw (appearance). U briew uba don ka jingtip u nang ba ka jingbun tylli jong ki jingshisha ka long kaba bakla.

Kat kum u Spinoza, U Blei bad ka mariang ki long tang uwei ne kajuh ka pyrthei ka long ka dur jong U Blei uba don lut ha ki jaka baroh U Blei u long baroh bad baroh ki long ha U Blei. U Blei u long 'natura naturata' bad 'natura naturanse,' kaba mut ba u long sha lyndet jong ka por bad ha ka jingiaid jong ka por. Ka long kumba ki jingdeng ksiar baroh ki jait jong ki ki dei na kajuh ka tyllong—ka ksiar. kumjuh ki jingthaw baroh ki dei na uwei u jingthaw uba dei U Blei hapdeng ki ar. Ban shu ban ktien biang, U Blei um lah ban long khlem ka mariang. Ha kawei pat ka liang, lah ban ong

ba ka mariang kam lah ban long khlem U Blei bad ka long tang ki jingpynpaw jong U. Kat kum kane ka jingong, ngi sngewthuh ba ka jabieng bad ka met ki dei ki artylli ki jingpynpaw na kajuh ka jingshai lane artylli ki nar syrwiang ia kawei ka shaka. Ka jingpyrkhat bad ka met ki dei ki jingshisha ba ha khlieh tam. Kane ka jingshisha ba ha khlieh eh ka pynleh ia ki jingtrei ba ki. Kumta, kat kum u Spinoza ki jingjia ha ka pyrthei mariang (universe) ki long thikna bad lah ban khein biang biang kat kum ki ain ka Mathematics. Ki jingjia laiphewjait ki long ka jingpynpaw jong ka mariang.

Ka mariang ka long ka metbah ba iar katba kano kano ka jingpaw ne jingjia ha ka mariang tang ka lad jingpynlong jong ka. Ka jingdon ba ka mariang ka shong ha ka jingdon jong kiei kiei, khlem u metbah (substance) ym lah ban don ki lad ne ki tnad (modes). Kumta ki jingjia kum long kiba iaineh; ki long tang ki jingpynpaw ba tang shipor jong u substance (ka metbah). U Blei jong u Spinoza um long shabar na ka mariang (Kumba long U Blei u Descartes); bynrei u dei hi ka mariang. U long ka tynrai jong ka pyrthei. Kawei pakawei kaba don ha ka pyrthei ka don ha U Blei bad ia kawei pa-kawei la thaw dur da ki bor jong ka mariang. Kane ka pynpaw ba baroh ki jingtreikam ha ka mariang ki iaid katba kum ki ain jong ka mariang bad kane ki ain kim shah teh lakam hangno hangno namar ym don ei ei kaba shabar na ka bor

jong ka mariang. Ki ain mariang ki long ki ain Blei bad ym lah ban pynkylla ia ki. Ki jingtreikam ha ka mariang ki iaid namar ha ki ain jong ka mariang ki iaid beit jaid ryntih. U substance (methah) ba ha khlieh tam u long ka daw tynrai ba laitluid jong ki jingpynlong, wat la ka jinglong laitluid kam shym thew ia ka jinglaitluid jong ka mon kat kum ka jingdonkam ia ka hi. Ym lah ban don jingim khlem U Blei, namarkata U Blei u long u tynrai jong ki jingpynlong baroh ha ka mariang. Ym don u briew uba lah ban leh tang kat ba u mon. Kaei kaei 'ha kaba la pynshet da ka bor Blei ban trei ia kano kano ka kam ym lah ban leh lyndet na kata kaba la pynshet ha ka. Te kumta, baroh ki jingthaw baim ha ka mariang ki trei kam kat kum ki ain ka mariang.

U John Stuart Mill um ia mynjur bad ka nia jong u Spinoza da kaba u ong ba kaei kaba dei ia u briew lah ban ioh na ka jingpeit thuh na ka mariang kaba pynpaw ia ka jingiatylli bad jingiatreilang kaba pynlah ia ngi ban im ha ka jingjanai. U Mill u ong :-

"Ban ialam lynti ia ki kam jong ngi ryngkat ryngkat bad ka jingiaid jong ka mariang... ym don u ban lah ban ngeit ia u riewngeit niam ne u bymngeit niam, ba ka bor pynsniew jong ka mariang baroh kawei kin pynroi ia ki jingthmu ba bha, ha kano kano ka rukom ban ia kaba pynbuid ne pynshoi ia u briew ban ieng ialeh pyrshah ia kitei ki bor.

Ki kam jong u briew baroh ki long ban pynkylla bad ban pynbha ia ki kam jong ka mariang.'[6]

'Baroh ar kine ki nia jong u (u Mill & u Spinoza) shaphang ka jingiadei u briew bad ka mariang, ki don la ki jong ki dor. U briew u long ka bynta jong ka mariang, kumta u dei ban im kat kum ki ain jong ka mariang. Lah ban ong ha kiwei ki kyntien ba u briew u ioh ia ka jingmanbha na ka mariang. Ia ka jinglong jong u briew lah ban shem ha ka mariang.

Ka saian ka long ka jingtreikam jong ka jingshem buit bad ka bor pyniaid - ym don ban ong da kumwei pat shaphang kane. Ki sciences jong ngi ki pynmih ia ka jingtip ia ki lad, hynrei ym ka jingthmu ba ha khlieh eh jong u briew. Dei kane ka jingmut jong ka jingiadei u briew bad ka mariang U briew u don ha ka mariang kum u jingthaw ba khih bad uba trei kam. Hynrei ka sap jingkwah jong u ka long ban synshar ia ka mariang lyngba ki kam ban saindur ia ki jingthmu jong ki ym lah ban pynthikna ha ka mariang. U briew u don hapoh bad kumjuh ruh shabar jong ka mariang. Ka jingiadei jong u, namarkata, bad ka mariang ka long arban (arbynta). Kumta ki jingkyrshan borbah jong ngi ban synshar ia ka mariang ki pynmih ia ki sawdong sawkun (environment) pyrshah ia ka jingiaidon jong ki bor saian ban control. Bad ka science ka dei ka bynta jong kine ki sawdong sawkun.

Ka mariang kum ka nongrim ha ka jingiadei bad ka long briew man-briew ka kylla long ka sohpdung jong ki stad pyrkhat (philosopher) ha kane ka juk, ki da pynshongnia bad sain dur bha ha kane ka phang. Kawei ka nuksa ka long ka jingthoh jong u Paul Sears ba u khot "Utopia and the living landscape." (Ka ri bajanai bad ka jaka baim)

"Ki kynhun briew ba ju im ju long. Ki trei kam kat kum ka bor na ka sngi, ki pyntrei kam ia ka ha ka rukom ba ka jingtrei kam ia ka kan long kaba 'ryntih, kaba kyrshan bad pynkhlain ia ka jaka shong jaka sah bad ban kyrshan ia ka jingim. Lyngba kine ki jylli ba laiphewjait, don ki kyrdon ba la plie lad ia ki jingthaw ba im (Organism) ba lah ban iohi bad bym lah ban iohi, kiba don la ki kam ki kam ban kyrshan ia ka jingim. Ki kynja met ba la pynmih da ki jingthung ba jyrngam na ka lyer, ka um bad ki jingbam bani, ki iai tyllun tad haduh ba ki bynta ba pynlong ia ki ki wan phai biang ha ka rukom ka jingtreikam jong ki." 7

Kumta ka mariang baroh kawei, ong U Paul Sears, lah ban ong ba ka long kaba thawdur hi ialade, kaba pynwan dur ialade kum kawei ka jaka ba iaid beit iaid ryntih khlem don jingpynthut ia ka jinglong jai jai jong ka. Te kumta, ka tarajur ba ia ryngkat jong ka mariang ka long ba ki jingtrei kam jong ka mariang kim iadei lang bad ki sawdong sawkun jong ki lyngba ki jingiaityllun,

jong ki bor. Kito ki bym lah ban treikam ne jop, kim lah ban im. Ka jingpyrkhat shaphang ka jingpyniaryngkat ka mariang ka kylla long ka jingpyrkhat kat kum ki jingpynbeit ryntih. Na ka bynta ka jingim jong ki jaitbynriew ba ki don ha ka mariang na ka bynta shibun kiei kiei kiba ka kynhun jaitbynriew ka dei ban pyndep, khlem pep ka lah ban pynioh ia ka jingiaryngkat ha ka dur jong ka jingpyntreikam ia ka bor. Ka shu long tang ka jingkren lyngkot na ki kynhun jong kiei kiei kiba ker sawdong sha ki kynhun jait kynriew jong ngi. Namar ba u briew bad la ki jait jong u ki dei ki bynta jong ka Meiramew (Nature), namarkata ki ruh ki long ka kynja mariang. Ka jingim jong u briew ka man long kat kum ki jingbuh beit buh ryntih ha ka mariang.

Ka jingpyniaryngkat jong ka mariang, ha kiwei pat ki kyntien, ka long ka jingkordor ba kongsan eh, ka trei ia ka kam pynbeit pynryntih jong uba ha khlieh tam eh, ha kajuh ka por khlem da don ka kyrdan jinglong kordor ba ha khlieh tam eh. Ka dei ka jingbuh beit jong ka mariang. ym ka jingthaw briew ne ka jingthaw dur da ki bor ba maian. Ka jubab ia ka jingkylli shaphang ka jingkordor, na ka rukom pyrkhat shaphang ki kynja baim ka long kumne: Ia ka dor jong ka longbriew manbriew la seng nongrim halor ka jingiatrei ryngkat bad ki jingiadei bad ka Meiramew. Ki jingthmu ba la dawa ki dei ban ia iaid ryngkat ryngkat bad ki jing-

buh beit jong ka mariang Ka jingim jong u briew ka long kaba don jingiadei bad ki para briew bad kumjuh ruh bad ka mariang, kumta ka dei ban iaid kat kum ki jingbuh pud.

Ka nia kaba ong ba haba u briew u long shibynta na ka mariang, ka jinglong tynrai ba shapoh jong u ka ialeh katlah katiai ban shim ia ki jingmyntoi na ki jingtreikam jong ka mariang, ka paw kum ba ka la treikam. Hangne ngi sbem ba ka tiphok tipsot (morality) ka don ka nongrim hâ ka mariang, ka ba ai ha ngi ia ki jingseng nongrim ia ki rukom pynshong nia ban pynmih ia ka theory ba thymmai ia ka jingiadei u briew bad ka mariang kaba pynlah ban pynshong dor kham bniah ia ka jingroi ka long briew manbriew ryngkat bad ki jingtreikam lang jong ki kynja baim.

Halor kane ka phang, nga sngew ba ka la dei ia nga ban phai noh sha ka rukom pyrkhat u Khasi shaphang ka mariang, kum ka jingtrei kaba bniah kaba idonkam ha nga bad kaba nga la pyndep. Hynrei nyngkong nyngshap eh. donkam ban iathuh ei ei shaphang ki Khasi, kum ka jait bynriew ba don shaphang shatei lam mihngi jong ka ri India.

—*—

Reference :—

1. Taylor, E.B. **Primitive Culture** Vol III. p.7, London, 1871.

2. Kreober, A.L. 1952 **The Nature of Culture** University of Chicago Press. A collection of essays that were published betewen 1901 - 51, p. 181 & 189.

3. Stace, W. T. **A critical History of Greek Philosophy**, Macmillan, St. Martin Press, London, 1966, p 78.

4. Commins, Saxe & Linscoff, Robert N. **The World Great Thinkers, Man and Man; The Social Philosophers** Wisdom of conjucious, New york, 1947, p. 339.

5. Rachels, James & Tillman, Frank. **A Philosophical Issues; A Contemporary Introduction**, New York, 1972, p. 339-40.

6. Mill, John Stuart **"Nature" in J. H. Randall** Jr. Justus Buchler, Evelyn Urban Shirk, eds: Readings in Philosophy, New York, 1950, p. 57.

7. Ibid as 5. p. 360.

—o—

LYNNONG II

Ka Mariang ha ka rukom pyrkhat U Khasi

Ki Khasi ki dei ki jait bynriew riewlum ba shong basah ha ki lum Khasi bad Jaintia jong ka Meghalaya. Ki Khasi kiba shong shaphang mihng, kata ha ka District Jaintia Hills, la ju khot ia ki ki Synteng lane ki Pnar. Ia kito kiba shong ha ki thain pdeng bad ka thain Lum la khot beit ki Khasi, ia kiba shong ha ki shariang Lum phang shathie markhap bad ka Bangladesh la khot ia ki ki War, kito kiba shong shaphang shatei marlhap bad ka Assam la khot ki Bhoi, bad ia kito pat kiba shong shaphang sepngi eh jong ka West Khasi Hills District la ju khot ia ki kum ki Lyngngam. Kine ki ioh ia la ki kyrteng kat kum ki thain ha kaba ki shong ki sah hynrei ki dei tang kawei ka jait bynriew Khasi kiba bud ia ka jingshim jait na ka kmie ha kaba u kni u long khlieh jong ka kur ne ka longing longsem. Baroh ki khun ki kti ki shim jait na ka kmie kaba pun kaba kha ia ki.

Ka ri Khasi bad Jaintia ka don hapdeng u Latitude ba shatei uba 25° 1′ bad 26°-5′ bad u longitude ba sha mihngi uba 90°-47′ bad 92°-5′ Ka jingheh jongka ka long kumba 144 3.6 Sq. kms. Ki Nongshongshnong baroh ki don

kumba 10,93808, kat kum ka khanasamari kaba 1991. La phiah ia ka ri Khasi bad Jaintia ha ki Saw tylli ki District kita ka long, Jaintia Hills, East Khasi Hills, West Khasi Hills bad Ri Bhoi Districts. Ka Jylla Meghalaya hi baroh kawei la ju ong ba ka dei ka rynsan lum (Plateau) ba la neh naduh hyndai hynthai, ka jingkynjang jong ka ka long kumba 600 metre haduh 1800 metres na sla duriaw. U Lum Shillong uba jong tam eh na ki Lum baroh u don kumba 1951 metres na sla duriaw.

Ki Pud sawdong jong ka ri Khasi bad Jaintia ki long kumne harum :-

1. Shatei — Ka Ri thor Assam.
2. Shathie — Ka Bangladesh
3. Mihngi — Ka Cachar bad Mikir Hills
4. Sepngi — Garo Hills.

Ia ka jinglong ki lum ki wah jong ka ri Khasi bad Jaintia lah ban pynia bynta ha ki lai tylli ki thain kiba kongsan.

Ka thain ba shatei eh ka don markhap bad ka ri thor Assam. Kane ka thain ka long kaba syaid ha ka por tlang bad kaba shit bha ha ka por lyiur. Ka long ka jaka kaba seisoh bha. Ia kane ka thain la tip kum ka Ri Bhoi ne Ri Them bad ia ki briew kiba shong ha ka ruh la tip kum ka Ri Bhoi bad ki Mikir. Ia kane ka thain la tap da

ki khlaw kiba rben. Ki jingmih ba kham kongsan ha kane ka thain ki long, ki soh, ka kait, u khaw, u tympew, u syieng, us ynsar, u sai ru om bad kiwei kiwei.

Ka thain kaba ar ka dei ka thain Lum kaba don hapdeng ia kaba la ju tip kum ka ri Lum Khasi bad Jaintia. Kane ka thain ka long ka rynsan lum ba jrong tam Ka jinglong ka suinbneng ha ka por lyiur ka shu long pdeng, katba ha ka por tlang pat ka khriat bha. Ki briew kiba shong ha kane ka thain la tip kum ki Khasi bad ki pnar. Hangne ngi shem bun ki lumrit, ki mawsiang, ki lhuh bad ki them. Ki briew ki im da kaba rep phan, khaw, riewhadem, ki jhur ba bun jait, don ruh kiba khan pateng bad trei misteri.

Ka thain kaba lai ka don shaphang shathie ba la ju tip kum ka Ri War. Ka long ka jaka ba long padun naduh ki rynsan lum shaduh khappud Bangladesh. Ka jinglong ka suin bneng ha kane ka thain ka long kaba syaid ha ka por tlang bad shit bha ha ka por lyiur. Kane ka thain ka long kaba iadei eh ban thung kwai tympew, synsar, 'la tyrpat, sohmrit, ka kait, sohniamtra, bad kiwei kiwei. Ia kane ka thain la ju khot kum ka kper Eden jong ka ri Khasi bad Jaintia. Ki mar khyndew ruh kum ka shun, u dewiong, u uranium bad kiwei kiwei de ki kynrei bha ha kane ka thain. Ia ki briew kiba shong ha kine ki jaka la jutip kum ki War; Ki tbit bha ban thain kriah thain shang,

ki knup ki trap bad kiwei kiwei ki rukom jingthain.

Lada u briew u iaid lynti naduh Sepngi shaduh Mihngi bad naduh Shathie shaduh Shatei jong ka ri Khasi Jaintia un shem ia ki jait mawbynna bad jingtei nam ba pher ba pher, ki wahduid ba ithiang, ki kshaid ba rymphum, ki wah kiba sngur bad ki syntai lum ba lymphuin, ki lumrit, ki 'lawkyntang bad kiwei kiwei ha kane ka ri baroh kawei. Haba nga pyrkhat bad khmih ia ka jingitynnad jong ki lum ki wah bad jong ki sim ki doh, ki syrtiew ki skud kiba don ha la ka ri, kine baroh ki pynmyllung ia ki mynsiem ban rwai kumne.

1. Ko Ri Khasi baieit ba thiang,
Ban im hangne ia nga ka biang,
Longshwa manshwa h'.a kyrkhu Blei,
Ban pynsah nam mawbynna tei,

2. Ha pha ko ri baieit ki blei,
Ki lum kynshreng bad wah ki shlei.
Ki kshaid rymphum ki noh arsut
Ki sim ha khlaw pat ki kynud.

3. Ko Lum Shillong Symper Kyllang,
Marangksih Thangsyiem baroh lang,
Bah bo-Bah- Kong bad Lum Diengiei,
Ki long ki khun shynrang i mei.

4 Riwiang Rilang bad wah Kupli,
Ki long ki khun kynthei tipsngi,

Ah ban da lah ban ieit ia phi,
Ban im ban pha namar ka ri.

Kine harum ki long ki lum ba Kongsati kiba la pynnoh ka bhah kaba khraw sha ka rukom pyrkhat u Khasi ia ki sawdong sawkun jongu, kum, ki Lum Kuitraw, Niangram, Mianglong, Iawpaw, Kyllai Lyngsngun, Sympher Kmawan, Symper Nongsynrih, Diengiei, Rableng, Lawbah, Marangksih, Iakersing, Sona Raja, Salim, Thang - Syiem bad Bah Bo Bah Kong jong ka ri Khasi Jaintia.

La ian baroh kine ki lum ki pynnoh ka bhah sha ka rukom pyrkhat pyrdain jong u longshwa Lada ngi wad jingtip bniah iwei pa iwei na ki lum ki wah jong ka ri Khasi Jaintia, ki don la ki jong ki jong ki jingjia bad ki khana ba bang ba pynsah jingkynmaw. Ki la jia long ki jaka shong jong ki blei ki dkhen, kum u Lum Iawpaw bad u Lum Shillong. Don ka khanatang kaba iathuh ba u 'lei Shyllong u shong u sah ha u Lum Shillong. Ki Khasi ki ngeit ba ki Syiem Shyllong ki hiar pateng na ka Pah Syntiew, ka khun kynthei jongu Lei Shillong.

Ia ki Syiem Shillong la ju niew ha baroh ka ri Khasi kum ki Syiem blei. Kane ka kyrteng 'Syiem blei' ka mut ba u Blei u la sngewbha ban ai bynta ha u ia ka khyndew ba kham bun eh jong ka ri Khasi, kata ka long ka Hima Shyllong ba un synshar, wat la ngi shem ba ka don la jingbym thikna shaphang jong ka. La katta ruh ka don ka

jingngeit pateng la pateng hapdeng ki Khasi kat kum kane ka jingiathuh khanatang. Ha ki por barim ba jah la don ka jingiathuh khana shaphang kawei ka khynnah Samla kaba shong basah hapoh ka kiem MARAI kaba don ha jan ka Shnong Pomlakrai kaba mynta, ha tylliong jong ka wah Umiam Mawphlang bad Umiew. Ka la long ka thei Samla kaba bha briew kyntiah la ka jingshisha shaphang ka jingdon jong kane ka thei Samla ym lah ban pynthikna. La don bun kiba la pyrshang ban kem ia ka, hynrei kim lah, namar ka jingkhapngiah jong ka krem. La don shisien ha kawei ka por uwei u briew u ba sianti bha uba la kut jingmut ban pah ia ka da kaba pyni ia ka da u 'Tiewjalyngkteng' Kata ka thei samla haba la pynshoh biej ia ka da uta u syntiew ka la wan tur shajan shata. Hynrei uta u briew u iaibat ia u ta u Syntiew bad u ran shadien tad hadua ba ka la wan mih paw shabar bad u la kem artad iaka. Nangta u la ialam sha la iing ia kata ka thei samla. U la ri la sumar ia ka bad u la shong kurim ia ka. Naduh kata ka por la sin kyrteng ia kane ka samla "Ka Pahsyntiew" namar ba uta u briew u la pah ia ka da u Syntiew khnang ban ioh ia ka. Ia uta u briew uba la wan na ka Shnong Nongjri ra Ri Bhoi la khot u Kongngor Nongiri. U shong ha Nongkseh bad ka kyrteng jong u ka long u Sati Mylliem Ngap.

Haba ki la ioh bun ki khun shynrang bad kynthei ka Pahsyntiew ka la leit phai pat

noh biang sha ka juh ka krem ra kaba ka la wan. Naduh kata ka por kam ju wan shuh wat haba 'a khroh da la u tnga bad ki khun jong ka. Ki khun jong ka ki la nangsan ha ka rynieng bad ha ka jingstad bad haba ki briew na kylleng ka ri ki la bna shaphang jongki, ki la ia wan ban jngoh kai ia ki. Kita ki khun ki la long kiba sngewrit bad ki ba don akor ha khmat kiba halor. Baroh ki briew ki ieit ia ki bad la niew ia ki kum ki khun ki blei bad ki aiburom ia ki. Kiba khraw batri jong ka Raj Shillong ki la thung Syiem ia ki namar ba la kha ia ki ra ka briew ba phylla kaba ki rgeit ka dei ka 'Lei Shyllong" Kumta da ka jingsngewbun ki la thung ia ki kum ki syiem ka ri Shyllong kynthup ia ka Hima Khyrim bad Hima Mylliem. Kine ki khun ki la kylla long ki Syiem ba la jer ia ki, ki Syiem Blei jong ka Hima Shyllong.

Naduh kata ka por ki Khasi ki la ju shait pynlong ha ka jingknia ai rguh sha u 'Lei Shyllong da kaba tyrwa jingknia ki blang shisien shi snem, ki Khasi ki ngeit ba u 'lei Shyllong u long uwei na ki ryngkew ki basa ba kham rangbah napdeng jong ki kiba don ha ri Khasi. Ki Khasi ki burom ia ki blei lum blei wah bad ki ryngkew ki basa na kiba ki la ioh ia la ka jait ka kynja kumba la mih ki syiem Shyllong kiba synshar ia ka ri. Baroh ki Khasi bad Jaintia ki niew ia u Lum Shillong kum u lum ba shong blei rangbah bad kumta ki tyrwa jingknia man la ka por Kiwei pat ki ryngkew ki basa ruh

ki don la ki jong ki jong ki kamram ban trei ha la ki kyntoit bad ki dong ba ki don. Ki Nongshong shnong ka Shillong ki niew kyntang ia u Lum Shillong haduh katta ba kim iu nud wat ban pom dieng pom siej ruh na une u Lum namar ba ki ngeit ba lada ki leh kumta ki blei kin sa pynshitom ia ki da ki bun jait ki jingpang.

Ia ka ni m ka rukom kaba ki pynlong ha kliar jong u Lum Shillong shisien shisiem la ju khot ka 'Pom Blang' ba la pynbud iyngkat da ka Shad Suk Mynsiem. Kane ka jingknia ka long kum ka jingaiinguh ia u Thawlang, ka Iawbei bad u Suidnia jong ki Khasi Ka jingairguh ba kham kongsan eh ka long sha u Phan u Kyrpad kiba hiar pateng na ka Pah Syntiew. Ha kane ka jingknia ki pyndon kam da ki Sviar bad ki blang kiba ki khot ki 'Syiar Sla' bad ki 'lang sla'. Tang kita kiba na ka iing syiem ki lah ban ai ia kine ki jingknia. Ki bynrap shuh shuh ruh ia uwei uba ki ong 'U Lang Diengei' ba la ju pynkhreh da ki briew ba shong ha ki thain Lum Diengiei lane lada jia ba kim lah ban ai ia u uwei u Blang ka iing Syiem ka dei ban pynkhreh ban ai I meirad Mari Pathaw ba la khot ki it i Men Mari i ba dang shu khlad shen i ju ai uwei u blang man la ka snem ban knia ainguh ha u Lum Shyllong. Kane ka tymmen ka la long kaba im slem tam na ka kur Pathaw bad ka long ruh ka trai khyndew ia u Lum Diengiei. Ia uta u blang la ju khot u lang diengiei. Kiwei pat ki blang

jong ka Hima Shyllong la ju khot ki 'langjong bad ki 'lang nguh Syiem." Ban shu ong beit ka long kumne ka jingainguh lyngba kane ka jingknia blang ka long ba ki briew kin duwai na ka bynta u Syiem bad na ka bynta ka burom ha ka lawei jong ka Iing Syiem. Ha ka jinglehniam leh rukom kaba neh kum ba lai haduh san sngi ki briew ki shait iohi ia ki dak ki shin ba u Blei u pdiang ia ki jingtyrwa jong ki.

U Soso Tham, u Myllung ba khraw ka ri Khasi u pynpaw ia ka jingniew burom jong u ia u Lum Shyllong ha ka jingrwai jong u ba la ai kyrteng "U Lum Shillong." Ha kane ka jingrwai, u Soso Tham u pynpaw ia ka jingsngewkicit ba shisha jong u ia u Lum Shillong. U Myllung hangne u kwah ban peit kylleng sawdong ka ri na kliar u Lum Shyllong. U kwah eh ruh ba lada lah ban im kum u lum Shyllong namar ka ri bad u iohsngew ia ka jingbeh jem jai ka lyer iwbih lyngba ki khlaw bad ki wahduid ryngkat bad ki kshaid ba ryngkoh bad tuid khlem jingsngewsih shaphang shatei jong ka Brahmaputra bad shatei jong ka wah Surma. Katba ki snem ki wan bad ki leit ka Um Shyrpi bad ka Um Jasai kin dang iai tuid sngur bad kin dang iairwai. U da ong ruh ba u Lum Shyllong un long uba suk tam ha ka pyrthei namar baroh ki lum ka ri ki ia peit tang sha u kum u syiem jong ki. Ka lyer, u slap, ka ior bad u phria ki shoh ia u, hynrei ki kjat sngi ruh ki iai doh ia u khlem sangeh.

Ha ki sharing jong u Lum Shyllong ki don ki khlaw ba rben ha kaba ki skei ki rieh tngen bad ki thei samla bad ki rang samla ki rep ki riang ha ki sharing lum, ki briew ba shong ba sah ha ki sharing lum ki long kiba im palei bad kiba tip briew tip blei.

Ka jingkhlain bor jong ka rukom pyrkhat kaba arban (dualistic view) jong ka juk mynta ka la pynkylla ia ka rukom pyrkhat u Khasi shaphang ka mariang. Ha kine ki por la kumno kumno ha ki jaka sor u peit ia ka mariang kum ia kaei re kaei kaba lah ban pynpaw ha ki jingrwai jong u. Ha "ki sngi Barim u Hynniewtrep" u Soso Tham u batai ia ka jingitynnad jong ka mariang; ki hynniewtrep ki im suk kynjai bad ki dei ki khun u Blei kiba im ha pneh ka Mei-Mariang. U Myllung u ong ba ha ka por ka Aiom ks'ar u briew u lah ban shemphang shaphang ka mariang ba u briew u sa tip na ka mariang ia ka jingieit bad jingstad Blei. U Blei u la ju iaid bad u briew. Ka jingitynnad bad jingphuh jingphieng jong ka pyrthei ha kito ki juk barim bajah ki la long ki tyllong ia ka jingsuk bad jingkmen. Baroh ki jingthaw ba khih bad bymkhih ki ia long paralok bad u briew bad ki sngewthuh ruh ia ka ktien jong u khun bynriew Ka mariang ha ki sngi barim u hynniewtrep ka long kaba phuh baphieng kum kawei ka kper kaba dap da ki bunjait ki syntiew ki skud. Baroh u briew, u mrad lem bad ki sim ki doh ki im suk im sain lem bad ka mariang.

Kumjuh ruh u Lum Sohpetbneng ha ka surok bah Shillong-Guwahati, shatei na Damsite (Khwan) u don ka khana pateng shaphang ka jingpynlong kaba ia snoh bad une u lum. Kat kum kane ka khanapateng shaphang u Sohpetbneng la iathuh ba ka jait tynriew khasi ka don ha kaba mynnyngkong khathynniew trep khathynniew skum. Kine ki ia kiew sha bneng bad hiar sha ka pyrthei lyngba ka jingkieng ksiar kaba don ha kliar jong une u lum. Haba la pyndkut noh ia kane ka jingkieng, ki Hynniew trep ki Hynriew skum ki sah jynduh noh ha kine ki lum bad ki khyndai trep ki sah noh ha bneng.

Ha ka juh ka rukom u Lum Diengiei uba don shaphang sepngi khyndiat na ki shnong kum ka Kreit, Nongmadan bad Nongpathaw u don la ka jong ka jingiathuhkhana kaba ia dei bad ka jait bynriew jong ngi. Lah ban iohi bha ia ki sharing lum bi itynnad jong une u lum na sor Shillong, khamtam eh na u Lum Shyllong. Ka don ka khana nong tymmen shaphang u Diengiei, uba don ha kliar jong une u lum ha ki por ba mynhyndai. Ka puriskam ka iathuh ia ngi ba une u diengiei u la nangheh, nangjrong bad nangpyiar ia la ki tnat haduh ba la kah dum ia ka ri Khasi baroh kawei. U khun bynriew u la lum ia ka dorbar bah kumno ba ki dei ban lait na kane ka jingtap jong u diengiei. Ki la ia rai lang ban leit ia pom noh bad pynkyllon shisyndon ia u. Ki la ia pom da ki wait bad ki sdie haduh ban da sep ka sngi hynrei sniew

bok ba kim lah ban pyndkut tang ha ka shi sngi. Kumta ki la leit noh sha la ki iing ki sem bad ba kin wan pynkyllon noh ha ka sngi kaba bud. Phewse ynda ki la wan ban pom biang; ka dak ba la pom ka la dap doh biang. Kane ka jingjia kaba iai bteng kumta ka pynshaiong ryngkat bad ka tieng ka smiej ia u khun bynriew.

Ha kawei ka sngi ka phreit kaba long ka sim kaba rit ka la wan her shajan bad ka la ong ba lada u khun bynriew u kular ban ai ha ka ia u soh nyngkong na ki jingthung kan sa iathuh ia ka daw tynrai kaba la pynjia kumta. U khun bynriew da ka jingbymbanse u la kular ban ai ha ka ia kaba ka kwah. Dei namar kane ka jingkular jong u longshuwa ba haduh mynta mynne ka phreit ka ioh nyngkong eh ia u soh nyngkong na ki jingthung kum u kba, krai rishan bad kiwei de. Ka phreit ka la iathuh ia ka daw ba ka dak ba la pom ka dapdoh biang namar ba u khla u wan ban jliah ia kata ka dak mong ha ka por mynmiet. Ynda u khun bynriew u la lap ia ka daw; u la riam bad pynap da ki wait arliang syrti ha kata ka dak pom bad u khla u la ngat ha kata ka jingriam bad u la iap ha shen. U khun bynbriew ryngkat bad ka phreit ki la wan peit ia kata ka shangkawiah bad la shem ba u khla u la iap bad ka snam ka la tuid ha trai jong u dieng. Ka phreit tang shu iohi ia kata ka jingtuid lyngkien jong ka snam ka la i shyrkhei haduh katta katta bad ka

la iapler hangta. Naduh kata ka por haduh mynta ka phreit ka sangiap sangim ia ka snam ne ka doh. Lada buh da ka doh ne snam ha ka ruh jong ka phreit khlem artatien kan iap shisyndon. Hadien ka jingiap jong u khla, u khun bynriew u la jop ha kaba pyrkyllon ia u djengiei.

Nalor kitei ki lum ba la pynpaw haneng don ruh kiwei pat ki lum ba sngewtynnad kum u Lum Kyllang, u Lum Mawthadraishan, u Lum Mawtleng bad kiwei kiwei kiba don la ki jong ki jingjia bad ki jingmut ba pher ba pher.

Ka jingieit u Khasi ia ka Mariang bad ka kolshor la pynpaw ruh ha ka jingrwai myllung u bah Kynpham Singh ha ka poitri "Spring"[1] ne 'ka Por Pyrem'. U Nongthoh u tip bha ba ki jingkylla jong ki a om ha u kim da long eh tang ki jingjia shabar na u briew. Hynrei ki long ki jingjia kiba ktah bha ia ka jingim u briew. U Myllung hangne u batai ba ki saw aiom ki saw samoi ki don hapoh jong ka jingpyniaid jong ka kti na jrong. Ki dak jong ka jingsuid rong ksiar ha ka pyrthei bad ki umjer ba phyrnai ha ka por mynsiep ki biar kum ki jingkyrkhu na bneng. Ki jingrwai iaroh ha ka por Pyrem bad ki jingsubsieng ba iwbih jong ki syntiew ba itynnad ki pynkup jain ia ka Mei Mariang.

Ka jinglong kawei jong ka mariang bad ka kolshor ka long ka pdeng jong ka rukom pyrkhat u khasi. Bun ki Puriskam shaphang ka rukom pyrkhat u khasi ia la ka mariang

bad ka jingim u briew kiba lah ban ong ba ki long ki bym don jingmut ane k'ba maian hynrei ka long kaba eh ban shu ong ba ki long ki bym shongnia. Lada ngi pyrshang ban batai ia ki puriskam shaphang ka mar'ang kat kum ka science ngin ym lah shemphang. Tang shu pyrkhlad noh ia ka pyrthei jong ki jingthung bad ki mrad na ka pyrthei jong u khun bynriew ka jingiapher kan long ka bym lah shuh ban batai. Ia kane ka rukom pyniakhlad ki khasi hyndai kim shym pdiang. Ia ka jingim ym shym la pyniakhlad ha ki jait ba bapher. La khein ba ka long tang kawei ka metbah kaba ym lah ban pyniabynta ne pyniakhlad kum ia ka kolshor na ka mariang. Ym shym don u pud uba khraw hapdeng ka kolshor bad ka mariang, kine ki ia iaid ryngkat ryngkat, khlem da don shibun ki jingiapher. Kane ka rukom pynshongnia u Khasi hyndai kam shym mih namar ba um lah ban shemphang ia ki jingiapher jong ki hynrei namar ba u kham long halor ha ka jingshemphang ban ia ki briew mynta. Ka pynpaw ba u don ka jingshemphang ba maian ia ki jait mrad ki jingthung, bad ki maw ki dieng. Katto katne ki nuksa jong ki jingthung ba la niew da ki khasi ba ki don la ka dor ban trei bad ban iarap ia u khun bynriew ha ka jingim ba man la ka sngi. Lah ban kdew hangne tang katto katne :

1. U kynbat samthiah:- Ka rukom khih une u synt ew ka iadei eh bad ka sngi. Lada ki sla jong u ki la khylliap ki nongrep ki

tip ba ka sngi ka la sep. Ki sla jong u ki pyiar pat ha ka por mynstep. Une u kynbat u iarap bha ia ki briew ban peit por ha ka por ba slap.

2 Ki siej lung ki mih ha ka por lyiur bad ki heh ha ka por tlang. Suki suki ki kop jong u s'ej ki hap noh sha khyndew ynda u siej lung u la nang heh. Lada ki kop ki hap ha tbian bad thiah lyndang ki tymmen ki tip ba kan sa don ka jingryngkhiang ka mariang bad la ju maham lypa ia ki nongrep. Lada jia pat ba ki sla (sop) ki hap bad dem pyllup ha madan don ka jingjur slap ha uta u snem.

3. Kumjuh ruh ka jingmih lung jong ki sla dieng jri ki iarap ban iathuh ia ka jingkiew ki dohkha ha ki wah ha kylleng ka ri.

4. Ki tymmen ki pyniasnoh ruh ia ki jingphuh ki tiew diengsong bad ka jingkoit jingkhiah kiba ha jing ha sem. La ju ong bad ka ju urlong ba ha ka por phuh ki tiew diengsong ki bun bha kiba ioh pang baiong khlieh.

Ki khasi kim shym duna ban iohkem ia ka jingshongpher ha kiei kiei kiba jia. Hynrei ha ka jingpynshongnia ia ka Mariang bad ka jingim la pyntroin ia kine ki jingiapher da ka bor jingsngew kaba kham khlain. Ka jingsngewthuh ba ka jingim ka long shitylli kaba pun jingkieng sha ki laiphewjait ki rukom

jinglong. Um shym shim ha lade ia ka jinglong kyrpang na ka jingbuh beit jong ka mariang. Ka jingim ka bat ia kajuh ka jinglong kyntang wat ha ki dur ne jinglong kiba khraw ne ba poh. U briew u mrad bad ki jingthung jingtep ki ia long ha kajuh ka kyrdan. Nalor kita baroh, don ka jingiadei ba iajan eh hapdeng jongki.

U ksew bad u syiar ki don ka bhah kaba khraw ha ka jingim u khasi. Ka jingriew jong u syiar ka iathuh ba kawei pat ka sngi ka la wan, ka syriem hi kum ka baje kyrsiew thiah ha kane ka juk. U ksew pat de ym dei tangba u long u lok ba iada ia u briew, hynrei u don ka bor sngewthuh kum ia ka jingshlei um bad ka jingiap. U Khasi u ngeit ba haba u ksew u war rngai bad u da phai sawdong ia la u tdong ka pynpaw ba kan sa jia shen ka jngiap ha ka iing ka sem ne ha sbnong ha thaw. Kumjuh ruh ka jingpah jong ka lyngdkhur rit ka iathuh ba ka jingiehnoh khunswet kan sa jia ha ki iing bamar jan. Ka jingwanpaw pat de jong ka 'khapsnem' ka iathuh ia ka jingwan jong ka pyrem, kaba dei ka aiom ban thung ia ki symbai kum u phan, u kba, u pathaw bad kiwei kiwei pat ki jhur. Kumta ka jingim u khasi kam don u pud ba thikna, hynrei ka iar shaduh ki pyrthei bah jong ka Mei Mariang. Ka long haduh katta ba wat u n angkynjah ruh u nang ban iathuh ba ki nongshun ki la hajan da ka jingpah jong u. Ha kajuh ruh ka rukom la ju maham da ka jingpah jong ka sim

tittiw. Sa kawei pat ka jait sim kaba khot ka 'Phroh jyndem' ka pynbna ia ka jingiaicit khynraw hapdeng ki khun samla jong ki iing bapher bapher da kaba her ha ki kper jong kito ki iing.

Ka rukom khein jong u khasi ia ka Mariang ka pynlyngoh lyngngain ia ki philosopher bad ki scientist kiba pynshong nongrim ha kiei kiei kiba long met bad ban ia pyrshah ia kiba kynja mynsiem.

U Soso Tham u pangnud shaphang ka jingduh noh ia ka rukom pyrkhat ba shityllli shaphang u briew, u Blei bad ka Mariang. Kumba nga la ong shakhmat, ka Mariang ha u khasi kam ju long kaba khlem nongsynshar ne khlem jingbuh ryntih. U briew um lah ban im shabar na ka mariang. Bun na ki rukom pyrkhat jong ka science ki shem jingeh ban batai ia ka kyrdan u briew ha ka mariang.

Kat kum ki stad pyrkhat ba kynja doh jong ka juk ba mynshuwa, ia baroh ki jingiapher ha ka jinglong (quality) lah ban pynkylla sha ka jingbun (quantity), ia baroh ki ba kynja mynsiem lah ban pynkylla sha kiba kynjadoh bad ki jingjia. Kum ban shu ong noh, ka jingngeit mariang ka long kajuh bad ka jingngeit ba kynjadoh ba kynja met bad nangta la pynkylla sha ka rukom jingim briew ba her rukom, ka jingimbeit im hok, ka jingitynnad bad ka jingim ba don jingmut bad

ki lah ban kylla long kum kiei kiei kiba shu jia ryngkhat khlem don nongsynshar. Ha ki snem ba kham hadien jong ka spah snem kaba khatkhyndai, kiwei pat ki rukom jingngeit mariang ki bym da don jingshisha kum ka jingbatai ka saians ki la mih pyrthei. Ha ka jingiadei bad ka jingdon jong ka tynrai bah jong ka jingshisha kine ki rukom jingngeit kim pdiang ba ka don. Kum ban shu ai nuksa, kim shym ngeit ba ki symboh bin bin ki pynlong ia ka methah jong ka jingshisha. Dei kum ia kine ki rukom jingngeit mariang ba la niew ba ki long kham hajrong ban ia kiwei pat. Ha ka jingbatai jong ki ia ka mynsiem u briew ki iai pyrshang ban pynwan sha kiei kiei kiba kynjadoh. Ka jingmih nangne ka long ba ka la pyniakhlad noh bak lybak ia kaba kynjamet na kaba kynja mynsiem. Kumta kine, haba ki niew jalade kiba kham hajrong ki pyrshang ruh ban thwet ia kiei kiei kiba kham hajrong lyngba kiei kiei kiba kham hapoh; ia ka jinglongbriew ba paka na ka jinglongbriew ba malu naia ia kaba kynja mynsiem na kaba kynja doh ne ba kynja jingim.

Ban pyrshah ia kane ka rukom ringnia ki stad peit thuh bad ki stad pynshongnia ki kubur ba ka jingpyrkhat lane ka mynsiem ka kynthup lut ia ka pyrthei ba kynjadoh, ka pyrthei tiphok tipsot, ka pyrthei pyrkhat pyrdain, ka pyrthei jingitynnad, ka pyrthei jong ki niam ki rukom, ngi thikna ba ki don shisha. Ka saian ka iathuh beit tang ia kiei

kiba jia, ia ka nia lane ka mynsiem ryngkat bad ka pyrthei ka bym lah ban pynkylla sha kiei kiei kiba longmet ne ba kynja jingim. Pyrshah ia kane ka rukom pyrkhat, u Emile Boutroux, u ong kumne:- "Kito ki Scientis shongshit khleh biet kiba pynkylla ia ka pyrthei sha kiei kiei kiba khlem don ba shynshar, kiba bud ia kiei kiei baroh hapoh ka jingsynshar jong ka saians bad kiba jai kam ba ka saian ka long tang maka ka tynrai jong ka jingtip bad ba ym don kano kano ka jingshisha kaba da lah ban pynpaw da ki rukom jingkhein (mathematics)." [2]

U Khasi un iamynjur bad u Emile Boutroux haba um shym ngeit ha kata ka mariang thurmur. Hynrei u niew ba u briew hi u long shibynta na ka mariang. U briew um long uba biang tang ha u hi, hynrei u don la ka bhah ha ki jingpynlong ha ka mariang. Um lah ban tip pura ialade lymda um pyniadei bad ka mariang kaba ker sawdong ia u ha kaba u hap ban shaniah. Kumta kane ka long ka phangrdeng jong ka jingngeit mariang u khasi. Nga kwah ban kdew hangne ia ka jingong jong u Durkheim (uwei na ki stad pyrkhat ka imlang sahlang).

"Wat kito ki niam kiba kham ha khlieh, wat kito kiba la ai ha ki ia ki jingpyrkhat ia ka mynsiem ka bym lah shuh ban thew kim lah khlem da don ka rukom pyrkhat shaphang ka mariang. Kim shym pynkut noh ialade ban hikai ia u briew shaphang ki jing-

suhsat, ki jingpynrung ruh ha u ia ka lad ban peit thuh ia ka pyrthei mariang bad kumno u don ha ka."[3]

Kumba long kiwei ki jait niam ka thong jong ka niam khasi ka long ban hikai ia u briew kumno ba u dei ban don ka jingiasyllok bad ka mariang To ngin ia peit khyndiat hangne kumno ki tymmen khasi ki ong.

Kat kum u Rabon Singh, la ju nge't ba ia ka niam khasi la ai da u Blei sha u Hynniewtrep. Ka niam khasi ka saphriang kylleng kane ka ri lyngba u Hynniewtrep.

Ha ki sngi u Hynniew Trep la ngeit ba u Blei u kren sha ki briew ba ka sur briew hi. U da hikai ia ki kumno ban thung ban tep ha ki aiom bapher bapher, U la bata' pynshai ia ki ain ki ka nun jong ka niam khasi, bad kumno ban pynbeit pynbiang ia ki niam ki rukom. Bad hadien ba ki la tip lut ia baroh ki niam ki rukom bad ka knia ka khriam, U Blei um shym kren markhmat bad u briew, hynrei kin iohi ia U Blei bad ia kren bad u lyngba ki dak ki shin ba paw ha ka knia ka khriam.

U Sib Charan Roy Jait Dkhar u ong ba ka niam khasi ka long ka Niam tip-briew-tip-Blei). Ka niam khasi ka don artylli ki jinghikai shong tynrai.

(a) Ka hikai ia ngi kumno ban tip ia u Blei bad da ka jingtip bad jingkohnguh ia

ki jutang jong u ngi lah ban poi sha iing u Blei.

(b) Ka lakai ia ngi ban tip jalade kum ki briew kiba long ki jingthaw jong u Blei. Ka dei namarkata ka kamram jong ngi ban ieit bad burom, ban ia im lang sah lang bad ban iarap ia kiwei pat namar ba ngi ia long shipara ha kane ka pyrthei.

Namarkata kito ki bym shym tip ia u Blei bad ia u briew kat kum ka niam la iu ong ba yn sa bret ia ki sha ki khyndaipateng niamra kum ka jingpynshitom namar ki kam bynriman jong ki ha ka pyrthei.

Tang na ka kyrteng jong ka ruh kum ka niam tip-briew-tip-Blei ka kdew shai ba ka niam khasi kum ka jingpynjanai ia ka jingim ka kyrthup ia ki rongrim jong ka jingtip ia u Blei Ka don ka jingthmu ha ki ar bynta, Nyngkong ch. kumba ngi long ki briew, ngi don ka jingiasyllok bad ia ki parabriew. Kaba ar pat de ngi don ka jingiasyllok bad u Blei kum u Nongthaw.

Ka niam khasi ka hikai ia u briew ban tip ia u Blei kum u Nongthaw. Ki longshuwa manshuwa ki batai ba u Blei u don ha ki jaka baroh. U Blei u long u Nongsynshar bad u Nongthaw ia kiei kiei baroh kiba ngi iohi ha kane ka pyrthei U long U Blei Nongbuh Nongthaw, u nongbuh bynta bad u nongpynbuh ryntih uba thaw ia kiei kiei baroh bad uba pyrsad mynsiem ha ki jing

thaw baim baroh. Dei ma u uba ai ia ka jingim bad ia ki dur ki dar ha ka jingiaibteng ia ka jingpynmoi bad pynkha. U long u Blei ia baroh shityl up ka pyrthei.

Namar kata ki khasi ki shait duwai ha u Blei kumne:-

"Ko Blei Najrong, Natbian, ko Trai, ko Kynrad, ko Nongthaw, ko Nongsei rynieng Nongseirta, ko Nongsam bynta Nongbuh bynta, ko Blei shihajar nguh," 4

Une u long u Blei uba tang u wei, ha ka pyrthei baroh kawei, u long u Blei uba halor ia baroh la hajrong ne ha tbian. U pyndap ia ka bneng bad ka khyndew naduh ba sdang bad un iailong haduh bymjukut. U Blei u don la hapoh ne shabar jong ka met jong ngi.

Ka niam Khasi kam shym hikai tang ban tip ia u Blei hynrei ka hikai ruh ban tip bad burom ia ki parabriew. Kano kano ka mynsiem kaba don ha ka dur briew la niew ba u dei u parabriew. Ka hikai ruh ba u Blei u la thaw ia u briew bad ia ki jait briew bapher bapher kiba don ha ki jaka bapher bapher jong ka pyrthei. Ha ki Khasi hi ym ju shah ban iapoikha shi kur, namar ba don ka jingiadei bad ka Iawbei. Lait noh kiba na ka kur la jong, lah ban ia poi kha bad kiwei pat ki jait kur kat kum ki riti ki dustur jong ka shongkha shongman ba la

bud da ki kur kiba don ha ki thain bapher jong ka ri Khasi Jaintia. Ka niam Khasi ka bikai ruh ba ngi dei ban burom ia u Kni, ia ka Meirad bad u Parad.

Kat kum u Kynpham Singh, ka niam ka kynthup ar bynta (1) Ka Niam Tip-Blei (2) ka Niam Tip-briew, Tip kur Tipkha, ka jingithuh ia ki parabriew bad ka iingpdiang ia ka rukom shim jait na ka kmie. Khnang ban pynlah ia u briew ban nangroi irat ka burom ha khmat u Blei Nongthaw Nongbuh, u briew u dei ban nang ban ieit bad burom ia ki parabriew bad ban ri ia la ka riti shaphang u kur u kha, ba kito baroh kiba hiar pateng na ka juh ka Meikha kim dei ban iashonghapdeng jong ki.

Ka Niam Khasi ka batai shai ia ki jinglong u Blei kumne harum:-

(i) U Blei u long u Trai, u Kynrad jong ka pyrthei.

(ii) U Blei u long u Nongthaw bad ka bor ba kyrsoi ha kane ka pyrthei bah.

(iii) U Blei uba donbor baroh uba dap lut ia ka bneng bad ka pyrthei (omnipotent and omnipresent).

(vi) U Blei u Nongai, bad u Nongbuh bynta ia ka jingim.

(v) U Blei u Nongpyniaid. Ka dei ka bor jong u ban kyrkhu ia ka iing ka sem

bad ia ka jait ka kynja ban roi bad kiew shaphrang. U don ka bor ban ai bad ka bor ban shim.

(vi) U Blei u long ka bor ba ha khlieh tam eh ha uba ia baroh ki jingthaw bad jingpynlong ki dei ban dem ha khmat jong u.

U Blei u long uba bymjukut bad u bym don ka dur ba paw shynna. U don lem bad ngi bad sawdong jong ngi u long u bym lah ban thew. Ngim lah ban iohi ia u lymne iohsngew ia u. Ka jingsniew kam lah ban don ha ngi haba u Mynsiem u Blei u don haroh jong ngi.

Ym lah ban pyniabynta ia Blei. namar kata u long uwei. Bad namarba u long tang ma u marwei ym lah ban don da kiwei pat ki blei.

U Blei u long u Nongthaw bad ngi long ki jingthaw jong u. Kum u Nongthaw u long u Kpa uba isynei bad ngi long kum ki khun jong u. Hynrei kumba u kpa um lah ban long u khun bad kumba u khun um lah ban long u kpa, kumta ruh ka dei ia u Nongthaw ba um lah ban long u jingthaw.

U Blei u long uba iai iohi bad uba iai peit bniah. U don hangne bad ha ki jaka baroh, U Blei u kpa ha uba ngi lah ban kyang ban kyrpad. Um long kum u nongsynshar leh trai khlieh lane u nongbishar, ha uba ngi donkam

ban don ki lyngdoh lane nongiasaid na ka bynta jong ngi. Hynrei ia kano kano ka lait ka let ba ngi leh ka jingmap ka wan na u shisien ba ngi la panmap na u. U Blei u map ia kawei pa kawei ka pop la rit ne khraw. U lah ruh ban sneng sympat ia ngi bad pynshitom lada ngim pan map na u.

U Briew u long u jingthaw jong u Blei bad la pun la kha ia u da ka jingkyrkhu u Blei. Ka jingim jong u ha pyrthei ka long ban pynroi ia la ka longbriew manbriew. Ka jingim ba bha ka shu kut tang halade bad kam dei ka lad shu ka thong kaba kut. Ka jingim ka long ka lieng jong ka jingieit ia baroh kaba khuid bad ba shisha. Ka jingim ka long kum ka jingrwai sha u Blei, kum u Nongthaw. Ka jingim babha ka long ka jingknia kaba bha tam sha u Blei, ka long ka jingsngewnguh na ka bynta kiei kiei baroh kiba phylla ba u Blei u la leh. Ka jingim babha ka long ban leh, ban kren bad ban kamai hok.

Kat kum u H. O. Mawrie, ia ka niam khasi la pynshong nongrim ha ka 'Nia' bad ha ka 'Jutang; Ka daw ka long na u Blei hi uba long ka daw, hynrei ka nia ka long ka jong u briew. Dei halor ka daw ba u briew u pynshong nongrim ia ka nia bad kane ka nia ka tep lut ia baroh ka jingiadei jong u bad u Blei. Dei halor ka Nia ba u briew u pynshong nongrim ia ka Jutang kaba kynthup ia ki jingiadei baroh bad u Blei. Ki kyntien khmat ha

shuwa ban sdang ia baroh ki niam ki rukom bad ki jingknia ki long :-

"Hei' nga ieng da ka Nia
Bad da ka Jutang
Naduh basdang jong ki sngi." [5]

U khasi ha ka niam jong u um ju leit sha u Blei khlem ka nia bad u Blei ruh un ym shah shkor ia u khlem ka daw kaba biang. Ia kawei pa kawei ka jingduwai la pynshong nongrım halor ka nia bad ka Jutang. Kumba ju long hi ka phangpdeng jong ka rukom ka dustur ka long ba shisien ba la don ka jingpynkhein ia ka jutang ka don beit ka jingbuh bujli da u Blei ha ka jingim jong u briew, ka don ruh ka jingphai lyndet jong u Blei uba dei ban siewspah ia kaei ba u la leh.

Ka niam khasi ka hikai ia ngi ba u briew u wan beit da ka jingtyrwa ha ka rukom ka Jutang un mane ia u Blei bad u Blei hi tang ma u bad katba im u briew u dei ban leh hok, iaid hok namar u wan sha pyrthei ban kamai ia ka hok. Ka hikai ruh ia ka jingbikai shongtynrai jong ki jingsaitpap, kata ka long "Ieng Rangbah u Briew, Ap jutang u Blei." To ngin ia phai mynta sha ka jingbatai jong u Bah H. O. Mawrie shaphang ka jingiadei jong u briew bad ka Mariang.

"U Khasi u im bad ka Mariang bad ka Mariang ka im bad u. Bad ka u khih, u iaid u ieng bad ka ruh ka kren, ka iathuh-

khana bad ka jain dur ia ka jingmut jingpyrkhat jong u. Haba u bishar ia kiei kiei baroh kiba don ha ka kum ki mrad ki mreng, ki sim ki doh, ki syntiew ki skud, ki phlang ki kynbat bad kiwei kiwei u iohi ba ki don ki jinglong jingim kiba pher ba pher bad kine ki jinglong jingim jong ki ki ring ia ka jingmut jingpyrkhat jong u namar ba ki phalang ia ki jinglong jingim ba pher ba pher kiba don ha u briew Ki don na ki kiba ai mynsiem hynrei ki don ruh, kiba pyndiaw namar ki pyni ia ka jinghiar kyrdan jong ka jinglongbriew." [6]

Khnang ba ngin sngewthuh kham bha shuh shuh shaphang ki jinghikai ba ngi ioh na ka Mariang, ngan iathuh kawei ka khanatang shaphang ka "Iewma" kaba don ha Nong'ang hapoh ka Hima Maharam ha West Khasi Hills District.

La don kawei ka khana pateng kaba pawnaim bha ha ki thain jong ka hima Maharam bad ka hima Mawiang jong ka West Khasi Hills bad kata ka long shaphang ka jingialeh thma bakhraw hapdeng u Symper Nongsynrih bad u Symper Kmawan kiba dang ieng iymmuin haduh kine ki sngi. Uwei shaphang Mihngi bad uwei pat shaphang Sepngi jong ka Maharam Syiemship. Ia kine ki radbah la tip kum u Lum Symper Nongsynrih uba don ha ka shnong Nongsynrih kaba don shatei lam sepngi bad u Lum Symper Kmawan uba don ha ka shnong Kmawan kaba don

shatei lam Mihngi jong ka hima Maharam. Ka jingdon jong kine ki lum ka la pynphuh pynphieng bad pynpawnam ia kane ka thain baroh kawei bad ki long ruh napdeng ki lum ba pawnam jong ka West Khasi Hills District. Kine baroh artylli ki don ki khlaw ba rben ha ki ranab lum jong ki bad ki sdang da ka juh ka kyrteng "Symper" kaba mut u syntai lum. Ha kine ki thain ki niew ia ki kum ki ryngkew, ki basa bad ki 'lei' khyrdop ki 'lei' kharai kiba long ki nongiada na ki jingnang ki jingshitom jong u khun bynriew. Ha ki por hyndai hynthai ki briew ki ju buh u phan u kyrpad ha kine ki lum. Haduh mynta mynne ruh la niew kyntang ia ki khlaw kiba don ha ranab jong kine ki lum. Ka long ruh kaba khring ia ki nongleit jingleit ban kiew halor jong kine ki lum bad ka long kaba sngewtynnad bha ban iaid pyngngad. Ka jingdon jong kine ki lum ka khring ia bun bah ki briew na kylleng ka ri Khasi bad na kiwei ruh ban wan kiew bad peitkai (halor jong kine ki lum) khamtam eh ha ka por Synrai kaba long ka aiom ba sngewtynnad eh ha kine ki thain. La kum ban rwai myllung kumne :-

Ko Symper Kmawan baieit ki blei,
Ban peit sha me mynsiem ka shlei;
Ko Symper Nongsynrih ba pyngngad,
Pyrthei ia me ka peit siar khmat.

Ah lada ngan don thapniang ban her,
Kum ka pukni ha ki saw lyer;

Ha kliar ki lum jong ka ri khasi,
Jingstad ban wad bad ban iai jngi.

Ki khasi hyndai ki niew ia u Symper Kmawan bad ia u Symper Nongsynrih kum ki basa ki ryngkew ba kham kongsan ha ka ri Khasi. Kire ki lum ki iasyriem ha ka dur ka dar bad kiba ieit kylliang uwei ia uwei pat bad kim ju ia bishni. Ki trei ki ktah ha la ka jong ka jong ka jaka.

Ha ka jingiaid jong ka por u Kmawan u la pyrkhat sngewthuh ba u la pura ka rta bad u la pyrkhat ban leit jing briew noh. U la dap rynieng bha la kum u 'Nai khadsawsynia bad kumta u la pyrkhat ban don noh la ka Nongsumar bad la ka iing ka sem lajong. U kpa jong u ruh u la sngewthuh shai ia kane ka jinglong kyniah marwei jong u khun. Kumta u la sdang kylli pyrthew ia kum kano ka thei bhabriew kaba biang bad iahap tar bad u Kmawan. U kpa u la leit shane shatai ban wad jingtip na ki kha ki man, ki kur ki jait ki ban iarap ha kane ka kam wad silud. Ha kaba khatduh u la ia kynduh ia u Kyllai Lyngsngun ba u don ka khun samla kaba bhabriew bad ka ha iadei dur bad u Kmawan. Ka kyrteng jong kata ka khun u Kyllai Lyngsngun ka dei ka Iewma. Katkum ka rukom ka dustur ki kmie ki kpa baroh arliang mamla ki la pyniateh ktien ia kine arngut ki samla hadien ba ki la iakhein ia woh ia ki ain ka shongkha shongman ba ym don kano kano ka jingwit bad ba ki iadei bakha bha.

Tang hadien kumba artaiew ei ei la pyn-iakhain (iathoh samla) ia u Symper Kmawan bad ka Iewma. Ha kane ka jingpyniakhain ia kine arngut ki khun bhabriew ki blei la khot sngewbha lut ia kiba haiing ha sem bad ki lok ki jor jong ki arliang kha, kiba kham pawnam na kita kiba la poi sha ka jingia-teh jutang ki long u Basa Sakwang, ka Lyng-doh Marshilong, u Tynriang, u Mawthadrai-shan, u Iawpaw, ka Rilang, ka Kynshi bad kiwei kiwei de. Ka jingpyniakhain ka long ha ka por shitung synja ha kaba ka pyrthei mariang ka kynjah jar jar. Ha kum kane ka jingleh niam ki ju don ka jingialeit tan lynti na ka liang ka Iewma bad kiba ha iing ia u Kmawan lem bad ki kur ki jait bad ki kha ki man jong u. Baroh arliang kha ki tem da ki ksing ki nakra, ki iashad bad ki iarwai phawer sngewbha lynter lynti haduh ba kin da poi ha kata ka jaka ba la iakut ban ia shem lang ki da ia kren ia khana shuwa baroh arliang kha, ki da ia songkwai kylliang bad ki da pynmih mar uwei u ksiang ban iasaid nia bad ia smai ia tang ba kam don kano kano ka jingwit ha kane ka shongkha shongman jong kine ki khun samla. Ka kur jong u Kmawan ka la pynmih ksiang da u Basa Sakwang hynrei ka kur jong ka Iewma pat da u Iawpaw. Hadien ka jingiakren niam ia kren rukom jong kine arngut ki ksiang ki la ia sngewhun jrut baroh arliang bad ki sa ia leit noh sha iing ka Iewma. Ha lynti na-duh ka them Nonglang kaba khot ka Phud-atyaid haduh ban poi sha iing u Kyllai-

Lyngsngun ka dap tang da ki jingrisa jing-iakmen suda.

Tang shu poi ha jing jong u Kyllai Lyngsngun, ki kparad ki kmerad jong ka Iewma ki la pdiang sngewbha ia u Symper Kmawan lem bad ia ki kongor jongu. Ki la pyndep ia ki niam ki rukom bad ka snit ka shor da ka iadum iadrod ha iing ka Iewma. Ka jingkmen ka jingsngewbha hangne ka bym lah ong shuh haba ki iohi ia ka jingiateh jutang bad ia ai synjat hapdeng u Kmawan bad ka Iewma. Ki iadih ki iatam sngewbha baroh shimiet haduh ban da shai. Kumta la pynbna ha u Symper Kmawan bad ka Iewma ki la ialong shi tnga.

Kumba shi snem tam ei ei u Symper u la iashong iasah lang bad ka Iewma ha iing u kthaw jong u u Kyllai Lyngsngun. Ki la ia kren sngewthuh lang ba namar ka Iewma ka dei ka khun heh te ka la dei ka por ba kin iamih iing noh. U Symper Kmawan u la ialam noh ia ka Iewma ha ka shnong Nonglang hajan Mawkyrwat ki la im suk im sain hangta bad la burom da ki khun bynriew satlak. Ki ruh ki kloi ban iarap ban iada ia ki khun bynriew na ki nongshun bad ki bor basniew. Ha kawei ka sngi u Symper Kmawan u la dei ban leit jngoh ia la u kpa uba la tymmen bha, uba don hapdeng ka jingpang suhot kaba jur eh, khlem da ialam ia kaba ieit namar ka dei ban peit ia ka iing ka sem haduh ba un da wan shuwa ma u shisien bad

ynda la ioh nongaping kin sa ia kit lang pat. Shuwa ba un mih na la iing u la ai jingmut ia ka ba kam dei ban leit shongkai shane shatai bad kam dei ruh ban shah iano iano ban wan shongkai haba ka don tang marwei. Ka Iewma kum ka puriblei ka ju kohnguh bad shahshkor barobor ia ka jingpyni jong u tnga jong ka U Kmawan u la mih na la iing da ka jingsngewtmang bad jingsngew artatien hynrei ha la mynsiem u la ong ba u dei ban leit la ka leit katba ka long katba ka jia. Shuwa ba un mih u la synriah kumta ka la nang pynshaiong ia u, hynrei ka jingleit ka long kaba kyrkich um dei ban pyntud ia ka.

U Symper Kmawan u lap ia la u kpa ba u don hapdeng ka jingpang kaba jur bha Baroh ki dawai ki dashin, ki jingknia ki jingkhriam ki long lehnohei, kim lah satia ban pynkoit ia ka jingpang na ka met jong u kpa U Kmawan u ia ioh ban sumar ia la u kpa kumba lai ne saw sngi, bad hadien kata u la khlad noh na kane ka pyrthei. U Kmawan u long u khun marwei jong ka iing, namarkata, u la dei ban pyniaid bad ban pyndep ma u ia baroh ki kam iing kam sem bad ki niam ki rukom kiba iadei bad ka jingpyndep ia ka jingthang ia ka met iap u kpa jong u ryngkat bad kiba ha iing ha sem. Kumta u la sah kumba shitaiew tam ei ei ban pynkhuid ia ki kam ki jam baroh.

Ha ka jingbymdon u Kmawan, ka tnga jong u ka sngewtmang bad kynjah shibun,

ka bin jingmut jingpyrkhat shaphang la u tnga bad la u kthaw kurim kaei ka ban jia. U Symper Nongsynrih u la wan jngoh bad shongkai ha iing ka Iewma. Ka Iewma ka long ka puri blei ba bhabriew tam Kumta u Nongsynrih u la ibha ia ka. Ka Iewma ka la kynmaw ia ka jingsneng jong u tnga jong ka namarkata ka la ialeh ban ym shah ia u Nongsynrih ban rung sha iing. U Symper Nongsynrih u la khroh bad ong ia ka ba u don ka khubor kaba sngewsih shaphang u tnga jong ka. U la ong ba lada ka shah rung sha iing, un sa iathuh ia kata kaba la jia.

Ha ka jinglong kynthei batlot ka la shah ia u Nongsynrih ban rung shapoh iing bad ban iathuh ia kaei kaba la jia baroh. U Nongsynrih u la angnud ban ioh ia ka Iewma kumta u la iathuh thok ha ka ba u tnga jong ka u Kmawan u la iap namar ba u la ioh ka jingpang kaba ia bit na u kpa jong u. Ka Iewma ka tang shu iohsngew ia kata ka jingjia ka la dum ka bneng bad ka la iam bad lynniar lympat ialade. Kumta u Nongsynrih ha kane ka por u la ioh ka kabu ban pyntngen bad syrpud syrpai ia ka Iewma kaba dangiam sngewsih kthang ia la uba ieit. Hadien kata, ka Iewma ka la pdiang noh ia u Nongsynrih kum u tnga thymmai jong ka uba la pyntngen bad pynhun mynsiem ha kum kane ka jinglanot bad jingkynjah.

Hadien lai sngi jong ka jingiashong jong u Nongsynrih bad ka Iewma, u Kmawan u

la wan phai sha ka jaka ba sah ka tnga jong u. Kyndit hangta u la shem ia u Nongsynrih ba u dang dih duma sadhai ha dpei. U Kmawan u la kylli na ka Iewma ia kiei kiei kiba la jia. Haba u la sngewthuh ba u Nongsynrih u la klim ia ka Iewma, da ka jingbitar lep u Kmawan u la kynjat eh na ka ingdong jong u Nongsynrih haduh ba u la thung baji ha dwar bad u sa phet noh sha la ka jong ka jaka, u da iehnoh ia la u smuk ba heh hajan ka krem Iewma bad u ba dang don haduh kine ki sngi. Kumta ka thma ka la sdang bapdeng jong u Kmawan bad u Nongsynrih. Ki la iasdang ban iasiat da ki ryntieh da ki khnam pyrshah uwei ia uwei pat khlem sangeh haduh khyndai sngi bad khyndai miet.

Ha kaba khatduh eh jong ka jingiakhun jong ki, u Symper Kmawan u la jop thiaw ia u Symper Nongsynrih. Ka jingjop ka long jong u Symper Kmawan namar u don ka daw kaba biang katba u Symper Nongsynrih pat u dei hok ban rem namar u don ha ka jingbakla. U Symper Nongsynrih u la shah rem ha ka jingkhlemrain, kumta u la kyllon bad syntuid noh ha trai jong u lum kum uba la shah jop ha khmat ka pyrthei. U Kmawan pat u la leit shong noh ha la ka jong ka iing, u da ieng bad ka khmat kaba phuhsamrkhie wat la u la duh noh ia la kaba ieit.

Ka jingjop jong u Symper Kmawan ka ai mynsiem shibun ia ki briew ba ki dei ban

im hok bad leh hok ha kane ka pyrthei. Kat'ba ka jingkyllon jong u Symper Nongsynrih ka pynkynmaw ia ngi ba ngi dei ban kiar im kiar iap na ki kam dakait kum ka pop klim bad kiwei ki jait jingsniew ki ban pynjah burom bad pynkhlemrain ia ka jingim jong ngi.

U Bah H. O. Mawrie u pynpaw kumno ka Mariang ka hikai bad ialam ia u briew ha ka jingim ba man la ka sngi jong u. U briew um lah da lei lei ban ia shongkhlad bad ka Mariang. U ioh jinghikai bad jingnang jingstad na ka, u tip ia ka ban sa jia lyngba ki dak ki shin kiba don ha ka Mariang. Kum ba shu ai nuksa, ka ju don ka jingthohdak 'niangriang ha ki maw bad ki dieng kiba don harud wah ban iathuh lypa ba ka wah kan sa jylliew ne jyndong kat kum ba la thoh da ka niangriang. Kane ka iarap ban tip ba u slap un sa jur ne duna ha kata ka snem. U Bah H. O. Mawrie u ong:

"Ka Mariang ia u Khasi ka biang nadong shadong. Ia u Khasi ka Mariang ka long kum ka skul bah bad ha ka u pule bad shah hikai ialade. Ia ka jinghikai bad ka jingstad kaba u ioh na ka u pyndonkam ha ka jingim jong u kaba man la ka sngi. U peit shin bad u bishar bniah ia kiei kiei kiba don ha ka, u lum bad u kynshew ia kiei kiei kiba u iohi khnang ba kin long ka jingiarap ia u ha ki jingdonkam baroh. Ka Mariang ia u ka long ka hospital bah bad ha ka ki

don ki dawai ki dashin kiba biang ki ban iarap ia u ban pynkoit pynjem ia kino kino ki jingpang bad jingshitom ka met. Ka dawai bad ka nia ki ia iaid ryngkat ryngkat bad um ju dukha ialade. U shong suk kynjai ha la ka Ri bad u im suk im sain ha ka jingkdup jong ka Mariang."[7]

Kumta ka Mariang ha u Khasi ka long ka baje bad ka kalendar ban peit ia ka por, ki sngi, ki bnai bad ki snem lyngba ki jingthung jingtep bad ki phlang ki kynbat. Ki sngewthuh da ka jingpah jong ki sim ba kim dei ban tur sha kata ka phang namar ba don ki nongshun kum ki nongshohnoh briew ne nonglute. U ioh jingiarap na ka Mariang ha ka pang ka jhia lyngba ki dawai kynbat bad u ioh jingtngen na ka jingdon jong ki dieng ki siej ki khlaw ki btap. Kumta lah ban shem ba ki kti ba sbun jong ka Mei Mariang ka dap lut ia baroh. U briew namarkata, u la dei ban sumar bha ban bud beit ia ki ain ki kanun jong ka Mariang. U la dei ban ieit, ban sngewnguh bad ban burom ia ka Mei Mariang. Ka Mariang ka long ka kti kamon ka kti kadiang jong u. Te u briew u la dei ban long u nongiada, u nongsumar, ne nongpynphuh pynphieng ym kum u nongpynjot ne nongpyntroin ia ka Mariang.

U Khasi naduh ba la kha ia u ha ka pyrthei la pynsan pynrangbah ia u bad haduh ban da khlad noh na ka pyrthei u im ha ki

pneh jong ka Mei Mariang. La kha ia u rangkat bad kiei kiei ki jong ka Mariang. U san u plung ha ki jingham jingdih kiba don kyrhai ha ka Mariang. Ka sur ba u kren ki jingpuson ba bun jait, ka jingie it ka jingsbun bad ka jingiatiplem kiba u don, ka jingstad ba u shem, ka burom ba u ioh, ka jingkyrmen ia ka lawei, ka jingmyllung jong ka mynsiem, ka jingiashongkha slongman ba u tud, ka jingngeit ha u Blei Trai Kynrad bad ka longrynieng jong u bi kine baroh ki long kiba la pyrsad mynsiem da ka Mariang.

-※—

References

1. Kynpham Singh. A Collection of Poems, **'Spring'** 1979, p. 7.
2. Lucy S. Crawford, **The Philosophy of Emile Boutroux**, New York, Longmans, Green and Company, 1924, p. 100.
3. Durkheim, **Education and Sociology**, p. 211.
4. Jaitdkhar, S. C. Roy, **Ka Niam ki Khasi**, Ri Khasi Press, 1919, p. 3.
5. Mawrie, H.O., **The Essence of the Khasi Religion**, Ri Khasi Press, 1981, p. 36-37.
6. Mawrie, H.O. **Ka Pyrkhat u Khasi**, Nong-krem, 1972, p. 82.
7. Ibid. p. 91.

—O—

LYNNONG III

U Hume, Rigveda bad ki Khasi

Ha ka lynnong ba mynshuwa nga la pyrshang ban pyni ia ka jingiatylli hapdeng ka rukom pyrkhat u Khasi ia ka Mariang bad ka Kolshor kaba shong tynrai ha ki khana pateng bad ki jingngeit niam jong u. Ka niam jong u ka ai ia ka nongrim kaba biang khnang ban niew burom ia u briew bad ia ka Mariang. Don katto katne ki stad pyrkhat na ri sepngi kiba la pyrshang ban pynphrung ia ka mariang hapoh ka rynsan baiar jong ka Kolshor. Ka nuksa ba kham paw ka long ba ka mariang ka long ba la pynlong bad thawdur da u Blei hi. Ia kane la batai bniah da u David Hume bad ngan kdew lyngkot hangne khyndiat.

Ha ka kot jong u David Hume kaba la ai kyrteng **Diologues Concerning Natural Religion,** u Cleanthes u kdew ha ka jingpuson shaphang ka pyrthei mariang (Cosmos) ka hikai ia ngi ba kane ka pyrthei mariang ka long ka kor kaba heh ba la pynbynta ha ki kor kiba kham rit. Kine ki kor ki bor ki treikam ha ka jingbuhbeit bad jingbuhryntih. Ia kine lah ban batai tang lada ngeit ba la ohdur da ka bor jingstad kaba sha lyndet na u briew hynrei ha ka tynrai kam da ia pher na u briew. Ha kane ka rukom ka pyni ba

ka jingdon jong u Blei ka long ka Nongrim ba kongsan haba puson shaphang ka mariang bad une u Blei u long syriem hi kum ka mynsiem briew. Kane ka kdew ba ka niam ba la pynshong nongrim ha ka mariang ka long ba dei ban mane ia uta u nongthaw Nongpynlong.

Ha ka Dialogues Concerning Natural Religion, u Hume u tih nia bha halor ka nongrim jong ka Niam ba la pynshong lyngngeit ha ka mariang. Kat kum u Hume don ka jingiapher hapdeng ka Niam mariang (Natural Religion) bad ka niam ba la pynpaw (Revealed Religion) kat kum kine ki mat harum :-

Ia ka niam ba la pynshong nongrim ha kiei kiei jong ka mariang la pynshong nongrim halor ka Nia katba ia ka niam ba la pynpaw la pynshong nongrim halor ka jingpynpaw lyngba ki riewkhuid, ki prophets, ki nongiohi jngai bad ki riewblei. Kum ka nuksa, U Blei u la paw ha u Moses halor u lum Sinai. Ka nongrim ha ka niam mariang ka long ba ia ka jingdon u Blei la pynshisha da ka jingtibnia. Kane ka long kaba eh namar ba lada ka jubab ka long 'em' te ym lah ban don Niam Mariang ne ka niam kat kum ka nia (rational Religion). U kdew ia kajuh ka phang ha ka Section jong ka kot jong u kaba kyrteng "Enquiry Concerning Human understanding", bad i kumba u kren da khongpong. Hynrei ha ki diologues ka long kaba eh ban rai ia ka jubab jong u. Don lai ngut

ki nongkren ba kongsan ha ka Diologues U Demeo, U Philo bad u Cleanthes. Hynrei U Hume um shym la pynpaw shynna ia lade ba u dei uno na kine ki lai ngut kiba ia shim bynta ha kane ka lympung iatainia. Kumta la don ka jingbymlahrai halor kane ka mat. uno na kine ki lai ngut u dei u nongmih-khmat jong u Hume ha ka diologue. Katto katne ki shim ba dei u Philo bad katto katne pat ki ngeit ha dei u Cleanthes uba long u Nongkren na ka bynta u Hume. U Philo um lah ban long u nongmih bujli ia u Hume namar ba u Philo u ngeit ha u Blei katba u Hume pat um shym ngeit ha u Blei. U Cleanthes ruh um lah ban long u nongmih bujli jong u namar ba u ngeit ba u lah ban pynshisha ia ka jingdon u Blei da ka nia kaba biang katba u Hume u kren bein ia kum kane ka jait.

Ka dialogue ka sdang na ka jingtainia (argument) shaphang ki dak ki shin (design) kiba paw ha ka mariang. U Cleanthes u pyrshang ban tihna ba u Blei u don lyngba ka jingpeit thuh na ki dak ki shin bad ki jingiaid beit iaid ryntih ha ka mariang.

Ha ka part II jong ka Dialogue, u Cleanthes u pynieng nia da kaba buh katto katne ki mat halor ki dak ki shin (design). U pynia-syriem ia ka pyrthei bad ka machine kaba khraw. U kdew ba ki jait jingpynlong baroh ha ka mariang ki ia wan dur hi kum ki jing-shna jong u briew. U ringnia ba ki jingmih

(effect) ki ia syriem kawei ia kawei pat kum juh ruh ki daw (causes) ki iasyriem kawei ia kawei pat. Nangne u ringnia ba u Nongthaw ia ka mariang u ia syriem ia ka jingmut jong u briew. U Cleanthes, namarkata u kam ba lah eh ban pynshisha ia ka jingdon u Blei da ka jngianujor bad ki jingthaw jingshna jong u briew.

U Cleanthes u ong ba ka iing ka kdew sha u nongshna, bad u kam lait ba ka jingringnia na ki dak ki shin kam long kaba shu tharai ne shu antad. U Philo u ong ba kane ka jingring nia kam shym long kat kum ka jingpynshongnia halor ki jingshisha. U ainia ba ka jingiaidbeit iaid ryntih ba ka mariang kim lah ban pynshisha ba don u tynrai nongpynlong, dei tang ki jingshisha (experience) lane ki jingshem kiba lah ban pynshisha ba don u tynrai ba kynja mynsiem. Ka rukom ringnia kat kum u Philo ka long kumne: Baroh ki jingringnia shaphang ka jingshisha la pynshong nongrim halor ki jingshem ia ka jingshisha. Kano kano ka jingring nia ba la seng nongrim halor ka jingshem kan shu long bym thikna. Shuh shuh, ka jingtip ia ka shi bynta kam lah ban ai jingtip ia ka metbah baroh kawei. Kano kano ka jingiathuh lypa shaphang ka jingshisha ka long tang ka jingshuantad. Nangta shuh shuh u pynieng ia ka jingkylli ' hato lah mo kan pyniasyriem ia ka iing mawit bad ka jingpynlong ia ka pyrthei ? " Ka jinglong jong ka mynsiem briew bad ka jingshemphang jong u Blei ki iapher.

Ki lynti jong u kim dei ki lynti jong ngi. U don ki jinglong ba jauai, ka bym lah ban shemphang, ka bymkut shuh ka ba ngi ngi long kiba kut noh. Baroh ki jingshemphang kiba ngi ioh na ki bor tiothuh (senses) ki long kiba lakla bad ba shet shukor, bad namar ia ta lah ban don ha ka jingmut jong uba ha khlieh tam eh. Kumta ban pynsyriem ia ka jingmut briew bad ka jingmut Blei ka long kaba bakla.

Ia u Cleanthes ym shym lah ban pynsangeh da ka jingbymngeit jong u Philo. U ong ba ka nia na ka bynta ka Niam ba la seng ha ka mariang ka ioh bor na ka jingbymngeit (scepticism) ha ka jaka ban shah pyntroin. Kat kum ma u ka jingpynlong ia ka khmat bad ka jingiaid beit jong ka ka kdew ia ka jingiaid ryntih bad kaba donbor. U da woh ruh ia ka nia jong u Demea ba ka jinglong jong u Blei kam don ka jingsyriem bad ka jinglong briew.

Ka jingshim jingsyriem ia u briew da u Cleanthes ka pynmih jingeh ia u Philo. U ong ba ka daw tynrai jong ka pyrthei ba kynja doh kam long ka pyrthei ba janai. Ka nia jong u ka iaid kumne : lada ka pyrthei ba kynja doh ka shong halor ka pyrthei ba kynja mynsiem, kane ka pyrthei ba kynja mynsiem ka dei ban shong halor jong kawei pat bad kumta ter ter khlem kut shuh. U ai jingmut ba ka kham bha ban nym peit shuh sha lyndet ka pyrthei ba kynja doh (material world).

Ban shu ong ba ki jingmut ba pher ba pher kiba pynlong ia ka nia ba don Blei ki hap hapoh ka jingbuhnyrtih da lade kum don jingmut ei ei ruh em. U ong ba ki don ki sakhi kiba shai ba ki jingmut ki hap hapoh ka jingiaid ryntih khlem kano kano ka daw. U thikna ba kaba long met (matter) ka don kane ka jait jingbuh ryntih. U kubur ba don ki nuksa jong ki jingbymryntih ha ki jingmut (ideas) bad ka met (matter) kum ha ka rukom ka jinglanwir bad ka jingtlor noh (decay).

Katba u Cleanthes u iaiban ia ka nia la jong u thikna ba ka jingryntih bad ka jingiaid beit ha ka mariang ka kdew sha u nongshna bad u nongpynlong uba tbit. U Philo u pyrshah ia ka jingiringnia jong u Cleanthes kaba u ong ba la seng norgrim halor ka nongrim, kumba long ki jingmih (effects) kumta ruh ki daw ki long. U da thir nia bha shaphang ka jingngeit blei kaba da iohmad u da ong ba ka long kaba shu antad khlem da thikna bha. Bad kane, ha u, ka pyntlot bor ia ka jingshimdur na ki briew (anthromorphism) ba la kdup da u Cleanthes. U Philo u thainia ba ki jingshem ba thymmai ka science ka kdew sha ka daw tynrai bah jong baroh kaba ia pher na u briew bad na kino kino ki jingshem ne jingpeitthuh jong u briew.

Ia ka jingujor pyrshah jong u Philo lah ban kdew na kine ki daw harum : Bun ki

briew ki iasnoh kti lang ban tei ia ka jing. Lada ki jingthaw ba bieit bad ba sniew kum ki briew ki lah ban iatrei lang ban pyniaid ia ka kam, katno tam lei lei ki blei kiu kham lah bun shah ban thaw ia kane ka pyrthei. Ia kane lah ban kyntait namar ba katkum ka jingmut dur ba mynshuwa, don tang uwei u Blei bad tang kawei ka daw jong ka jing-pynlong Nalor ka ta u briew uba dei ban iap u pynthymmai ia la ka jait ka kynja man la ka pateng. Kan jin da la kham bha ban shim ia ka jinglong kum ki briew' bad ban ong ba u Blei u long ba kynja doh (corporeal). Kane ka jingmutdur ka pynmih ia ka jingan-tad bi ka pyrthei marang (universe) ka mih na ki dak ki shin (design) Kane ka pyr-thei ka long ka hym janai, la khein ba ia ka pyrthei la pynmih ym tang da uwei u blei. Haduh kane ka kynti u Philo u pyrmih sa da kawei pat ka jingantad. (hypothesis).

U ong ba ka pyrthei ka long u mrad bad u Blei u long ka mynsiem. Kane ka jait ba thymmai jong ka jingringnia na ki briew, kat kum u Philo. Dei ban kren shyn-na ba ka pyrthei marang ka long syriem kum ka met u brew kaba trei ia kum ki kam u briew hi, lada ka jingpynsyriem dur ka rit katba ka rit ruh, kane ka jingringnia i kumba ka kam ba ka pyrthei ba kynja doh (material world) ka long ka met jong u Blei.

U Cleanthes u kyntait ia kane ka jing-ringdur bad u ong lada ka pyrthei ka kham ia-

syriem ia u mrad bad ia ki jingthung ban ia ka jingshna jong u briew, te ka daw jingpynlong ba kham lah ban ia svriem ia u mrad ban ia u briew bad ba ka jingseng nongrim ka lah ban long na ka Nia (Reason) ban ia na ki dak ki shin (design).

U Philo u bteng da ka jingiaiban ia ki jingjia ba man ka sngi (exeperience) jongngi ki long ki bym janai la ha ka jingiar ne ka jingnehslem, kim lah ban ai ia ngi ia ka jingantad kaba biang shaphang ka tynrai bah jong kiei kiei. Don ka jingiaid ryntih ym tang ha ki mrad hynrei ruh ha ki jingthaw bym khih kun ha ki dieng ki siej, hynrei pat ban ong ha kane ka jingiaid ryntih ka mih na ki dak ki shin (design) ka long khlem nongrim (begging the question) ym don nia kaba thikna ban seng nongrim ia kane ka phang. Ka jingiaid jong ka mariang, wat la ngi ong ha ka long bym kylla, hynrei i lumba kam long satia kumta, bad don shibun kiei kiei ki bym don jingthikna bad bun kiei kiei kiba pynpulom ia ka jingkhmih lynti jong ngi. Ka jingkoit jingkhiah bad ka jingpang, ka jingjaijai bad jingkhie eriong ryngkat bad kiwei ki jingjia bym lah niewtang kiba ym lah ban ong dei na kano ka daw ki don ka jingktah ba shyrkhei ha kino re kino ki briew. Namarkata, u Jingthaw uba tip lut ia kine kiei kiei u lah da la ka mon sngewbha ban pynkylla ia kine kiei kiei sha ka jingpynbha ia u khun byntiew hynrei ym da don eh ka jingkhmih lynti kaba kum kane. Ha

kawei pat ka liang, ka paw ba ka don ka jingtyngkai kaba thikna ha kaba la iasam bynta sha ki jngthaw baroh. Uwei pa uwei u mrad u don ki jingai ba donkam, hynrei ia kine ki jingai la ai ha kata ka rukom kaba don ka jingtvngkai kaba bniah bha haduh ba lada don kano kano ka jingpvnrit than eh kan wallam ia ka jingjot jong ki jingthaw. Don ka jngiarher hapdeng ki jait briew: knm uba riewspah bad uba duk, uba khlain bad uba tlot, uba jrong bad uba lyngkot, uba beit bad uba kynriang, uba stad bad uba bieit bad kumta ter ter. U Philo u kdew ruh ba ia ka mariang la pynlong da ka jingkhein kaba bniah bha ia ka jingdonkam jong ki jingthaw, bad kum u Kynrad uba pvrkhing u la ai kham bun ka bor ban ia kiei kiba donkam.

U Nongpynlong ia ka mariang u don ka bor bym lah ban batai, ym don n'a ban batai shaphang ka jingmut jong u ha kaba iadei bad ka jingsam bynta sha ki jingthaw baroh.

Nangta pat don katto katne ki bynta jong ka Universe kiba i kumba kim don kano kano ka jingthmu. bad ba lada pynduh noh ia ki ruh i kumta kam don jingktah ei ei ruh em ia ka methah. Ka long kaba lah eh ban mutdur ba kat kane ka jingpynmih ba khraw kam shyni la iohpdiang a ka kti kaba khadduh jong u Nongthaw. Kumta ka lyer ka iarap ia u briew ha ka jingiaid duriaw; hynrei bunsien pat don ki jingkhie eriong kiba pynlong jingma bad jingshyrkhei ia u khun-

bynriew. U slap u long uba donkam ia ka thung ka tep, hynrei pat lada u jur than u pynjot noh ia ka khamtam haba don ki jingshlei um. Kumta kine ki jingbymiaid ryntih lehse kim da khraw than haduh katta haduh ban da pynduh noh ia kino kino ki jait jingthaw, hynrei bunsien ki lah hi ban pynjot ia kiei kiei bad pynmih ia ka lanot.

Kumta lada ngin peit sawdong ia kane ka Universe ka don ka jingbym peiphang shuh la ha ki sabud bad ha ka jinglong jong u Nongthaw. Don ki bor pynjot haba ngi phai sha ka diang bad sha ka mon. Kane ka jingkhleh khaw lang jong ki sakhi kiba paw kim da lah ban pynksan ia ka nia shaphang u Blei uba lah uba iai.

Ban shu ong lyngkot, ka tarajur jong ka jingtainia kaba nga la pyrshang ban buh ha khmat ka long ba na kaei kaba paw ha ka mariang ngim lah ban pynskhem ia u nongthaw uba khlem jingkut lane uba janai. Dang don shuh shuh ka jingiatai ha kine ki por ia kane ka jingiingnia na ki dak ki shin da ki Philosophers kum u John Hicks, u Tennant bad u Richard Taylor.

Ia ka jinglong ba pynsniew ka mariang, ka jingthurmur jong ki jingpynjot, ki jingshlei um bad kiwei kiwei kiba pynjot pynduh kumba la batai da u Philo la kyntait da ki khasi. Lah ban iathew tarajur ia ka jingpynshongnia jong u khasi ia ka mariang kat kum ba nga la kdew ha ka lynnong kaba Ar.

Ha u khasi hi, ym don kano kano ka jingtai nia ia ka jingdon lyngba ki jingiaid rynt'h ha ka mariang. Kat kum ka khana pateng ka don ka jingiadei kaba jan eh hapdeng u Blei, u briew bad ka mariang bad kaba bat ia kine lai ha ka jingngeit ki khasi dei ka hok kaba iadei bad ka Rta lane ka ain jong ka Rigveda.

Katto katne ki ong bi kiba bun na ki jingrwai jong ka Rigveda ki Jong ki jingrwai khot kyrpad bad pyndonburom ia ka blei ha ki por ba dei. Ka phang jong ki ka long da kaba theh lut ia la ka mynsiem, ka jingduwai ia kita ki Jingthaw bymjukut, bad ka jingkyrpad ruh ban pdiang ia ki jingainguh jong ki. Lyngba kine, u Blei un sngew bad shahshkor ia ki jingduwai ka dohnud jong ki nongrwai. Kum ban ai nuksa, ki shispah arphewwei tylli ki jingrwai kiba don ha ka Ashtaka kaba nyngkong, laiphew hynniew tylli la rwai sha ka Agni marwei, sawphewsan la rwai sha ka Indra, khatar sha ka Maruts lane ka Iyer, khatwei sha ka Aswins, saw sha ka Step-phyrngap bad kiba sah kiwei kiwei pat.

Ki blei (kynthei bad shynrang) ba kongsan ba la shem ha ki jingrwai jong ka Rigveda ki long Surya (ka sngi), Sama (U bnai) Agni (ka ding), Dyans (ka suin bneng), Maruts (Eriong), Vayu (ka Iyer) Apas (ka um), Usas (ka step phyrngap) bad Prthivi (ka khyndew). Ia kine ki kyrteng la kren ha ka khana puriskam jong ka Rigveda. Ki kyrteng jong

kiwei pat ki blei ia kiba la burom kum ki jingthaw bakhraw bad ba ha khlieh lyngba ki kambah jongki ki long ka Aditi, Vishnu, Pusan, ki arngut ki Asvins, ka Rudra bad ka Purjanya. Nangta ka Savitar (ka nongai ia ka jingim) bad ka Vivasvat (kaba phyrnai) ki long ki kyrteng jong kiwei pat ki blei. Katto katne ki blei ki la kylla long ki blei ynda haba la ngam jylliew ia ki jingrwai kiba hadien, kum u Visvakarman U Nongthaw ia ka pyrthei (Prajapati), Sradha (ka jingngeit) Manju (ka jingbitar) bad kiwei pat ki dur ba pynlong briew. Na kine ki blei ba bun jait ngan batai bniah ia kine ki ar tylli harum: u Indra bad u Agni. U Indra u long u Blei jong ki riewthma, katba u Agni pat u long u Blei jong ki nongsumar iing uba iada ia ka tnga bad ki khun bad uba pynroi ia ka iing ka sem. U Agni u long u Kongsan ha kawei pa kawei ka iing. u Agni u long ruh uba ieit ia ki thei samla u lok jong ki kynthei. Ha ka por jong ka jingknia ding u Agni u long u kyrwoh hapdeng ki blei bad u nongiap. Ia u Agni teng teng la khot u Masidab uba don ki tyngam kiba nep uba nguid tylli ia ki khlaw ki btap, u ot noh ia ki shniuh (ki phlang ki kynbat) jong ka khyndew, u Agni u don lai tylli ki jaka, ha suinbneng u long ka ding jong ka sngi, ha khyndew la wallam da ki nongiap artylli ki lyngkhot dieng bad ha um la kha ia u kum ka Lei-lieh. Ia u Agni ha ka Rigveda la khot u khun jong ka jingkhlain bor.

Kane harum ka long ka jingduwai ba la duwai ha u Blei Indra ban iarap ia ki briew ban roi ha ka jingim bad ban lait na baroh ki bor jingsniew kum, ka nemsniew, ka khlam bad ki jingparg ba lai phewjait.

"Lada nga ka Indra, ngan long kum mame u Trai jong baroh ki jingbha, u nongmane jong nga un nym duh ia u paid ban khot la u jong.

Ki jingknia ngan tyrwa hà u ha u nongrwai ba stad to theh ki jingkyrkhu. Lada nga ngan long kum mame, u Trai jong ka bor u Kynrad jong ki jingri jingdup baroh."[1]

Kumjuh ruh, u nongrwai iaroh sha u Agni, uba la niew ba u long u Kongsan jong ka-wei pa kawei ka iing, u khun jong ka bor bad uba iada ia ki briew na ki jingduk jing-kyrduh bad na ki jingma kumne harum:

"Lada me long uba iap ko Agni, bad nga long u bym iap me long u khun jong ka bor, kum u Mitra, ha uba ngi ai jingknia. Ia me ngan nym tyrwa ia ka jingkoit, u blei u bha. u nongmane jong nga um dei ban shah ha ka jingduk. lane ban lyndet ne pynma."[2]

Kawei pat ka jingrwai ba la rwai ha u Varuna, u blei jong ka um bad ka duriaw, bad uba pynshitom ia ki nongpop da ki jing-pang at top.

"Ko Syiem Varuna wat pat shah ia nga ban leit noh sha ka iing dewbyrtha
To isynei bad pynsah ia ka mynsiem jong nga, ah Trai.
Lyngba eriong, nga i iid lyngba kum ka
snep ba la pynshad kynting ha ka lyer.
Ah Blei ba pynshai bad ha don bor, namar ka jintlotbor nga la iaid bakla;
U nongmane jong me u shem jingthrang wat hapdeng ki jingshlei um bah;
Ko Varuna, wat la khraw ki palat jong ngi kiba ngi leh pyrshah ia u paidbah bneng
Hapdeng jingtlot hukum jongme ngi pynkhein,
Ki ain jong me kim sbym pynshitom ia ngi,
Na kita ki jingryngkang jong ngi Ah Blei." 3

Ka jingrwai pat de kaba la rwai ha ka Step Phyrngap kum kata kaba don ka jingshai ban pynshai ia baroh ki lynti bad ban pynsuk ia baroh ki jingthaw. Ka jingrwai ka kyrpad ia ka blei ban kyrkhu ia ki briew da ka spah ka hajar bad ban iada ia ki na baroh ki jait jingshitom. Ka long ka por kaba dei eh ia ki briew ban mane ia kane ka blei ha shuwa ba kin mih na la iing:

"Ki Step-phyrnai ki mih noh kum ka ka burom, ki jingthaba ta lieh kum ki jingat phyllung ki um.
Ka pynsuk ia baroh ki lynti, ban beit ka jingleit,

Bad katno khraw ka jingieit ka pynpaw.
Ki lynti jongpha ki long kiba suk ha ki lum,
Pha don ka bor bym shah jop. ba tyngshain ha ki um
Pha ka blei ba hajrong eh ryngkat bad ki lynti bajanai,
Ka khun jong ka bneng, to wallam ia ka spah sha ngi ban pynsuk—
Ko Step phyrngap, wallam ia ka spah khlem khuslai.
Ryngkat bad ki Masidab jong pha ban pynriewspah da la ka mon sngewbha.
Pha ka blei khun jong ka bneng, pha pynpaw
Ia la jinglong marwei haba ngi kyang dangstep." [4]

Ka Rigveda ka niew ba kiei kiei kiba long met ki long ki tynrai nyngkong nyngshap kiba don ha ka pyrthei. Ia ka pyrthei la niew ba ka long kum ka jingpynkha ia ka pylleng kaba per halor ki um ha mynshuwa eh. La ong ba kita ki um ki don ha ki u kyrja khniang (germ) ba nyngkong eh, ka pylleng na kaba la mih u Visvakarma, u nongthaw bad u nongpynlong ia ka pyrthei, ki um ki la don naduh shuwa ban pynlong ia ka pyrthei bad la ong ba ki um ki pynkha ia u Agni. Kiwei pat ki bynta kum ka ding, ka lyer bad kiwei kiwei ki kynja ba long met, la niew ba ki long ki tynrai ba

nyngkong jong ka Universe. Nangta ki jingkhih, ka haw haw, ka por ka miet bad kiwei kiwei ki mih hadien. Na ki jingkhih (chaos) ka Erabos bad ka miet ba iong ki mih, bad na ka Miet mih ka Sngi (day) bad ki bin bin um sngur (ether) Ha ka Rigvedic Theory ia ka jingpynlong, ia ki tynrai jingpynlong (creation process) teng teng la n'ew kum ki tynrai ha shuwa ka jingpynlong (procreative process) Lah ban lap ia ki ktien kum jan, sai, garbha, metas etc. U Bneng ne u Kpa jong ka suinbneng bad ka khyndew ne ka Meiramew ia kiie la niew kum ki kmie ki kpa ka pyrthei Katto kattne ki dkhot ha ka Rigveda la khein ia ki kum ka jingtreikam (function) jong ka jingpynlong ha ka rukom kum u misteri lane u kamar lane u nongthaw khiew ba kumta u hap ban shaniah ha ka jingdon jong ki tiar bad ha ka jingstad jong uta u nongshna.

Ia ka Bneng bad ka khyndew kat kum ka Rigveda la niew ba ki long ki kmie ki kpa ym tang jong ki blei, hynrei jong ki briew kumjuh. U Myllung ha kaba sdang jong ka Rigveda, u kwah ban tip kumno la pynmih ia ka bneng bad ka khyndew. U kylli, "ka khlaw aiu, u dieng aiu, na kiba la sain dur ia ka bneng bad ka khyndew," ? Ha ka jubab la batai ia u Indra kum u nongthaw, uba la thaw dur pynitynnad lyngba ka bor bad ka jingstad. La ong ruh ba ia ka Bneng bad ia ka khyndew la thaw da kiwei pat ki blei kum u Soma. u Pusan, Dhatr, u Hiranyagarbha etc.

Ka Blei Aditi ka long jong baroh bad ka pynmih ia baroh da lade. La kam ba ka long ka tyllong ne metbah jong baroh ki kynja ba long met, ba kynja bneng, ne ba kynja pyrthei ba kynja blei bad ba kynja briew. Ka long ruh ka kmie jong ki Adityas kum u Varuna etc. La ong ba ka pyrthei ka mih na u Uttanapad, na ka khyndew pat mih ki thain; Ka Daksa ka mih na ka Aditi bad ka Aditi ka mih na ka Daksa.

Ngan batai lyngkot ia ki jinglong jong ki blei jong ka Rigveda kiba la iatrei lang ha ka jingpynlong ia ka pyrthei. Kumba la kdew, u Indra U long u Blei Nongthaw nongbuh ia uba la niew kum u nongthaw ia ka bneng bad ia ka khyndew, u nongkyrshan bad u nongbat ia ki lum bah, ki therr, ki um bad ia ki bneng. Kumjuh ruh u Varuna, u nongiada ia ka ain. Ha kawei ka jaka u Surya, u blei sngi u long u nongbat u nongkyrshan ia ka Suinbneng, katba ha kawei pat ka kyntien la ong u Visvakarman, u nongthaw ia ka Universe. Ia u Pusan la niew kum u nongpynmih u nongkyrsoi ia ka bneng bad ia ka pyrthei. Kumjuh ruh, ka Usa ka long kum ka blei kmie, ka nongialeh pyrshah jong u Aditi. U Agni, u blei ka dirg la ju org ba u long u Nongthaw, u norgkyrshan ia ka khyndew bad ia ka Suinbneng, bad u nongthaw ia ki bynta ha ka pyrthei bad ia ki metbneng. U Tvastr, u nongrep bad u Misteri uba tbit, la niew ia ki kum u Nongthaw ia ka pyrthei. U Visva

karman, u nongohdur ba khraw la batai ba u long u blei ba donbor ha ki rukom sain dur ba pher bapher, u blei srgi Surya u don kawei 'pat ka kyrteng ba la sin kum u Visvakarman. Ia ka jingong 'U Misteri ba tbit' ka thew ruh ia u Indra. Ha ki lynnong ba shadien jong ka Rigveda, u Visvakarman u kylla long kum ka dur briew. La ong ba u long kum u Blei ba iohi lut uba don ki khmat ha baroh ki liang, ki dur ki dar ki ksangti bad ki kjat. U pynmih ia ka bneng bad ia ka pyrthei bad u bret noh ia ki da ki ksangti bad ki thapniang jong u. La niew ia u kum u kpa u nongthaw nongbuh: u tip lut ia ka pyrthei bad ia ki kyrteng jong ki blei bapher bapher: bad u long uba im junom. Ia u Visvakarman la batai ba u long tang ma u u tynrai ia ka jingpynlong ia ka bneng bad ia ka pyrthei.

U Hiran-yag-arbha la ong ba u wan mih nyngkong na ka umbah kaba tap lup ia ka Universe bad kumta u thaw ia ka pyrthei ia kiei kiei kiba la don lypa. Ka kyrteng Prajapati ka don ka jingthew sha u. La ju batai ba u long u kynrad jong baroh ki jingthaw uba kyrshan ia ka bneng bad ia ka pyrthei, uba ai ka jingim bad ka jingring mynsiem uba long u blei jong baroh ki blei bad u hukum ia ki baroh. Ia u Savatr teng teng la ju khot u khun jong ki um. Ka Rigveda ka seng nongrim tang ia ka um kum kaei kaei kaba la don lypa naduh nyngkong nyngshap eh kaba kiwei kawei pat ki la wan

mih suki suki ha ka jaka jong ki 5 tylli ki theory jong ki Philosophy kiba bud dien.

Ha ka Purusa sukta jong ka Rigveda ngi iohi ruh ia ka jingpynshongn'a shaphang u mynsiem shynrang uba la pynkylla ia lade sha ka pyrthei. Ka jingpyrkhat jong ka Rig-veda shaphang U Purusa ka la sdang ban paw ha kaba nyngkong lem bad ka Prana lane ka jingring mynsiem, da ka jong ka jing-im, bad nangta katto katne ki tynrai jing-pyrkhat shaphang ka mynsiem salonsar. Ia u Purusa la batai ba u don 1000 ki khlieh, ki khmat bad ki kjat kiba ia ryngkat bad ka Universe. Ki jaka bapher ki la mih na une u Purusa uba ia klum lang ryngkat bad baroh kiwei kiwei ki jingthaw ba lm bad ki jingthaw bymkhih. Ha ka bynta baar jong ka Purusa-sukta la ong ba ki blei ki tyrwa ia u Purusa kum u Langknia. Ia ka met jong u la phiah ha ki bun bynta. Ki Brahmin ki long ki shyntur jong u, ki Kshatriyas ki ksangkti jong u, ki Vaisya ki long ki lbong jong u, bad ki Sudra ki long ki kjat jong u. U Bnai u mih na ka mynsiem jong u: ka sngi na ki khmat jong u, u Indra bad u Agni na ka shyntur jong u: u Vayu na ka jing-pynhiar mynsiem jong u, ka Atmosphere na u sohpet jong u: ka suinbneng na ka khlieh jong u, ka khyndew na ki kjat jong u, bad ki saw lyer na ki shkor jong u.

Ha ki katto katne ki dkhot jong ka jingrwai Nasadiya jong ka Rigveda la ong

ba ha ki rta kiba mynshuwa eh, kaba don ka mih noh na ka bym shym la don, ha kaba sdang ym shym don Atmosphere, lymne suinbneng bad ka bneng bad ka khyndew la ong ba ki long kiba la shu mih hi. La ong ba ym shym don jingiap lane jingbymiap, lymne ka sngi bad ka miet. Kiei kiei baroh ki long kum-juh tang kum ka kynja um (fluid). Ka long ka ba eh ban ong kumno la pynlong ia ka Universe. Ym don uwei ruh ha ka pyrthei bad u nongthaw jong ka. Wat u nongthaw ba ha khlieh eh jong ki bneng ruh un nym lah ban tip lut ia kiei kiei baroh.

Ngan kdew ruh hangne ia ki katto katne ki kyrteng jong ki jinglong (aspects) jong u Blei ha ka jingpyrkhat bad ka jingngeit jong ki Khasi Pnar kum ka jingpyniasyriem ia ki kyrteng jong ki blei kiba ngi shem ha ka Rigveda jong ki Hindu. Kam mut hangne ba ka don ka jingiasyriem thik ia ka Theology hapdeng ki Khasi bad ki Hindu. hynrei ka long tang ban shu pynshai ia ki kyrteng jong ki blei kiba ngi shem ha kine ar ki rukom pyrkhat. U Khasi u ngeit tang ha uwei u Blei bad ka jingdon ka jong u Blei ka paw ha ki jinglong ba pher bapher ha kaba u ju burom bad khot kyrpad ia ki. Ha ki Khasi ia ka ktien Blei la ju pyndonkam tang ha ka rukom kaba dei, ba hok, ba bha, ba shisha bad ba beit ba ryntih (positive aspects). Lada ka ia pyrshah ia kata ka jingmut ka kylla noh da kawei pat ka ktien, kum ka nuksa 'ksuid' kaba mut ka bym dei, bymhok, ba shukor

bad kiwei de (negative aspects). Kine ki long ki katto katne ki kyiteng blei kiba paw ha ka rukom ngeit bad pyrkhat u Khasi:

1. U Lei muluk u lei jaka, u blei nongiada ia ka hima kum u 'Lei Shyllong, ha uba ki duwai ha ka por thma ha un iada ia la ka ri.

2 U 'Lei umdih u 'lei umtong, u blei jong ka um bad ka 'Lei Sam-um, ka blei jong ka wah kum ka 'Lei Kupli, ka 'Lei Rilang, ka 'Lei Kynshi, ka 'Lei Umiam, etc.

3. U 'Lei long spah u 'Lei longphew, u blei jong la spah.

4 Ki Ryngkew ki Basa, ki blei jong ki jaka lane ki nongiada ia ka shnong ka thaw, e.g. U 'Lei Kyllang, u 'Lei Symper, ka 'Lei Iawpawka 'Lei Rapleng etc.

5. U Phan u kyrpad, u nongiada ia ka long iing long sem, ia ka shnong ka thaw ne ka hima. Uba pyllait ia ki briew na ka bor jngsniew ne na ki nusip jot ne ka pang ka jhia.

6. Ka 'Lei synshar, ka blei kaba synshar ia ka jinglong tipbriew tipblei bad ka jingiaid beit iaid ryntih jong ki briew bad kumjuh ruh ka Universe.

7. U 'Lei long kur Long Jait, u Blei jong ka kur bad ka jait bad u 'Lei longiing longsem.

8. Ki Khasi Pnar ki burom ia u Thawlang bad ka Iawbei bad u Suidnia kum ki nong iarap ia ka kur jong ki.

9. Ki Khasi ki ngeit ba ha kaba mynnyngkong u Nongthaw u la thaw ia ka Meiramew bad ia u tnga jong ka u Basa. U Blei u la kyrkhu ia ki da kaba ai ia ki san ngut ki khun 'Ka Sngi, u Bnai, ka Um, ka Lyer bad ka Ding.

Nga la mait phang halor kitei haneng namar wat la ka puriskam shaphang ki Hynniew trep ka shim ia ka bynta kaba ha khlieh eh shaphang ka jingpynlong, lah ban shem ia ki jingbatai lang shaphang ka jingsdang jong ka Universe ha ka Rigveda bad hapdeng ki Khasi hyndai.

La kumno kumno ka phang kaba ha khmat eh ha kane ka lynnong ka long ban tai nia ia ka jingmut jong kane ka *Rta* namar nga iohi ia ki jingiasyriem hapdeng jong ka bad ka pyrkhat u Khasi shaphang ka *Hok*.

Ka jingmut jong ka *Rta* ka long ka jingmut ba la rim tam eh ha ka rukom pyrkhat jong ki Vedas. Ia ka *Rta* la shim na ka ktien tynrai kaba mut *ban leit*. Hynrei ka ktien r ka' shai ha ki jingpyndonkam kiba hadien, kaba mut ka jaid jingleit kata ka long kaba jaid beit beit khlem sangeh, lane na ka lynti ba la buh beit. Kumta ka *Rta* kaba mih na ka ktien r ka mut kano kano ka jaka ba la buh beit kat kum ka por ba la buh. Kat kum u Rudolf Otto ka *RTA* ka wan na ka tynrai Ar, ban buh beit ban hukum ban pyniaid beit (Ki hukum jong ki Nong German).

Kum ka nongrim jong ka hukum dei ban shem ha ka jingim, ha ka iing ka sem bad ka jaid ka kynja Ka jingiar jong ka jingpyndonkam ia ka *RTA* ka shai ha ka jingmut ba ia ki blei bad ia ki briew ruh la teh da ka.

Ka Rta ka long ka ktien kaba don ka jingiadei bad ka pyrthei mariang, kaba kdew ia ka ain ka mariang kaba trei kam ha ka jingpyniaid ia ki met bneng, ka jingiabud jong ka miet bad ka sngi bad ka jingtawiar ki aiom. Kum ka tynrai jingbuh ryntih ia ka Universe, ka pynkup ia baroh ki jingpynlong ka mariang da ka dur ba beit bad ba itynnad. Da ka jngitynnad bad jingiaid beit ka bneng bad ka pyrthei la niew ba ka long kaba wan rah ia ka jingkohnguh ia ka ain jong ka mariang.

Ia ka *theory of Karma* la iohi ba ka paw lypa kum ka syrngiew ha ka Rta jong ka Rigveda Kumta ka Rta ka mut ka lynti ba iaid beit jong kiei kiei, ka jingmih bad jingsep jong ka sngi, ka jinglong bad jingngen jong u bnai, ka jingiaid beit jong ki aiom bad kiwei kiwei. Ia ka jingmut jong ka la pyniar ha ki Mantras kum ban tap ym tang ia ka jingiaid beit ka mariang hynrei ia ka jingiaid beit ka longbriew manbriew ruh. Ia ki blei la khot ki nongiada ia ka Rta bad ki nongpyntrei kam ia ka Rta ki ai nong ia kiba bha bad pynshitom ia kiba sniew, kiba bha ki long kita kiba bud ia ki bynta jong ka Rta bad kiba bat ia la ki jingsmai.

U Varuna u long u blei uba peit ia ka hok ka sot jong ka Rigveda, u long u nongbat ia ka pyrthei ba kynja doh kumjuh ruh ia ka hok ka sot, U long u nongpyntrei kam ia ka hok.

Suki suki ka jingmut ba kynja pyrthei jong ka Rta kum ka ain mariang ka kylla long kum ka ain Tipbriew tipblei (Moral Law) Kane ka mut ba ia ka hok (virtue) la pyniaryngkat kyrdan ha ka pyrthei. Ka imlang sahlang ka long ka ain pyrthei mariang (physical world). Ka ain tipbriew tipblei kum ka ain mariang ka long ka tynrai ba shisha. Ka ai ia ka jingiai ialeh ba khlem kut jong ka jinglong briew ryngkat bad ka bor tipthuh ia kaba bha ne ia kaba sniew ha kajuh ka rukom kumba long ka Rta, kaba la ju niew ba ka pynmih ia ka jingitynnad bad jingryntih ha ka pyrthei ba kulmar.

Ka Rta kum ka hok ka kylla long ka dur ba shai jong ka rukom pyrkhat ha ka Vedas. Dei na ka daw jong kane ka rukom pyrkhat kaba klum lang ia ki jingiatylli jong ki rukom pyrkhat ki myllung. Baroh ki ia mynjur lang :-

"U briew u dei ban pyrkhat halor ka spah, bad pyrshang ban jop ia ka da kaba burom ia ka lynti bad ka jingiaid ryntih, ia sylla ia lade bad ka jingpyrkhat ba shapoh jong u hi ban bat khak ia ka bor ba kham kordor da ka mynsiem jong u."[5]

Don shibun ki sakhi kiba kdew ia ka jingshisha ba ka Rta ka long ka jingjanai ba ha khliehtam eh ha kaba ia ka niam bad ia ka Society jong ki Vedas la saindur.

U Radhakhrishnan bad u C.A. Moore ki la batai ia ka Rta kum kata kaba:

"Wanrah ia ka kyrdan jong ka jinglong tiphok tipsot. Ka Rta ka ieng kum ka jingryntih, jingiaid beit bad ka sin ka bymjukut jong ka Universe. Hangne ka Rta ka ieng na ka bynta ka nongrim jong ka rukom im u briew. Ka jingim ba iaid beit iaid ryntih ka long ka dur ba korgsan eh jong ka jingim ba bha. Ka jingthurmur kaba mih paw kum ka jingbakla ka long ka jingsniew ba khraw tam eh. Ka Hok ka bud ryngkhi ia ka jingiaid beit ka Mariang." [6]

Ka jingtreikam jong ka Rta ha ka jingpyrkhat ki Veda ka paw ha ka bor ba skhem kaba ka pynmih ha ka dur jong ka jingbha jong ka jingim ha pyrthei. Baroh ki jingjia ha ka mariang bad ha ka History lah ban sngewthuh bha biang biang. Ka jingniewkor ia ka Rta ka phrung ia ka jingsngew jan ha ka pyrthei. Ka pyrthei kam dei ka jaka ha kaba ym dei ban don ki bor matlah, ne ki bor khyllah, hynrei ka long ka jaka sah kaba pynbha pynsuk ha kaba u briew u lah ban mad ia kiei kiei kiba bha ha ka jingim, la ha ka met ne ha ka mynsiem.

Ka long lyngba ka Rta ba ki wah ki tuid bad halor ki lyngkor ka Rta ba u Bnai bad ki khlur ki iaineh ha la ki lynti. Dei ruh lyngba ki lyngkor jong ka Rta ba ia ka ding ban knia la kynthah, da ka Rta u myllung u lah ban pyndep ia la ka jingrwai, bad ia ka kamra jingknia la ai burom ai nam ha ka Rta. Kine kiba la kdew hangne malu mala ki long ki jingtrei kam jong ka Rta kum ka Hukum jong ka Mariang kaba ktah ia ka jingiadei hapdeng u briew bad ki blei. Hynrei kine ki artylli ki jingmut ha kaba ia kane ka ktien la pyndonkam kim da iapher eh kawei na kawei pat lymne na ka jingmut kaba lai jong ka ain tipbriew tipblei.

Ka jinglong ba iaid bet jong ki blei ka mih na ka jingiasylla jong ki bad ka Rta kaba ktah shikaddei eh ia ki blei ha ka liang ka jingiaid beit laid hok. Namar ba ka Rta ka long ka ain ba bymjukut baroh ki hap hapoh jong ka. Ia baroh ki blei la niew ba ki long ki nongkyrshan ia ka ain bad ki nongpyniaid shaphrang ia ka Rta. Ia u Agni la niew ba u long u nongsynshar ia ki jingknia, u nongiada ia ka ain ba bymjukut bad uba tyngshain. Ia u Vishnu la niew ba u long u khniang tynrai jong ka Hukum naduh ba la dang kha. Ka Ain ba bymjukut ka thaw ia u Indra uba donbor bad ba phuh ba phieng. U Brhaspati, kum u blei thma, la khot ia u u nongainong u nong pynhiarkput uba pynjot ia ki bymman bad uba ri ia ka ain ba donbor.

Ki blei ba kongsan napdeng ki nongkyrshan jong ka Rta ki long u Varuna bad u Mitra. Ki long ki nongri ia ka Rta ha ki bneng ba ha jrong tam eh. La ong ruh ba u Varuna da lade u long u nongthaw ia ka Rta , kum u pud jong ka jingpynlong ha kaba ka Mariang ka iaid beit ja'd ryntih; ia ki met bneng ruh la buh ha lynti ba iaineh da ka Rta. U Varuna u pyniakhlad ia ka Rta na ka *aurta* - ka lynti bashisha na ka lynti ba bakla, lane ka sngi na ka miet, U Myllung u pynpaw sngewkmen ia ka jingialam jong ki ha ka lynti ba beit ba hok.

"Uta uba da ka ain u bat ia ka ain,
ki trai jong ka jingshai kaba da ka ain
Nga khot u Mitra bad u Varuna." [7]

Kumta ki blei Varuna bad Mitra ki long ki nongbat ia ka jingiaid ryntih ka pyrthei mariang.

Lada ngi twad shuh shuh ia kaei kaba kynthup ha ka Rta shaphang ka jingiaidbeit iaid hok, ngi lap ba ka Rta ka long ryngkat bad ka jingshisha. 'Ka jingbakla baroh, u Mitra bad Varuna, ki jop bad ki mait shaduh ka Ain bymjukut.' Jngai bah na ka jingsarong ka kyrteng jong u ka iaisah ha ka Ain ba khuid. U Varuna bad u Mitra la niew ia ki kiba iaineh ha ka Ain, ki nongpynpbriang ia ka ain bad ki nongshun ia ka Jngbymshisha.

Kat haba pyndonkam ia ka Satya (ka jingshisha) bad ka Rta, ia ka pop la thew tarajur. Haba thew ia ka dei ka lait ha kaba iadei ia u Varuna bad u Mitra, ka pop ka long asatya (jingbymhok). Ia ki nongpop namar kata la tip kum ki aurta (khlem Rta) bad asatya (khlem shisha).

Ki Myllung jong ki Vedas ha ka jingwad jong ki ia ka jingkoit jingkhiah bad ia kiei kiei kiba bha kum ka kam kaba kyntang, ki shim ruh ia ka mariang baroh kawei kynthup ia ki mrad ki mreng bad ki jingthaw baroh kum ki jingthaw ba kyntang. Ki blei, ki briew, ki mrad bad ki jingthaw bym don jingsngewthuh ki dei jong ka Rta, bad kumta ka jingiadei ka longdoh longsnam. Ka mariang ka long kaba dap kyrhai bad ka tyrwa ia ki briew da ki laiphew jait ki jingai ba kordor ka jingshai, ka jingshit, ka iyer, ka leilieh, ka sngi, ka step phyrngab, bad shibun kiwei kiwei pat. Kumta ia kine lah ban mutdur ba ki long ba kynja blei bad ba dei iaroh, ba dei ban mane bad ban kyrpad kum ka jingiaroh ia ka jingim ba dap biang.

Ka jingnang lyndet ia ka mantras ka long khlem jingmut naba ia nujor bad ka jingtip ia uta uba ha khlieh tam eh uba shong ha ka dohnud, bad uba kyrshan ia kito baroh kiba hapoh ka jingtrei kam ka Rta. Ki kam niam jong kiba bun ki long ban pynhun ia ka jingangnud jong ki briew. Katba ka kamram u briew ka long ban shakri ia

ki blei, ka kamram jong ki blei ka long ban iarap ia ki nongmane ban kot sha ka thong ba ha khlieh eh, kata ban ialong kawei bad u Blei.

Ka dak jong u briew ba shisha ka long ka jinglong ba beit. Kum ia kata u briew u lah ban shaniah ba u leh ia kata kaba la thmu lpa namar u bud ia ka lynti jong ka Rta. Kaei kaei baroh kaba u leh ka long kaba shisha bad iaid beit. Baroh kaba ki *rishis* (ki nongiohi) ki khmih lynti ia ki shah hikai ka long ka jingaiti ha ki jingpule jong ki bad ka jingbymshong kurim. Ka shongkha shongman kam kut tang shi lynti hynrei ka long ka lad ban im hapoh ka jingialam jong ka Rta.

Ka Dharma ka long kawei na ki sohpdung pynshongnia jong ki nong India. Ki riewstad ki thwet bniah shaduh ki tynrai jong ki Vedas da kaba kynroi na ka Rta. Ka history kaba jrong jong kane ka phang ka pynpaw ba ia ka tyllong wad bniah la sdang pynshongnia naduh hyndai hynthai. Ka Dharma ka long kata kaba la slem bha kum ka Rta hi. Ha ka por ki Veda, la pyniapher ia kine ki ktien kawei na kawei pat. Hynrei suki suki kane ka ktien Rta ka nang duna noh ka jinglong ba kongsan jong ka. Kane ka siat sha ka Jingshisha ha ki jingthoh jingtar kiba hadien hynrei ia ka jingkongsan jong ka kat kum ka jingniew ki Vedas ka la duh noh. Ia ka jingdon jong ka jinglong beit long hok jong ka, ka la tynruh hapoh ka Dharma kaba kham kongsan bad kham don jingmut.

Ka long ka kam kaba eh ban thwet ha kano ka rukom ka jingmut jong ka Rta ka iaklum lang bad ka Dharma hynrei ka jing aklum lang ka long kaba don dor namar ka ai ka bhah tip hok tip sot sha ka Dharma. Ha ka por jong ki Vedas ka ktien Dharma ka thew tang ka hukum bad ka jingbuh beit buh ryntih hynrei namar ba ka iasnoh noh lang bad ka Rta ka don ruh ka jingthew ia ka jingim beit jingim hok. Ka Satapatha Brahmana ka iaiban ia ka jingong ba naduh ba ka iasnoh lang bad ka Rta, ka Dharma ka ioh ia ka dor tip hok tip sot. Ia ka Dharma la niew da ki tnad philosophy ba pher jong ka ri India ba ka long kawei na ka Purusarthas ba kongsan eh. Wat la katto katne ki stad pyrkhat ki pyrkhat da kumwei pat, hynrei baroh hi na ki ki niew ba ka Dharma ka don ka dor tiphok tipsot ha ka. Kumta bun na ki stad pyrkhat jong kane ka juh kum ki jong u Aurobindo, Radhakrishna, M. Hiriyana ki mynjur shaphang ka jinglong tiphok tip sot jong ka Dharma.

Kumba ka long ka Dharma, ka Karma ruh ka long kaba la rim bha kaba lah ban shem kumba shiteng shiliang ha ka jingpyndonkam ia ka ktien Rta. Ka seng nongrim ia ka Universe kaba shah pyniaid ha ka ain. Kajuh ka hukum bymjukylla kaba buh bynta ia ki lynti jong ka sngi bad u bnai ha sahit bneng kiba iaid thik khlem jingbakla. Ym don kaba la bet ia kaba ym shym la ot, bad ym don kaba la ot khlem kaba la bet. Ka jingleh

bad ka bainong ki long artylli ki phang jong ka Karma. Ia kane ka jingpynkylla la thew la woh bha ba ka dei hi ka hok jong ka Universe.

Ki jinghikai ba bha (Ethics) baroh jong ki Hindu ki shong tynrai ha ka Rta namar ba ka jingiasyrdoh lang ka la don lypa, kaba ngim donkam ban da thew ne shna, hynrei tang ban lap ia ka. Namar ha u Brahman bad ka mariang ki long kawei, ngi dei ban iohi ia u jingthaw ba ha khlieh tam eh ha ka pyrthei baroh kawei, bad ka pyrthei baroh kawei ka long hapoh jong u.

U Myllung kumta u rwai :—

"Ka bor jong pha khlem kut ka Rta Blei Dharma

kaba pynwai noh ia ki jingleh pyrshah baroh;

ka jingpuson ia ka Rta, ka beh noh phar ia ka pop.

Ka jingiaroh ia ka Rta, kaba tyngshain kaba pynkhuid ia ki jingthaw ba im ka ngam shapoh bad pyrsad mynsiem wad ia ki shkor." [8]

Ki ain jong ka Rta ki long kiba iaineh skhem bymjukut. Na ka bynta ka jingbha jong ki jingthaw baim ka Rta ka shim ia ka dur khlem don pud bad ba itynnad. Uta uba bat skhem ia ka Rta uta hi un ioh ia ka Rta, ka bor jong ka Rta ka long kaba iar haduh katta ba ka wallam ia ka jingstad ha

kito kiba kwah ia ka. Ka bneng bad ka khyndew, ki iar haduh katta katta bad ki jylliew, kine ki mih na ka Rta.

Kat kum u Max Muller, ia ka Rta la niew ba ka long :

"U lain ba beit, hapdeng kiba bun ki jingiabidai ba shipor kiba lap ha kylleng satlak ka mariang. Ngi khot ia ka Rta u lain ba beit thik, haba ngi pyntrei kam ha ka pyrthei ba beit ba bha, ngi pyrshang ban pynpaw ia kajuh ka ain ha kaba ia ka jingim jong ngi la seng nongrim, ka ain ba byinjukut jong ka Hok bad ka Nia, lane ka lah ban long ba dei kata kaba pynlong ia ka Hok ba shapoh bad shalor...(ka Rta ka long) ka ain kaba phrung lut ha baroh, ka ain ha kaba ngi dei ban shaniah, la ka jia katba jia, ka hukum kaba kren hapoh jong ngi ryngkat bad ka bor blei jong ka jingiatiplem bad ka bthah ia ngi ba 'kane' ka long kaba 'shisha', 'kaba dei' bad 'kaba rit' katba dei ka kyrdan jong ki longshuwa jong ngi, kane wat ka sur jong ki blei ba tyngshain jong ngi, ki lah ban ong da kumwei pat" 9

Ka tynrai jingshisha ka long ka Hok (the principle of righteousness) kaba iajan ha ka jingmut bad ka Rta jong ka Rigveda.

Ka hok ka long ka tynrai jingshisha. U Maw nongrim jong kiei kiei baroh. Ka hok ka long kum u Blei hi uba ngim lah ban ichi-

Ka hok kam dei ka *abstract term*, ka dei ka *concrete term*, kaba khih ba ksaid bad ba shisha. Wat la ngim lah ban shemphang ia ka da ki bor tipthuh (sense organs) jong ngi, hynrei ka don. Ia ka hok ym shym la thaw da u Blei Ka dei kawei pat ka ktien kaba ieng na ka bynta u Blei. Kumta u Blei u long ka hok bad ka hok ka long u Blei. Kane ka long kaba dei ban da tain'a. Ngan phai pat kham hadien ia kane U Khasi u ong "Nga wan sha ka pyrthei ban kamai ia ka Hok." Halor kane ka nongrim jong ka hok, nga trei, nga pyrkhat bad nga im. Ka hok ka long ka nongkynti jong uwei pa uwei u briew. Haba ngi la kamai ia ka hok ha kane ka pyrthei ngi lah ban leit sha dwar u Blei. Ka Hok ka ieng na ka bynta ka jingshisha. Ka dei ka nongrah nongrong ia ka mynsiem briew sha bneng. Ki Khasi borabor ki pyndonkam ia ka Hok ha ka jaka u Blei, namar ka kyrteng 'Blei' ka long kyntang ralat kaba ngim dei ban pyndonkam thala. Ka Hok ka kynthup ia ka jingbishar hok justice) ka nongkynti (right) bad ka hok (righteousness). Ka don rub shibun ki tnad jingpyndonkam. Ngim lah ban ioh kano kano kawei pat ka ktien ban bujli ia ka Hok ha ka ktien phareng. Ka hok ka kham thew ia kiba kynja mynsiem. Ka sdang na u Blei Bunsien ngi pyndonkam ia ka kyntien, "Ka Hok ka Kynti", "ka hok ka ritu." Ka niam ka rukom ka long ban pynr'eh pynsah ia ka Hok Ka Hok ka long ka Hukum ha baroh kawei ka pyrthei mariang bad ka ain

tiphok tipsot. Ka Hok ka long kaba bha ha lade.

Kum ka Rta, ka Hok kam long tang ka hukum tiphok tipsot, hynrei ruh ka ain ha ka mariang. Ki blei jong u Khasi ruh ki bud ia ka ain jong ka Hok Bun na ki tymmen khasi wat la ki iohi ia ka jingiadei tang hapdeng ka hok bad ka hukum u Blei kim kwah ban pynrit ia kawei da kawei pat. Ka hukum u Blei ka long kata ka Hukum kaba iaid borabor ha ka lynti jong ka Hok, lah ruh ban niew ia ka ba ka long ka jingpynpaw ia ka hynrei kam dei ban shah pynrit. U Blei u bthah ia u briew ban kamai ia ka hok kaba long ka phang jingpuson jong u briew, kumta ba u lah ban poi sha dwar u Blei hadien ka jingiap. La kumno kumno, wat la ngim kohnguh ia ka hukum u Blei kum ka ain tipbriew tipblei, ngi lah ban ioh jingpynim tang da kaba bud ia ka jinglong kyntang jong ka Hok. Ka Hukum u Blei ka long kaba donkam eh namar ba don ki briew kiba iaid kynriang na ka lynti jong ka hok bad kein noh ban bud ia ka Hok.

References

1. Rigveda VII. 14: 1,2.
2. Ibid VIII. 19, 25-26.
3. Ibid VII. 89
4. Ibid X. 10
5. Ibid X. XXX. 1,2 in R.T.H. Griffith Trans., The Hymns of Rigveda, Benaras, 1926, Vol. II, p. 425.
6. Radhakrishnan and Moore, C.A. (ed), **A Source Book of Indian Philosophy**, 1973, p. 25.
7. Rigveda I. XXIII. 5.
8. Golapacharya, Mahuli R. **The Heart of Rigveda**, New Delhi 1971 p. 144.
9. Muller Max, **Hibbert Lectures: India, What can it Teach us**, quoted in G.H. Mees: Dharma and Society, p. 9-10.

o—o

LYNNONG IV

Ka Jingpynshongnia

Ha ka lynnong ba ar nga la batai ba don ka jingiadei kaba jan eh kaba ym lah ban pyniakhlad hapdeng ka mariang bad ka kolshor ha kawei ka pateng sha kawei pat lyngba ki khanatang, ki jingrwai bad ki nuksa ba bun jait ha u Khasi. U Blei u long u tynrai jingshisha ryngkat bad ka Meiramew bad u briew. Ha ka jingpynshongnia u Khasi shaphang ka jingpynlong la ka long katba long ruh, ka mat ba kongsan hangne ka long ba u briew ryngkat bad ki jingthaw baroh kynthup ia ki mrad ki mreng ki long ki bynta kiba im ba san ha ka mariang ha kaba U Blei Nongbuh Nongpynlong u pynurlong ia kiei kiei baroh, u Blei um kwah ia u briew ban jop bad ban pynjot ia ka mariang hynrei ban ieit bad sumar ia ka namar ka don ka jingiaai bad ia shim markylliang hapdeng u briew bad ka mariang.

U briew la u long u riewshai ne u riewkhlaw u dei u khun ka mariang, um long lut u kynrad jong ka mariang. U dei ban pyniahap ia lade bad ki ain ki hukum jong ka mariang lada u dei ban bat ia ka jingsynshar halor ki sawdong sawkun jong u. Lada u briew u pyrshang ban pynguh noh ia ki ain jong ka Mariang u pyn-

duh noh ia ki sawdong sawkun. Bad haba ki sawdong sawkun ki la duna bad nangsniew ka longbriew manbriew ruh ka nang tlot bor noh. Kumta u briew u dei ban shaniah tylli ha ka Mei mariang. Kane ka pynkynmaw ia kine ki kyntien sneng jong u Tom Dale, "U riewshai u la jan long borabor u kynrad jong ka *environment* ha ki katto katne ki khep. Ki jingeh ba kongsan jong u ki wan na ki jingpynthame ba ka jinglong kynrad ba shipor jong u kin wan long ba nehjunom. U pyrkhat ia lade ba u long u kynrad halor ka mariang katba um lah pat de ban peiphang lut ia ki ain ki hukum jong ka mariang." 1

Ia kane ka jingiasroh ba skhem hapdeng ka Kolshor bad ka Mariang la pynjynsor da ka jingwantur jong ka jinglong riewshai, ka pule puthi, ka jingstad saians bad technology. Ka niam ka beit, ka ioh ka kot ka kamai kajih bad kiwei de ki jingiong ba rher ba phei kiba long kiba thymmai suda jong kane ka juk ba mynta. Kine kiei kiei kiba thymmai kiba wan tuid na shabar jong ka jait bynriew Khasi suki suki ka phrung bad ka tyrnian jubor hapoh jong ka. Kane ka jingwan tuid shapoh jong kawei pat ka jait bynriew ka ktah mian mian ia ka rukom pynkhat, ka rukom im, ka trei ka ktah, ka kamai kajih, ia ka jingngeit, ia ka niam ka rukom bad ia ka kolshor u Khasi. Kane ka jingpdiang noh ia kiei kiei kiba thymmai bad ka jingiehnoh ia kiei kiei kiba rim ka pyntlot noh ia ka jingiasnoh bad ka jingiashaniah mar-

kylliang hapdeng ka kolshor bad ka mariang. Ka mariang ka la shah iehnoh marwei, kam ia ryngkat kyrdan shuh ia u briew bad ka kolshor. Ngam shym la iohi ne lap ia kano kano ka daw ba kumno ia ka jingpynneh pynsah ia ka Mariang lah ban jop tang da ka kolshor.

Kiei kiei baroh ki pynkynmaw biang ia nga ia ka jingkynthoh jong u Tom Dale shaphang u riewshai (Civilised man) kumne:

"U ailad ia ka jingtwa bad jingrongnoh jong ka um ia ka khyndew ha seisoh. U shah ia ka khyndew ba twa ban den ia ki wah bad ban pyndap ia ka pungum jong u, ia ki nur um bad ia ki kadlieng la pyndap da ka khyndew ba lang. Ha ki khep ki khep u pyndonkam bad pynlehnohei ia kiba bun ki mar ba la tih napoh khyndew. Te nangta rat ka lengbriew manbriew ka la nangtroin namar ka jingpynjulor ia ki jingpynlong bad ka jingkynriah shnong sha ki jaka ba dang thymmai. La don kumba shiphew haduh laiphew ki jait bynriew kiba la bud ia kane ka lynti sha ka jingjot."[2]

Shisien ba ia ka bor jong ka hok la pynduna noh ha ka jing'adei parabriew ne ka jingiadei u briew bad u Blei, ngi ju pyrkhat ba ka Mariang ka long kaba khlem jingim bad ka bym don dor ei ei. Lah ban batai shai ia kane ka point kumne: Ban ioh ia ka jingpynim ngam dei ban peit sha ka Mei-

ramew (ka science ka la dep batai lypa ia ka jingsdang jong ka khlem ka niam ka rukom). Katba nga dang iai duwai ha u Blei bad ba ngam shukor ia ki parabriew, nga long uba bha. Kumba nga la kdew ha ki bynta ba sha khmat ba dei ka hok kaba la bat ia ka jingiasnoh lang jong ka Mariang bad ka kolshor ha ka jingngeit bad ka jingpyrkhat u khasi. Lada ka hok ka pyllait noh ia ka hok jong ka Mariang bad ki bor jong ka; te ka jingthmu ba kongsan jong ka kolshor u khasi, ki khana pateng ki ain ki dustur, ki niam ki rukom bad kiwei kiwei de ki jinglong ba kyrpang ki nang duh bad nangtroin na kawei ka por sha kawei pat.

To ngin ia pyrkhat mynta ia kati kaba u E.F. Schumacher u batai shaphang u briew bad ka jingiadei jong u bad ki jingthaw ba im kiba don ha ka Mariang:

"U briew kum uba ha khlieh duh na ki jingthaw baroh, la ai ha u ka jingsynshar ym dei ia ka hok ban lehbein bad ban pynduh noh ia ki. Kam myntoi ei ei ban kren ia ka burom u briew lada u khlem pdiang ba ka burom ka akor ka dei ban don la ki kyndon ban teh. Lada u briew u buh ialade ha ka jingiadei ba bakla ia ki mrad bad khamtam eh ia kiba la ri slem da u, la ju ong borabor ha ki jinghikai pateng la pateng, ba ka long kaei kaei kaba shyrkhei bad kaba ma ban leh kumta. Ym ju don ki riewkhuid la ha ka history jongno jongno kiba leh runar

ia ki mrad lane kiba peit ibein ia ki hynrei tang ia ki jingpyndonkam, bad bun bah ki khanatang ki ki khun ranab sha ka jinglong kyntang jong ki bad ka jingsbun ia ki jingthaw ba kham hapoh."[3]

Shwa ba ngan pynkut noh ia kane ka lynnong nga sngewdei ban pynnaw hangne ia kaei kaba ki khraw pyrkhat bad ki myllung jong ka Ri Khasi kiba la ialuh bad ia phyrliew mynsiem bad ka Mariang ki pashat jingshai sha ngi. Ngan kdew tang kum ka nuksa ia ki khlur ka ri kiba la iohmaw ia ka jingieit bad ka jingiapiam jong ki bad ka Mariang. U Soso Tham u la long uwei na ki myllung ba khraw jong ngi uba la ngat ha ka shangkawiah ka jingkdup bad jingai mynsiem jong ka Mariang. Lada ngi pule bniah ia ki poetry jong une u Myllung ngin shem ba la jan baroh ki jingrwai ki long kiba la pyrsad mynsiem da ka Mariang. Ki jingrwai jong une u Myllung la ha ka 'Duitara ksiar' ne ha 'ki Sngi Barim u Hynniew Trep' ngi lap ba u iapmat shikatdei eh ia ka jingitynnad ka Mariang. Ki mrad ki mreng, ki jingthung ki jingtep, ki syntiew ki skud; bad u khun bynriew katno u kmen ban don hapdeng jong ki; khamtam eh ha ka por synrai haba u peit ia ki lum ba pyngngad, ki kshaid ba sngur khlir khlir bad ki them ba ithiang ki pynshlei da ka jingkmen ia ka mynsiem myllung jong u:

"Ha ki lum, ki laitluid ki masi ki blang,
Bad ki briew hapoh kseh ki la sangeh shiphang;

Sha ki hali ki peit ba u kaweh u kba,
Hangno ka jingdap ka dohnud kat kata !"

U Myllung Soso Tham u dap da ka jingkmen haba u iohi ia ka jinglong ba shida jong u nongrep uba shaniah tylli ha ka jingpyniaid ka Mariang. U nongrep kum u khun trai jong ka Mariang u klet ioh ia ki jingshitom bad ka jingrit mynsiem jong ka Lyier haba u la iohi ia ki soh bad ki symbai ba un sa kheit bad lum sha la ki thiar. Ka syrtai ka dei ka aiom ba sngewtynnad tam ha ka Mariang ha ki ri jong ngi. U Myllung haba u peit ia ki sawdong sawkun jong ka Mariang kiba dap tang da ki rong ki rup ba itynnad shida ka ai mynsiem ia u ban nang ieit shuh shuh ia jingrwai la ka jong ka ri. Kumjuh ruh ka aiom Pyrem jong ka ri ka pynmyllung ia u da ka jingkhie lung jong ki diang ki siej, ka jingsyiad jong ka sngi bad ka jingkmen jong ki sim ki doh hadien jong ka jingkhliat tasam jong ka Tlang. Kumta kine kiei kiei kiba la paw ha ka jingrwai jong une u Myllung ki pynshisha ba u dei uwei ra kiba ka Mariang ka la aibun aiber ia u bad ba ma u ruh u ieit kylliang ia ka.

U Myllung Victor G. Bareh ruh u la long uwei na ki myllung jong ka ri uba la iohmad ia ka jingieit bad jingiaphylliew mynsiem bad ka Meimariang Lada ngi puie ia ki poetry baroh ba la thoh da une u myllung ka ri ngin shem ba ka Mariang ym tang ba ka pyrsad mynsiem ia u hynrei u da shaniah tylli ia la ka jong ka jingim ha ka

jingialam bad jingpyniaid jong ka. Ha ka jingrwai "ka Lynti Umiam," u Myllung u pynpaw shai ba ka Mariang ka tan beit ia ki kjat jong u ban ioh mad ia ki jingjarjar bad ka jingkmen jong ki them ka wah Umiam. Ka khwai dohkha ha u sh met ka long tang ban pynbyrngia bad pynthymmai bor ia ka jingmut jingpyrkhat bad khamtam eh ban 'asyllok bad ka Mariang. U Myllung u nang iohbor ban thaw ia ki poetry haba u don ha pneh jong ka Meimariang. U pynpaw ruh ba ia ka jingsuk ba shisha lah ban ioh tang 'ada u briew u leit ia syllok bad ka Mariang. U pynskhem ia kane da kaba ong.

"La jynjar ba ngan klet,
Shane pleng dei ban phet." [4]

U Bah Victor G. Bareh um artatien ei ei ba ka Mariang ka long ka skul pule ban pynnep bad pynproh ia ka bor pyrkhat kumno ba lah ban shna ia ki jingrwai bad ban ieit ia la ka ri. U don ruh ka jingngeit ba shkem ba u bun ka mynsiem ban phet na ki jingkiwkiw kaw kaw bad ki kynrum kynram kiba don ha sor Shillong bad ban jngi ha ki thwei ba jylliew jong ka jingieit ka Mariang wat hadien ba kane ruh ba sop ka la hap noh na ka met ka jinglong rangli.

Katno ka long kaba sngewbang bad sngewsuk ban pyrkhat ia ki jaka rieh tngen kiba une u myllung u leit ban shong ban sah ha ki khlaw ba kynjah jong ka por tlang; bad hangta u ioh mynsiem shuh shuh ban shna

ia ki jingrwai ba shoh jingieit ka Mariang. U Myllung u ngeit ba uwei pa uwei u briew un long uba palei ka dohnud lada u don hapdeng ka jingkynjah bad ka jingjarjar jong ki khlaw. Ka Mariang ka dei ka nongiasyllok ia u briew ba un long uba jemnud, uba ieit ri bad uba shemphang ia ki ain baroh lada u shahshkor ia ki jinghikai jong ka. Lada uno uno uba la mad ia ki jingeh bad jingpang mynsiem kiba u ia kynduh ha kane ka jingim ruma jong kane ka juk, u kyntu ban ieit sha ki jaka ba kynjah bad ia syllok hangta. Ka mariang ka weng ioh ia kita kiei kiei bad kan pynsuk bad pynpalei ia ka mynsiem.

U Myllung V.G. Bareh u kwah ban shong thait bad shongduh junom ha ki paeh ba kynoi jong ka Mei mariang. U kyrmen ruh ba ka lawei jong ka jingim u briew ka shong eh ha ki jinghikai shong tynrai jong ka mariang namar ba ka Mariang kam ju hikai ia ki lynt ba kyrriang ne ba bakla hynrei borabor ka hikai kiei kiei kiba dei, ba hok, ba shisha bad kiba dei iaroh. U ngeit ruh ba ka jingim u briew ha ka pyrthei kam shong eh tang ha ka jingdon jingem lane ha ka burom pyrthei hynrei ka shong lyngngeit ha ki jingbuhbeit u Blei ia kiei kiei kiba don ha ka Mariang.

Dei kine ki jingrwai jong une u myllung kiba la pynlong ia u rof. R.S. Lyngdoh ban kynthoh kumne: "Da ka jingkyrmen I Bah Victor i iohi ia ka bor ba maian jong ka

mariang kaba lah ban aibor aibuit, ban ialam lynti, ban sumar sukher, ban pynkhiah, ban pynkylla kaba mut bad ai jingsuk ia kito ki briew kiba dang wan phai pat ban ia syllok bad ka. Ka mariang kam ju shet kylla iano iano, hynrei ka lah ban ai ia ngi ia ka jingsuk ha ka pyrthei bad ban iohi ia ka burom ba kynja Blei. Kane ka long namar ba don ka jingiadei kaba iajan eh hapdeng u briew bad ki laiphew jingthaw. Ka mariang ka pynpaw ia ka bor Blei, ia ka hok bad ka jingshisha." [5]

Ki briew ha ki kynhun ba pher ba pher ki seng bhalang, ki jylla, ka ri bad ki ri ka pyrthei ki la pyrshang da ki bun ki lad ban pynim pat kum ban buh tyngkai ia ki mrad ki mreng, ki jingthung jingtep bad ki khlaw ki btap ha ki kyntoit bad ki jaka ba pher jong ka ri. U Khasi ha ka jingstad ia ki ain ka Mariang u palat liam ia ka jingstad jong ki saiantist jong ka environment ha kane ka juk. U Khasi hyndai u buh ia ki khlaw kyntang jong ka kur ne ka shnong ne jong ka hima khnang ba u briew um dei ban pom pathar ia ki dieng ki siej ne pyniap kulmar ia ki mrad kiba shong ha ki. U buh ia ki khlaw ki btap khnang ban iada ia u briew na ki jingpang jingshitom, kaba long kajuh ka jingthmu bad ka jingktah ia ka koit ka khiah kumba buh ka saians ha kine ki juk.

Shuh shuh ka jingstad jong u khasi ka long ba u para briew um lah ban ap pahara

ia kine ki law kyntang. U shaniah ha kito ki ryngkew ki basa ba kin sumar bad iada na ka jingpynjot. Ka jingiapher mynta ka long ba ia ki reserved forests la sumar da ki nongap khlaw. Kine ki ryngkew ki basa ki pynshitom ia kino kino kiba wan pynjot bad pom pathar ia ki namar ba u khasi u la teh da ka nia ka jutang ia ki. Hooid u Khasi ruh u pom ia ki dieng ki siej ban pyndonkam ia kine ban rep ban riang. U Khasi u ngeit ruh ba haba ki leit beh mrad un nym ioh mrad lada ka nia ka jutang kam beit. U da knia da khriam bad duwai phirat shwa ban mih na shnong ban leit beh mrad. U ngeit ba lada ka knia ka khriam kam bha ne dei kin ym ioh mrad wat lada ki leit beh ruh. U khasi um ju tharg ding ia ki khlaw namar ka pynduh lut ia shibun ki jingthaw baim kiba don ha ki khlaw.

Ki briew ha ka pyrthei ha kine ki khyndiat spah snem ki la tip ba ka jingpynduh ia ki sawdong sawkun jong ka mariang kan ktah shibun ia ka jingim jong u briew. Hynrei ym lah lait, namar la shna ia ki surok ban iaid ki kali, ki rel bad kiwei de; la seng ia ki karkhana ba kaba lada ym don dieng don siej kim long ei ei. Ka jingpom ia ki dieng na ka bynta ki karkhana ka ktah ia ki mrad ki mreng kiba shong ha ki. Ki briew ki la tip ba lada ym don dieng kim lah ban shna ia ki miej ki shuki, ki iing ki sem bad kiwei kiwei de ki jait tiar. Khlem ki dawai dashin na ki phlang ki kynbat ruh ym lah

ban long bad ki donkam ruh wat ia ki snieh bad u shñiuh jong ki mrad. Kumta ki briew ki dap lut ha ki jaka baroh. Ki trei ba ki ri shyiap, ha ki khlaw barben, ha duriaw, ha ñiamra bad ha ki par jong ka khyndew. Ka la don ka jingong jongno re ba u briew um ai jaka shong ia ki ksuid ki khrei namar ia ki diengbah u pynkyllon, ia ki mawbah u pynpra, ia ki krem ki kroh u rung bad u khura lut ia ka ramew. Kumta ka durbar jong ki ksuid ki khrei ka la rai ba namar ym don jaka shuh ban shong ka la dei ia ki ban leit shong noh ha ka dohnud u briew. U briew ruh katba nangiaid ka por, u la nang sniew, nangjot bad nangduh jingkyrmen namar imat ka la dei shisha ba u ksuid u khrei u la rung hapoh ka dohnud u briew ha ka jaka ban leit shong ha ki maw ki dieng.

Wat la ka long kumno kumno ruh ngi tip skhem ba u briew u long u jingthaw ba kyrpang jong u Blei uba don ha ka Mariang. Ka la dei namarkata ba u briew u dei ban im bad ban sumar ia ka jingiaid beit jong ki ain ka mariang. u Immanuel Kant, u Philosopher ba khraw u ong ba kano kano ka kam ba u briew u leh ne trei ka dei ban long ka ain ba pdiang lut da ki briew baroh bad ba ka long ruh ka ain kaba iadei bad ka mariang (universal Law of nature), u briew namarkata u la dei ba ieit ia ki sawdong sawkun jong ka mariang. Um dei ban long u nongpynjot jong ka hynrei u dei ban iarap ia ka mariang kum uwei u dkhot u ban ia kyrshan

lang ia ki kor ki bor jong ka. Haba u briew u iarap ia ka mariang u iarap ialade namar ka mariang kam biang khlem u briew bad u briew um lah ban im khlem ka mariang. To ngin kyndiah noh na ka jingpynjulor ia ki lum ki wah, ki khlaw ki btap bad ki jingthaw bɔ im ba par ki jong ka mariang khnang ba ngi ruh ng'n im suk im sain bad nangman roi kyrhaı ha kane ka pyrthei.

Ka lynnong ba khatduh jorg kane ka kot ka pyni ia ka rukom pyrkhat bad ringdur jong u khasi ia kiei kiei kiba don ha ka mariang lyngba ki jingiathuhkhana pateng. U khasi haba u kwah ban hikai ia kano kano ka j'nghikai shongtynrai u hıkai ia ki khun ki pyrsa da ki nuksa lyngba ki puriskam khnang ba kin ym klet shuh. Nangta pat u khasi haba u hıkai u ai ia ka jingmut ba long kyllum bad iar (general idea), um ju long *particular* ne pyrkhat tang ia kawei bad bunsien u kren bad hikai ha ka rukom ki pharshi. Nga shim tang ki nıksa ha kane ka lynnong ba san ba kine ki puriskam ki long kiba don jingmut bad ai jinghikai ia ngi kum ka jait bynriew khasi pnar. Ngi la dei ban ri khop bad pyndonkam ia ki ha ki jingim jong ngi ba man ka sngi.

—o—

References

1. Dale, Tom and Carter, Verman Gill, **Topsoil and Civilization**, University of Oklahoma Press, USA, 1955.

2. Ibid

3. Schumacher, E.F., **Small is Beautiful**, Great Britain, 1973.

4. Bareh, Victor G. **Ki Poetry Khasi**, **Ka Lynti Umiam**, Shillong, 1987.

5. Ibid "**Ka Ktien Lamphrang**"

—o—

LYNNONG V

Ki Purinam-Puriskam ba nga ieit

1. Ka Lyngdoh Marshilong bad U Tyngriang

Hyndai kulong kumah shwa ban dkut u Sohpetbneng, ha ka juk jong ka Aiom Ksiar, mynba ha Hok ka dang ieng rasong ha kaba baroh ki jingthaw kiba don ha ka pyrthei ki dang ia sngewthuh ban iakren ia ka juh ka ktien. Ha kata ka por, ki blei ki dken ki ryngkew ki basa ki la pynlong kawei ka dorbar bah ha u lum Shillong. Ka sohpdung jong ka jingiakren ha kata ka dorbar ka long shaphang u pud u sam jong ka it ka hima jong ki. Kumta baroh ki blei ki dken. ki ryngkew ki basa jong ka ri Khasi Jaintia kiba na shatei sha thain Ri Bhoi, kiba na shathie sha thain Ri War, kiba na mihngi jong ka thain Ri Jaintia, kiba na sepngi jong ka thain Ri Lyngngam bad kito kiba shong ha ka thain pdeng jong ka ri Lum Khasi, ki la iapoi lang ha kata ka dorbar *bah pyllun* ha ka jaka jong u 'lei Shyllong.

Ia kata ka dorbar la pyniaid da u 'lei Shyllong uba long ruh ha kajuh ka por u 'lei rangbah. Ka jingiakren bad ka jingiasyllok ha kata ka por shaphang ka jingiakajia pud ka long kaba shongshit bad ba khluid bha. Hynrei hadien ka jingiakren ba sani bha ryntih

lang kawei baroh ki la ia mynjur ia ka rai ba kim dei ban tam ne jam palat sha shiliang pud jong kiwei khlem da ioh ka jingbit lypa. Ha kajuh ka por, ki la sngewdei ruh ban ia kren ia ka jingiadei jong ki bad u khun bynriew shi snieh pyrthei. Ha kata ka jingiakren ki la hap jingmut lang ba ki dei ban ia ai ka jingiarap bad ka jingiada ia u khun bynriew katba u dang bat ia ka Hok bad u dang burom ia ki ryngkew ki basa, bad katba u dang pynsah ia ki niam ki rukom, bad ia ki 'law Kyntang.

Ynda la wai ka dorbar, ki la leit phai noh sha la ki jong ki jong ki jaka shong jaka sah da ka jinghun mynsiem namar ba ki la poi sha ka thong jong ka jingangnud jong ki kaba la slem bah. Ki la don sanngut shiparalok kiba la ia wan phai ryngkat na kajuh ka lynti sha kine ki thain lum pdeng jong ka ri Khasi, kita ki long Ka Lyngdoh Marshilong jong ka 'Lawkyntang Marshilong Ka Pian (ka blei jong ka wah Rilang), u 'Lei Nongsynrih, u 'Lei Mawthadrishan bad u Basa Sakwang. Napdeng kine ki paralok ba ia leit phai lang, ka Lyngdoh Marshilong kam lah shuh ban iaid ryngkat ryngkat bad ki, ka la shu bud noh nadien namar ka jingthait bad ka jingkhiah jong ka jingarmet.

Ki paralok jong ka ki la jaap bad shongthait lynter lynti wat la ka slem ka por haduh ba kan da lap ia ki. Ka Lyngdoh Marshilong ka la leh kumta haduh ban da poi

ha ki thaïn la jong, ki paralok jong ka ruh ki la nang kam noh sha khmat ki pyrkhat ba kam lei lei shuh namar ba la jan poi sha iing la jong. Ka Lyngdoh Marshilong ka la dei ki ia bad ki bnai ban kha khun. Katba ka dang shong thait marwei ha trai jong u lum Tyngriang, ka la lap kynsan kynsan ka jingsuh jingthar bymlah batai shuh. Ka la wad jaka shongthait kaba kham bit kham biang ioh lehse lada kha khun kan long kaba pynsuk ia ka bad ia u khun ba kan kha. Ka la shew ding bad ka la tiew um'sum hapoh ka synrang maw khnang ban syaid ha ka miet tlang bad ruh khnang ban pynsum pynsait ia u khun bad ialade. Ka Lyngdoh Marshilong ka la kha ia u khun shynrang bad ka la khot kyrteng u Mawtynrong. Une u Mawtynrong u da ieng phuh mut phuh mat haduh kine ki sngi hajan ka 'law lyngdoh jong ka shnong Marshilong.

Ka jingjia kaba sngewsih ia ka Lyngdoh Marshilong bad ia uta u khyllung ba dang shu kha ka long ba ki khun bad ki shakri shakor jong u Tynriang ki la byrngem byrsit ia ka ba kan phet noh na kata ka jaka jong ki khlem da pyns'em. Ki la byrthen ba lada kam phet k'oi na ka jaka jong ki ynda ki la hukum lai sien lai wat kin sa wan ban pyniap lang ia ka bad kmie bad khun. Kane ka jingbyrngem jong ki khun bad ki nongtrei jong u Tynriang ka la pynsmiej bad pynsuhjer ia ka Lyngdoh Marshilong kaba pli. Ka la dei ban mih noh nangta khlem da ioh lad

ban pynsum ia la u khun bad ban pynkhuid ia lade. Ka Lyngdoh Marshilong ryngkat bad la i khun ka da mih noh naneta da ka jingbitar bad jingsngewrem ia kata ka jingshah lehbein. Ka da iehnoh ia kata ka ding kaba rhem bad ka um kaba dang thnam bha ha kata ka jaka ha kaba haduh mynta mynne ka ding ka dang iaimeh bad ka um ka dang iai thnam lynter. Ia kane ka um thnam la khot ka umkhluid ne umshit jakrem kaba don ha ranab jong u Lum Tynriang hajan eh jong ka shnong Umjarain ba mynta.

Ka Lyngdoh Marshilong bad la i khun ki la poi suk sha la iing. Ka la iathuh ha kiba ha iing ha sem bad ia ki lok ki jor ia kaba la jia baroh ha kata ka janmiet ha kjat jong u Lum Tynriang. Ka la kut jingmut ban ai jingsneng tyngeh ia kane ka jingleh khlem akor jong u Tynriang, ki khun bad ki shakri shakor jong u ia ka Lyngdoh Marshilong hapdeng ka saw ka sian bad ka jingma. Ki lok ki jor jong ka khamtam eh kito ki lok kiba la ia wan lang bad ka na ka durbar ha u Lum Shyllong, ki la ai mynsiem ia ka ba kin ia trei lang bad iarap ia ka pyrshah ia u Tynriang. Kumta ka Lyngdoh Marshilong ka la phah kyrwoh sha u Tynriang ba ma ka bad ki nongkyrshan jong ka kin hiar thma bad pynhiar kput ia ki kam khlem akor khlem mynsiem jong ki khun ki shakri jong u ha kata ka janmiet katba ka dang don ha ka jaka jong ki shipor namar ki daw bymlah kiar. Ka la kynnoh ruh ba ki khun bad ki

nongtrei jong u kim don jingisynei ia kiba shem jynjar shem lanot, khamtam eh ha ka por kha khyllung kaba long ka por kaba ma bad kabi syier bha ia ka jingim ki riewkynthei hynrei wat ha kum kine ki por ruh kim pyrkhat satia ia kiwei, ki pyrkhat tang ialade shimet. Ka la ong ruh ba kan ym sangeh ia ka thma haduh ban da ioh ban pynshitom ia ki kumba ma ki ki la leh ia ka bad ka la buh por tang shitaiew ban ia sdang noh ia ka thma.

U Tynriang u la her syrngiew tang shu ioh pdiang ia ka kyrwoh na ka Lyngdoh Marshilong kaba la pynpaw ban hiar da ka thma pyrshah ia u. U Tynriang ha kata ka janr iet um don ha la iing namar u leit donkam sha kawei pat ka jaka sha Rambrai. Shisyndon u la khot lang ia ki khun bad ki shakri jong u bad u la kylli bad tohkit ia kaba la jia ha kata ka miet ia ka jingleh khlem akor jorg ki ia ka Lyngdoh Marshilong kaba pli. U la shem ruh ia ka jingshisha ba ki la leh kumta kumba la mudui pyrshah ia u. U la sneng u la sympat ia ki khun bad ia ki shakri namar ki daw ka jingleh bein khlem pyrkhat ia ka riewarmet bad nongkha khyllung. Te u Tynriang u la pynpaw ia ka jingsngewsih kaba khraw bad u da leit pan map na ka Lyngdoh Marshilong bad ki paralok jong ka na ka bynta ka jingshahleh bein jong ka ha ki nongbud jong u. U da ong ba kane ka long namar ka jingbymdon jong u ha shnong bad u la ong

ruh ba kane ka dei shisha ka jingbakla na ka liang jong u bad u la kyntu ba kim dei ban sngew eiei bad ban map ia kane ka jingbakla Ka Lyngdoh Marshilong bad ki paralok jong ka ruh ki la pdiang ia ka jingpan map u Tynriang bad naduh kata ka por ki la iashong suk shong sain para marjan marpa. Namarkata, haduh mynta mynne ruh kata ka um ha ranab jong u Lum Tynriang ka iai thnam bad khluid sah ha kata ka jaka ba ka Lyngdoh Marshilong ka iehnoh ia ka ha ka jingsheptieng.

2. U Mawlieng

U Mawlieng u don ha ka Shnong Mawlieh kaba jngai kumba 4 K.M. na Nongumdang. Une u Maw u ieng halor uwei u Lum bad u long u Maw uba itynnad bad ba pyngngad bha lada peit bad kiew halor jong u. Nalor une u Lum lah ruh ban iohi ia shibun ki jaka, ki Lum bad ki Wah jong ka thain Lyngngam. U long ruh u maw uba heh bad jrong tam hapoh ka hima Nongstoin. Hyndai kulong kumah, ki briew jong kane ka thain ki ju khein ia u kum u Mawblei bad ki ju ai knia ai khriam bad burom ia u kum uwei na ki basa ki ryngkew kiba iarap bad iada ia u khun bynriew ha kato ka thain.

La don ka khana pateng shaphang une u Mawlieng kaba iathuh kumno une u maw u mih bad u long baduh kine ki sngi. Ha kawei ka por la don arngut shipara ba kawei ka Nongrit. Ki kyrteng jong kine ki arngut shi-

para ki long ka Pangleng ka hynmen bad ka para jong ka ka Pangniang na ka jait Lynshiang. Ka la jia ha kawei ka sngi ba baroh arngut shipara ki la leit ia tong dohkha baroh shi sngi ha ka wah Riwiang, bad ki la ioh tang katto katne ki dohkha. Ynda la janmiet katba ki dang iaid han leit phai noh sha la iing, ki la ia poi hamar shiteng lynti jong kawei ka wah duid kaba kyrteng ka Bokshiat. Ki la lap ia uwei u mawrit u ba i phylla haduh katta katta na kiwei ki jait maw. Uta u Mawrit u la am (snoh) kynsan kynsan ia ka kjat kmie jong ka Pangleng. Ka Pangleng da ka jingkyndit ka la kylli na ka para jong ka. 'u maw phylla aiu une u ba shu wan snoh ha ka briew?' Ka kynther de artad. Ynda haba ka la kynther eh uta u maw u la rynsied bad leit snoh ha ka kjat kmie ka Pangniang, ka para jong ka. Ka ruh ka la kylli da kajuh ka jing ylli bad ka kynther ha kajuh ka rukom. Kane ka jingsnoh jong une u maw ia kine ki samla arngut ka la long haduh laisien lai wat. Ha kaba khatduh eh u la am duh ha ka kjat ka Pangleng. Wat la ki la ialeh ban kynther bad sei ia uta u maw hynrei ym lah satia. Ki la mut ban leit noh la ka lynti, hynrei uta u maw u la nangheh nangheh suki, ynda ki la iaid kumba shi pdah maw ei ei uta u maw u la khia kumba shimon ei ei. Te ka Pangleng kam lah iaid shuh bad ka por ruh ka la dum.

Ka Pangniang ka la ong ia la ka hynmen ban nangsah hangta, ka pat kan leit ia-

thuh ia ki kmie ki kpa sha iing ban wan iarap ia ka hynmen. Ki kmie ki tang shu tip ki la ia wer ia ki paidbah ka Shnong ban leit kloi kloi sha kata ka jaka. Ynda ki la poi ki shem ba uta u maw u la nangheh nangheh bad u la poi haduh ryndang. Tang shu iohi ia la ka kmie bad u kpa ka la kren ia kine ki ktien ba khatduh "Mei ia nga la kha phngar kumne. Nga ngeit phi don lad ban ialeh ban pyllait ia nga". Ki kmie ki kpa bad kita kiba ia don ryngkat hangta ki la ialeh shitom ban sei bad pyllait ia ka baroh shimiet, hynrei uta u maw u la klun ia ka Pangleng baroh shirynieng.

Kum la shai dang step phyrngap u kpa u la leit wad jingtip na ki nongthoh maw kiba stad bad na ki misteri maw na kylleng ka ri ban pynpait pynpra ia uta u maw. Ynda ki la wan ki la rah bad ki da ki shalyngka nar, ki shniah, ki snar, ki tyrnem, ki sdie, ki moh khiew bad kiwei kiwei de ki tiar ban tih bad pynpait ia uta u maw. Haba ki la shoh ki tiar ki ngam (stah) shapoh bad haba ki mut ban sei biang ia ki tiar jong ki, ki sahkut bad dam bit ha uta u maw. Te ki la pyrshang da bun ki lad hynrei baroh ki long lehnohei. U kpa jong ka u la pynlut ka spah ka phew katba u don, u la pynlut ruh 12 thiar u kba. Uta u maw u la nangheh shuh haduh ba u la palat ia ki diengbah bad ki siej bajrong. Ki kmie ki kpa ki la shu pangnud bad iam sngewsih namar ba ki la duh ia ka khun phrang sngi jong ki.

Hadien ar snem uta u maw u la heh bha bad hapoh jong u ka la long ka iing paki iing dulan kaba heh bad itynnad bha. La ong hana ba ka Pangleng ka la pun khun bad ka la kha ia u khun shynrang. Ki la jer kyrteng ia u da u Ramsingh. Haba uta u khyllung u la dap 3 bnai tam eiei, u Mawlieng u la shah sngewbha ia la ka lok ban leit peit bad ia kynduh ia kiba ha iing ha sem jong ka sha la shnong ryngkat bad la u khun namar ba ka ju kynmaw ieit horabor ia ki. U la ong kumne, "Pha lah ban iakren ia khaha, ia bam ia dih bad la ki kmie ki kpa bad kiba ha iing ha sem baroh, tangba pha dei ban kynmaw ba horkit hordaang pham dei ban shah iano iano ban pyndei kti ne ktah ia une u khun lada dei kynthei ne shynrang." Te ka Pangleng pat ka la kylli ia u, "Nangno ngan mih shabar"? U Mawlieng u la pyni ba kane ka dei ka jingkhang kaba plie na shaphang mihngi bad dei tang na kata ka jingkhang ba ka lah ban mih shabar. Ka Pangleng ynda ka la mih shabar ka la iohi ia kata ka phang ba ka dei ka jaka jong ka hi. Ka la leit la ka lynti shaduh Shnong.

Ka la ia kynduh ia la ki kmie ki kpa, kiba ha iing ha sem, ki kba ki man bad ki para shnong para thaw baroh. Ki kmie ki kpa ki la ia dap da ka jingkmen kaba khraw namar ka khun ba la jah ka la wan phai pat. Ki la pynlong ka jingkhawai sngewbha hapdeng kiba ha iing bad ki para Shnong baroh haduh lai sngi lynter. Ha ka Sngi ba bud,

ka la long ka sngi pyrem kaba shit bha bad ka Pangleng ka la ong ba kan leit sum noh sha shyngiar. Shuwa ba kan mih ka la pynthiah ia u khyllung bad ka la maham ba kim dei ban ktah ne iah ia u wat lada u la kyndit naba thiah ne wat lada u iam katno katno ruh, haduh ban da wan ma ka. Te katbaka Pangleng ka dang sum, uta u khun u la kyndit na kaba thiah bad u la iam u lyniar haduh katta katta. Ka Kmierad jong ka Pangleng kam lah shah sbuh ban shu iehnoh ia uta u ksew ka la kum klet ia ki kyntien maham jong ka Pangleng. Ka la leit kdup ban kynoi ia uta u khyllung. Uta u khyllung kyndit kyndit u la shu jah bad u la hap hapoh khrum kum u maw marble. Ki la ia wad hapoh khrum hynrei kim lap satia.

Ka Pangleng kum ka kmie tang shu poi ha iing ka la kylli, "Shano u khyllung?" Ka km'erad da ka jingsngewsih ka la iathuh ba ka la kum klet ia ki kyntien jong ka bad ka la kdup bad kynoi ia u namar ba u la lyniar palat. Kynsan kynsan uta u khyllung u la shu jah la ka jah hi bad u la hap shapoh khrum kum u maw pyllon. Ka kmie tang shu iohsngew ia kata ka la lyniar kthang ha ka dohnud jong ka namar ba ka la pynsngewsih ia u kpa jong u khun. Kumta ka la phah phet noh shisyndon ia ki kmie ki kpa bad ia kiwei kiwei kynthup ruh ia ka meirad jong ka na shnong namar u kpa jong uta u khyllung un sa wan wad ia la u khun. Tang shu la dep kren kumta, ka la leit noh. Kumta

ki kmie ki kpa ka Pangleng ki shnong ki thaw ki la ia khreh kyrkieh bad ki la kynriah noh na kata ka shnong.

Ha ka por janmiet kumba 7 baje tam, la wan ka eriong kaba khraw ka la beh jur bad ka la jynrat naphang lin bad dieng bad sej bad iing bad sem haduh ba la lut phar, la sah sa tang ka khyndew suda. Ha kata ka por la iohsngew biang ia ka jingiam ka sur jong u'a u khyllung. Shi syndon kata ka eriong ka la jah noh.

Naduh kata ka por u Mawlieng um shah shuh ia ka Pangleng bun leit ia kynduh ia kiba ha iing ha sem. Haduh mynta mynne une u maw u dang ieng rymmuin ha ka shnong Mawlieh. U Mawlieng u don uwei u khun ba khot u Ramsing, une ruh u dang ieng sarong haduh kine ki sngi. Don sa uwei u maw uba ki khot u Kongbah, une u dei u Shakri jong u Mawlieng. Lada ngi kwah ban leit kiew halor u Mawlieng ne u Ramsing ngi dei ban iaid lyngba u Kongbah.

Ki briew ki lah ban kiew halor u Mawlieng tangba ym dei ban biah ne byrthiew ei ei ne bret jakhlia. Ha ki por mynshuwa lada ki briew ki pynjakhlia halor une u maw kin ioh ka jingpynshitom da ki jingpang jingshitom ba bun jait.

3. Ka Tyut, U Shrieh bad U Myrsiang

Ha ki sngi jong ka sotti juk haba ka ktien ka thylliej ka dang long tang kawei,

la don laingut ki paralok kiba iashong ia sah ha kawei ka shnong, kita ki long ka Tyut, u Shrieh bad u Myrsiang. Kine ki la ia ieit iathoin bha kum shipara. Khnang ban kham kloi ka trei ka ktah bad khnang ban kham shngain ka lum ka wah, baroh laingut ki la shu ia kut ban ia shaw sngi ne nong kylliang, kata ban leit trei lang ka jong iwei shi sngi bad ha jong iwei pat shi sngi bad kumta ter ter.

Haba ia shaw sngi ne trei kylliang, ka ju long ka rukom Khasi ba ki trai lyngkha ki dei ban khreh jingbam sngi kum ka ja, ne u phankaro ne ka shriew ne da u phan ban ia bam lang ha ka por shiteng sngi. Kumju ba wat ia ka jingbam miet ruh don kiba khreh da ki trai ba iawer kylliang ha kata ka sngi. Ki trai shwa ban sdang ka jingtrei ki da song da u kwai, shi kyntien ne ar kyntien ne dih duma shwa lada dei ki shynrang. Ka jingtrei borabor ka long kaba sngewtynnad haba don kiba ia wan ai la ki nongkylliang jong ki bad ka jingtrei ruh ka dep bun namar ki sngewkmen ban ia trei lang shiparalok. Haba don kiba biria bad leh thamula kum u Myrsiang bad u Shrieh lei lei te ka Tyut ba pli ka la shu bat kpoh bat snier bad teng teng ka la kum iapler. Haba ki la iatrei kumba lai ne saw kynta, ka trai lyngkha ka ju leit sha iing ban khreh jingbam sngi.

Ha kata ka sngi la dei ka pali ba wer nong ka Tyut, te ka la leit khreh jingbam

sngi noh ia u Shrieh bad u Myrsiang tang shu dei ka por. Ka Tyut ka la wan rah ia ka jingbam bad ki la iabam lang baroh lai ngut. Ki para!ok jong ka ki la iabam bad wut bad wut namar ka jingbang eh ka ja sngi ka Tyut. Kine baroh arngut ki dei de artad ki lalot ki bym ju ioh kum kata ka jingbam.

Ha kawei pat ka sngi la dei sa ka pali ban leit on nong ia u Shrieh. U Shrieh ruh u la leh shitom ban shet ka ja sngi kaba bang ia la ki paralok. Hynrei ka jong u Shrieh ba pli kam bang satia haba ia nujor bad ka ja sngi ka Tyut. Namar ka long ka akor ban shu bam beit ia kaei ba ki trai ki la ai bad pynkhreh ia ki, ym dei ban bein ne iathuhkhana eiei.

Kumta lashai ka sngi la dei ban ia leit trei ha ka lyngkha u Myrsiang. U Myrsiang namar ba u kwah ba ki paralok kin da iaroh bha ia u, u la khreh bha ha kata ka sngi ia ka ja sngi na ka bynta ki paralok jong u. Kumta u la khreh shitom hynrei ka jingbam sngi jong u kam long eiei ban ia nujor bad ka jong ka Tyut. Wat la katta ruh ki bam la ka bam bad ki trei khlem jingbynniaw satia.

Ha kawei pat ka sngi la dei biang sa ka pali ban leit ia trei ha lyngkha jong ka Tyut. Ka Tyut bapli ka sngewshitom jingmut namar ba ka tlot bor ban pynkhreh jingbam ia kine ki radbah khlain bam. La katta ruh jait ba ki

kham khlain ka trei ka la shu ia biang hi bad ka jingbam jong ki. Hadien ba ki la ia trei shitom bha ki la ia shongthait noh shiphang. Ki la iohi ia u lwai ba soh ha kawei ka dieng. U Shrieh bad u Myrsiang ki la ia kylli ia ka Tyut. 'Kaei sha katai kaba pyllun kum ka ball kaba heh ?.' Ka Tyut ka la ong "Katei te ka dei ka nakra ba ju tem ki Syiem; yn ym shah iano iano ban leit tem ia ka bad lada lap yn pynshitom ia uba la leit ktah ia ka." Ha kata ka por ka Tyut ka la leit khreh jingbam noh sha la iing.

Tang shu leit ka Tyut, u Shrieh bad u Myrsiang ki la sngewdaitbuid ki kti ki kjat ban ioh tem bad mastieh kai shiphang Ki la ia mareh sha trai jong ka dieng, ki iohsngew ia ka jingsawa wu-wung jong u lwai bad ki la sngewphylla shikatdei eh ba ka dei shisha ka nakra jong ki Syiem. U Shrieh u la ong ba un leit kiew ma u bad un tem da ki kti bad u Myrsiang pat un nang mastieh bad shad khalek sha trai. Joit u Shrieh u kiew sha tnad dieng bad u la tem ksing ia u lwai bad u Myrsiang shisien arsien u la sdang lehrong. Wung wung la byrngem u lwai bad u la kynthah ia ki baroh arngut haduh ba ki la syllang bha. Wat la ki mareh katno katno ruh kita ki lwai kim iehnoh satia, ki la poi shi lum ar lum ruh khlem thait bad ha kaba khatduh ki la rynsied, hapoh um bad ki lwai ki la iehnoh ia u Shrieh bad u Myrsiang.

Ki la mih noh na kata ka thwei bad ki la ialeit sha ka jaka trei. Ki la thait bad lwait bha bad ka khriat ruh katta, ki la ngat ha ka apot sriew ha kata ka sngi. Ka Tyut ka la lap ia ki ba kim shym ia trei eiei naduh ba ka leit khreh jingbam. Ki la iathuh ha ka ia kaba la jia baroh. Ka ruh ka la sngewsynei ia ki bad ka la ong ba: "wat srgew eiei namar ba phi khlem kohnguh ia ka jingong jong nga." Kumta ka la khat ja ia ki ban bam shuwa ba kin ialeit noh. U Shrieh bad u Myrsiang ki la klet noh ia ka jngshitom ia ka jingthait ki ia bam jingbam noh. Kata ka jingbam sngi jong ka Tyut ka la nang bang arshah ban ia kata mynshwa. Hangta lei lei u Shrieh bad u Myrsiang ki la ia khun ban bam haduh ban da shlei bad haduh ba ka Tyut ka la thait ban khat ja ia ki. Haba ki la kdang bha, ki la iashong kai bad ki iathuhkhana shaphang ka jingnang ban shet jingshet jong ka Tyut. Ki la kyrpad ia ka Tyut ban bthah lem ia ka buit kumno ka shet ba ka ja ka jingtah ka bang kumne. Ka Tyut ka la iathuh hok ba ka tiew ia ka nar ha ding haduh ba ka la saw bha nangta ka sa kiew ha tyngir bad kha pylleng bad sa shet lang bad u khaw ne ki jhur kaiba don. Ka iathuh ruh ba mynta ka sngi ka la kha artylli ki pylleng bad ka ja ka la kham bang. U Shrieh bad u Myrsiang ruh ki la sngewdei ia kata ka jingbthah jong ka Tyut. Ki la ia ong ba ki ruh kin sa leh kumjuh, ki la ia leit phai noh sha la ki jong ki iing.

Ha kawei pat ka sngi ki la dei ban leit trei ha ka kper u Shrieh. Ynda ki la ia trei katto katre por, u Shrieh u la leit khreh jingbam ia ki paralok. U Myrsiang namar ba u kwah ban iohi ia ka rukom kha pylleng jong u Shrieh, u la ong ia ka Tyut ba kan nangtrei, ma u pat un dang leit shabar ba u sngew suh kpoh eh. U Shrieh u la bun kam ha iing ha kaba sliew-ding, tong um bad dung khaw ban shet ja noh. Ynda u la dep pynkhreh lut nadong shadong, u Shrieh u sa tiew ia ka nar shet jyntah haduh ba kan da saw bha hain, nangta u sa kiew sha tyngir ban kha pylleng. U Myrsiang pat u nang peit suh na shakiar iing. U Myrsiang u la iohi ba u Shrieh u kha pylleng da ka eit ha ka nar jyntah. Te u Myrsiang u la rkhie bad kynhied ia u Shrieh balei ba u eit ha ka nar. U Shrieh ha ka jingkyndit u la hap ha ka nar saw bad u la ing thap lut ka jingshong. U la lyniar bym don pyrthei shuh. U Myrsiang u la iarap sei ia u bad u la lait im. U Myrsiang u la isynei shibun ia u Shrieh bapli bad ka rkhie iapler iapang artad ia kata ka jingleh khyllah jait jong u Shrieh. Ha kata ka sngi ki la shu ia leit noh sha la iing khlem da ioh bam eiei. Naduh kata ka por ka jingshong jong u Shr.eh ka long kum ka doh ba mong haduh kine ki sngi. Kane ka jingiathuhkhana puriskam ka pynshisha ba u Shrieh namar ka jingpynbud tynneng ia ka Tyut u la ioh ia ka soh-khylliang ka jingshong jong u.

4. Ka Kriah Sapja

Hyndai kulong kumah ha kine ki Lum Khasi jong ngi la don ka jingiathuhkhana shaphang arngut shi para, ba la tip kum ka Kynshi bad ka Rilang. Kine baroh arngut shipara ki im suk im sain ha kine ki rynsan lum ba ithiang. La ong ba ha kawei ka sngi, u Syiem na ki thain Ranikor bad Iawpaw u la rynlong kawei ka jingiakop ban ia mareh thong (Race competition) hapdeng ka Kynshi bad ka Rilang, maro ban poi shwa sha Ranikor (Ka jaka shajan khap jong ka Khasi Hills bad ka Bangladesh). U la kular ban ai ia ka bainong bad ia ka nam lahduh kat kiba poi nyngkong sha ka thong. Ka Kynshi ka dei ka hynmen bad ka don ruh ka rynieng kaba kham jrong ban ia ka para jong ka ka Rilang. Baroh arngut shipara ki la kut jingmut ban ia shim bynta ha kane ka jingiamareh thong. Ka Kynshi ka sdang na ki thain Sohiong bad Mawmaram katba ka Rilang pat ka sdang ia ka jingmareh na ki thain Lawbyrtun bad Tieh Nongbah.

Ha kane ka jingiaksaid ban poi nyngkong sha ka thong, ka Rilang ka la sdang mareh na ka jaka kaba kham jan ka da pyrkhat ban poi kloi, ka noh ia ki ranab lum bad ka da thom ia ki mawsiang, ki kiem ki kroh bad ki dieng ki siej khlem da kyrtiang dien. Hynrei ka Kynshi pat da kaba khmih lynti ba kan jop ia ka jingiakhun da kaba suk, ka mareh suki jai na ki jaka bad ki them

kiba kham madan. Ha kane ka jingia!eh jong ki, ka para ka la poı sha khmat ia ka hynmen jong ka.

Haba ka Kynshi ka la poi harud nong jong ka Shnong Nongsynrih bad ka Shong Nonglyngkien, ka la sngewthngan kum ban tyrsaw bad ka la bam ja song hangta. Kyndit kyndit ka la ioh sngew ia ka jingsawa kaba kyrhuh jong ka Rilang kaba sha khmat ia ka, ka la sngew lyngngoh shikatdei eh bad ka la mareh kyrkieh kyrkieh. Ha kum kata ka jingjia, ka la kum iehnoh ia ka kriah Sapja (Songja) jong ka ha kata ka jaka, hadien pat ka la kylla long ka pung ba itynnad bad ba iph·eng. la kane ka pung haduh mynta mynne la khot "Kriah Sapja." Nangta pat ka la phai la ka khmat sha ki phang Sepngi hajan Nong toin lyngba ka Nonglwai. Hadien pat, ka sa sngewthuh ia la ka jingbakla ban jied ia ka lynti kaba kyllain ka bymdei bad ka la phai b'ang shaphang mihngi bad ka sa leit beit sha Ranikor.

Namar kitei ki daw ba la kdew haneng, ka Rilang ka la poi nyngkong bad ka Kynshi pat hadien. U Syiem ka thain lawpaw bad Ran.kor u la pynbna ia ka Rilang kum ka Nongjop kaba khlain. U Syiem u la ai ia ka khusnam ba lahduh ha ka Rilang. Haduh kine ki sngi ha ka jaka ia kynduh jong kine ar ki wah ba la khot ka Sdad Rilang kaba hajan Ranikor, ka um jong ka Wah Rilang ka kham khlain bad kham eh ban ia ka bynta jongka Wah Kynshi kaba long kham

jem bad ba lah ban kieng lieng. Kane ka long ka jingiathuh nongtymmen jong ki briew ha ka thain sepngi ka ri Khasi shaphang ka jingiamareh thong hapdeng ka Kynshi bad ka Rilang. Hynrei kaei kaba kham kongsan ha kane ka khana ka long shaphang ka tynrai jong ka *Thwei 'Kriah Sapja'*.

Ka ktien 'kriah' ka mut ka shang ba la thain na u siej bad 'sopja' ka mut ka jingsong ne jingbuh ban rah jingbam. Ka kriah sopja ka dei ka thwei kaba don hapdeng jong ki lum ka shnong Nongsynrih bad ka shnong Nonglyngkien. Ia kane ka thwei la ker baroh sawdong da ki japung, ki phlang syntem, k dieng rit bad ki syntiew ki skud. Wat la ia kane ka pung la ong ba la pynlong da ka jingbam ja sngi jong ka wah Kynshi, ym shym la don kano kano ka jingpyniasoh na shabar hapdeng ka Kriah Sapja bad ka wah Kynshi. Ka jingjngai hapdeng jong kine ar ka long kumba 5 kilometer ei ei. Hynrei kaei kaba pynsngewtyn iad ia ngi ka long ba ka don ka jingiadei ba kyrpang hapdeng ka wah Kynshi bad ka Kriah Sopja. La ong ba ki dak ki shin jong ka jingiadei jong kine ar, ka dang don wat haduh kine ki sngi. Ha ka por lyiur ba jur bha u slap, haba ka wah Kynshi ka shlei da ka umsaw ka rong jong ka um ha Kriah Sopja ruh ka long kaba saw iasyriem hi thik ia ka dur jong ka um ha wah Kynshi.

Ki Khasi hyndai ki ju leh niam shisien shisnem ha ka Kriah Sopja. Ki briew

na Nonglyngklen, ki riewtymmen, ki nongknia nongkhriam, ki long kni bad ki paidbah ki ju lehniam ha kane ka jaka; ki thaw kawei ka krong ban rah ia u diengsning na ka rud jong ka shnong Mawthong. Ki pom ia u diengsning ha kata ka rukom ba ki tnad bad ki sla jong uta u dieng ban pyndonkam ha ka jingknia jingkhriam kim dei ban pyndei ne pyntyngkhuh ha khyndew. U Diengsning u dei ban hap heit halor jong kata ka krong ba la pynap ha trai jong u dieng. Ynda ki la dep pom ki sa leit rah ia uta u diengsning sha ka Kriah Sapja. Ka jingrah ia u diengsning shaduh Kriah Sapja ka long ka lynti kaba dap tang da ka jingkmen, jingduhoi, jingrisa, jingphawer ryngkat bad ki jingtem jingput kum ki ksing ki nakra, ki tangmuri, ki tangkronet bad kiwei de ki jingtem ban pyniahap tar bad kata ka jingialehniam. Don napdeng jong ki kiba shad mastieh da ki waitlam ki taluwar ryngkat bad ka riam ka beit kaba pynphieng ia ka rukom lehniam jong ki.

Haba ki la poi ha ka pung Kriah Sapja ki iaieng tawiar baroh sawdong ia kata ka pung katba ki nongknia nongkhriam pat ki hap pyndep ia la ka kam da ka suit ka shor, da ka 'iadum 'iadrod, shad pylleng, knia syiar bad kiwei kiwei ki jingkyrpad ia ka Meiramew Meimariang ba kan pynmanbha ia ka rep ka riang, ia u kba u khaw shuwa ban poi ka por lum por lang bad por ot. Katba ki paidbah hangta ki nang ia kmen ia risa bha ryng-

kat bad ka jingshad bad jingrisa ka rung ka khih phaloh da kaba pynmih thnam um phruid phruid hamar ka bynta pdeng jong ka; kane ka pynpaw ba ka Kriah Sapja ruh ka ia shim bynta lang ha kata ka jingialehkmen. Don tang katto katne ngut ki briew na kita ki paidbah ba bun kiba eh rngiew ki ju iohi uwei u mrad um, u lakjakor uba don tang kawei ka reng u ju pynkhih phalok ia kata ka um ha ka por ka jingleh niam.

Nangta shuwa ban sep ka sngi, ki paidbah ki ia leit noh sha kawei ka Law Kyntang kaba don harud jong ka shnong Nonglyngkien ka bym da jngai eh na ka Kriah Sapja Hangne ki pyndep ia ka jingknia kaba khatduh, ki da buh ki phan ki kyrpad ban iada ia ki na ki jingsniew, jingma, jingiapthngan bad kiwei kiwei ki jingsniew.

—O—

BIBLIOGRAPHY

Bacchiarello, J. **Ki Mienjat Jong ki Long-Shuwa**, Don Bosco Book Depot, Shillong, 1930.

Bareh, H. **Khasi Fables and Folk Tales**, Firma K. L. Mukhopadhyoy, Calcutta, 1971.

Bareh, H. **History and Culture of the Khasi People**, Spectrum Publications, Guwahati, 1962.

Bareh, V. G. **Ki Khasi Poetry**, Northern Printers, Shillong, 1957.

Chappell, V. C. (ed) **The Philosophy of David Hume**, Random Hause, New York, 1963

Chattopadhyaya, Kamaladevi, **Tribalism in India**, Vikas Publishing House, New Delhi, 1978.

Chowdhury, J.N. **The Khasi Canvas**, Navana Printing Works, Calcutta, 1978.

Commins Saxe & Linscoff, Robert No. (ed.) **Man and Man: The Social Philosophers** Random House, New York, 1947.

Costa, G. **Ka Riti Jong ka Ri Laiphew Syiem**, Don Bosco Press, Shillong, 1971.

Dale, Tom and Carter, vernon Gill. **Top-soil and Civilization**, University of Oklahoma Press, USA 1958.

Deb Roy, H L. **Tribe in Transition : The Jaintias of Meghalaya**, Cosmo Publications, New Delhi, 1981.

Dkhar, E.W. **Ki Khana Nongtymmen na Ki Tnum Soppring u Hynniew Trep**, Khasi Jaintia Press, Shillong, 1985.

Edwards, Paul (Editor-in-chief). **Encyclopedia of Philosophy**, Macmillan Publishing Co. Inc, and Free Press, New York, 1958

Elias, H. **Ki Khanatang u Barim**, Don Bosco Press, Shillong, 1963.

Gopalacharya, Mahuli R. **The Heart of the Rigveda**, Somaiya Publications, New Delhi, 1971.

Gurdon, P.R T. **The Khasis**. Cosmo Publications, New Delhi, 1907.

Hicks, John. **Argument for the Existence of God**. Macmillan London, 1970

Hume, David. **A Treatise of Human Nature**, edited by L A. Selby-Biggs, Clarendan Press, Oxford, 1888.

Jaitdkhar, Sib Charan Roy. **Ka Niam ki Khasi · Ka Niam Tipbriew Tipblei**, Ri Khasi Press, Shillong 1919.

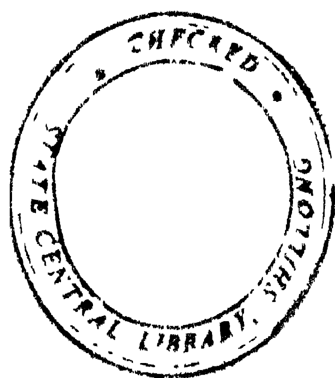
Kynpham-Singh. **A collection of Writings about Khasi Hills and Khasis & A collection of Peoms**, Ri Khasi Press, Shillong, 1979.

Lyngdoh, H. **Ka Niam Khasi**, Ri Khasi Press, Shillong, 1937, Mahadednan, T.M.P. **Outlines of Hinduism**, Chetana Ltd. Bombay, 1956.

Mawrie, H.O. **The Khasi Milieu**, Concept Publishing Company, New Delhi, 1981.

Mawrie, H.O. **The Essence of the Khasi Religion**, Ri Khasi Press, Shillong, 1981.

CHECKED
STATE CENTRAL LIBRARY, SHILLONG